ISSN 2617-4154

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

СЕРІЯ: ПРАВО

• ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС
• IRPIN LEGAL CHRONICLES
• STATE TAX UNIVERSITY

Випуск 1 (22) 2026

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 1 (22)

Ірпінь ● ДПУ ● 2026

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Засновник: Державний податковий університет
Заснований 2018 року
Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська
Ідентифікатор друкованого медіа: R30-02576
Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради Державного податкового університету (протокол № 13 від 25.03.2026)

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); д-р юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, професор *Н. Б. Новицька* (випуск. ред.); канд. юрид. наук, професор *М. В. Глух;* канд. юрид. наук, професор *І. В. Грицюк*; д-р юрид. наук, професор *І. М. Леган*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *О. О. Пунда*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Сердюк*; д-р юрид. наук, професор *С. О. Харитонов*; Ph.D. *Ondřej Málek* (Czech Republic); Ph.D. *Dana Volosevici* (Romania).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2026. – Випуск 1 (22). – 188 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об’єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:
Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов’язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpin legal chronicles».

© Державний податковий університет, 2026

STATE TAX UNIVERSITY

IRPIN LEGAL CHRONICLLES

The Scientific Journal

Issue 1 (22)

Irpin ● STU ● 2026

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder: State Tax University
The scientific journal «Irpin legal chroniclles» was founded in 2018

Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English

Print media identifier: R30-02576

Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the Academic Council of the State Tax University (protocol № 13, 25.03.2026)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); Dr., Professor *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Professor, *M. V. Glukh*; Ph.D. in Law, Professor *I. V. Hrytsiuk*; Dr., Professor *I. M. Lehan*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *N. A. Serdyuk*; Dr., Professor *O. O. Punda*; Dr., Professor *S. O. Kharitonov*; Ph.D. *Ondřej Málek* (Czech Republic); Ph.D. *Dana Volosevici* (Romania).

Irpin legal chroniclles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy (Editor-in-chief) and others. – Irpin : State Tax University, 2026. – Issue 1 (22). – 188 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:
31, Universitetskaya str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpin legal chroniclles» one must use the transliterated title «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpin legal chroniclles».

© State Tax University, 2026

ЗМІСТ

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право
Лісова К. С.
Еволюція концепції відповідальності держав
у міжнародному праві: від класичних підходів до сучасних викликів..... 9
Паризький І. В., Чуб А. В., Шнипко О. С.
Організаційно-інституційні механізми контролю
й нагляду в сфері стандартизації та їх особливості..... 15
Топчій В. В., Мороз Ю. А.
Податок на додану вартість як чинник впливу
на розвиток малого підприємництва: українська модель і польський досвід..... 24
Хмизова О. В.
Потенціал цифрових технологій у професійній підготовці правників..... 31

Теорія та історія держави і права
Косілова О. І., Федірко І. П., Доній А. І.
Політико-правові виклики діяльності міжнародних організацій
у сфері соціального захисту в умовах війни та воєнного стану..... 40
Лугіна Н. А., Омельчук Л. В., Підгородецький В. О.
Професійна етика студентів-клініцистів у діяльності
юридичних клінік: проблеми дотримання та напрями вдосконалення 54
Чернецька О. В.
Кореляція міжнародного правопорядку та прав людини
в сучасному міжнародному праві 62
Шилінгов В. С.
Правовий акт як комплексна правова категорія 70

Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право
Білоус Т. Й., Мосьпак С. Д.
Захист права власності на майно, що залишилося на окупованих територіях 82
Горпинич Л. І.
Спадкові правовідносини в умовах воєнного стану: теорія та судова практика..... 88
Мілевська А. О.
Відумерла спадщина на тимчасово окупованих територіях України:
проблематика визнання..... 97
Новицька Н. Б., Демчук М. В.
Електронне судочинство в цивільному процесі:
проблеми доказування та процесуальної рівності..... 107

Северин І. Д.
Експертний висновок як єдність форм і змісту 115
Сердюк Н. А., Камардін О. В.
Особисті немайнові права в умовах сучасної війни:
український досвід трансформації стандартів захисту права на життя..... 122

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Анісімова М. Ф., Фокін Я. Ф.
Екоцид у системі міжнародних злочинів:
правова природа та перспективи імплементації..... 133
Камінський С. В.
Становлення механізмів протидії контрабанді в Україні 144

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Бодунова О. М., Грицюк І. В.
Міжнародні стандарти забезпечення права на справедливий суд
у кримінальному провадженні: проблеми імплементації
та перспективи вдосконалення законодавства..... 151
Кравчук П. Ю.
Міжнародна взаємодія та правова допомога
під час провадження процесуальних дій..... 159
Романов В. О.
Невикористані матеріали НСРД: режим, знищення, контроль..... 167
Смирнов М. І.
Особливості взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом
у питанні виконання прохання про арешт та передачу особи..... 175

CONTENTS

Administrative law and process; financial law; informational law

Lisova K. S.
Evolution of the concept of state responsibility in international law:
from classical approaches to contemporary challenges 9

Paryzkyi I. V., Chub A. V., Shnypko O. S.
Organizational and institutional mechanisms of control and supervision
in the field of standardization and their peculiarities 15

Topchii V. V., Moroz Yu. A.
Value added tax as a factor of influence on the development
of small entrepreneurship: ukrainian model and polish experience 24

Khmyzova O. V.
The potential of digital technologies in professional training for jurists 31

Theory and history of state and law; constitutional law

Kosilova O. I., Fedirko I. P., Donii A. I.
Political and legal challenges to the activities of international organizations
in the field of social protection under conditions of war and martial law 40

Luhina N. A., Omelchuk L. V., Pidhorodetskyi V. O.
Professional ethics of student clinicians in legal clinic activities:
problems of compliance and ways to improve 54

Chernetska O. V.
The relationship between the international legal order
and human rights in contemporary international law 62

Shilinhov V. A.
Legal act as a comprehensive legal category 70

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Bilous T. Y., Mospak S. D.
Protection of property rights to assets remaining in occupied territories 82

Horpynych L. I.
Hereditary legal relations in conditions of martial law: theory and judicial practice 88

Milevska A. O.
Escheated property in the temporarily occupied territories of ukraine:
the problem of recognition 97

Novitska N. B., Demchuk M. V.
Electronic justice in civil proceedings: problems of evidence and procedural equality 107

Severin I. D.
Expert opinion as a unity of form and content 115

Serdyuk N. A., Kamardin O. V.
Personal non-property rights in the context of modern warfare:
the ukrainian experience of transforming standards for the protection of the right to life 122

Criminal law and criminology; Penal law

Anisimova M. F., Fokin Y. F.
Ecocide in the system of international crimes: legal nature
and prospects of implementation 133
Kaminsky S. V.
Formation of anti-smuggling mechanisms in Ukraine 144

Criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational-search activity

Bodunova O. M., Hrytsiuk I. V.
International standards of ensuring the right to a fair trial in criminal proceedings:
implementation problems and prospects for improving legislation..... 151
Kravchuk P. Yu.
International cooperation and legal assistance during proceedings..... 159
Romanov V. O.
Unused materials from covert investigative (search) actions:
regime, destruction, and control 167
Smirnov M. I.
Features of Ukraine's interaction with the International Criminal Court
in questions of execution of requests for the arrest and surrender of a person..... 175

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 341.01:341.24
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.9-14

К. С. Лісова,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
email: Lisova.k@ukr.net
ORCID 0000-0002-2664-7721

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ВІД КЛАСИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджено еволюцію концепції відповідальності держав у міжнародному праві від класичних доктринальних підходів до сучасних концептуальних трансформацій. Проаналізовано історичний розвиток інституту міжнародно-правової відповідальності держав, процес його кодифікації та роль міжнародних судових органів у формуванні сучасної практики застосування норм міжнародного права. Особливу увагу приділено сучасним викликам для інституту відповідальності держав, зокрема проблемам атрибуції державної відповідальності за кібероперації, діяльності недержавних акторів, а також питанням екологічної відповідальності та відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права.

Обґрунтовується теза про поступову трансформацію класичної моделі міжнародно-правової відповідальності, що базувалася на двосторонніх відносинах між державами, у більш комплексну систему відповідальності перед міжнародним співтовариством загалом. Доведено, що сучасний етап розвитку міжнародного права характеризується розширенням сфер застосування відповідальності держав, посиленням ролі міжнародних судових механізмів і формуванням нових підходів до визначення суб'єктів відповідальності.

На основі аналізу міжнародно-правових актів, наукових досліджень та судової практики зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку механізмів реалізації міжнародно-правової відповідальності держав з урахуванням сучасних глобальних викликів.

Ключові слова: *міжнародне право, відповідальність держав, міжнародно-протиправне діяння, міжнародне правопорушення, кодифікація міжнародного права, міжнародні суди, міжнародно-правова відповідальність.*

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Лісова К. С., 2026

Постановка проблеми. Інститут міжнародно-правової відповідальності держав є одним із фундаментальних елементів сучасної системи міжнародного права. Його основною функцією є забезпечення дотримання державами міжнародних зобов'язань та підтримання стабільності міжнародного правопорядку.

Міжнародне право, на відміну від внутрішньодержавних правових систем, не має централізованого механізму примусу. Саме тому інститут міжнародної відповідальності виконує особливо важливу роль у забезпеченні ефективності міжнародних норм.

Класична концепція міжнародно-правової відповідальності формувалася в XIX – на початку XX століття та базувалася на принципах суверенної рівності держав і добровільного характеру міжнародних зобов'язань. Відповідальність держав у цей період розглядалася переважно як наслідок порушення міжнародних договорів або завдання шкоди іноземним громадянам.

Однак розвиток міжнародних відносин, поява міжнародних організацій, глобалізація та нові форми міжнародних правопорушень суттєво змінили зміст і значення цього інституту. Особливої актуальності дослідження міжнародно-правової відповідальності держав набуває в умовах сучасних міжнародних конфліктів, охоплюючи агресію Російської Федерації проти України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика міжнародно-правової відповідальності держав залишається предметом активного дослідження в сучасній науковій літературі. У роботах Дж. Кроуфорда та М. Шоу особлива увага приділяється кодифікації принципів відповідальності держав та судовій практиці міжнародних інституцій [2; 4]. Зокрема, Кроуфорд підкреслює роль Комісії міжнародного права ООН у формуванні системи правових наслідків для держав, які порушують міжнародні зобов'язання [2].

Антоніо Кассезе та Іен Броунлі аналізують історичну трансформацію концепції відповідальності держав від двосторонніх взаємовідносин до сучасних багатосторонніх підходів, що враховують інтереси міжнародного співтовариства та права людини [5; 1]. Окрему увагу дослідники приділяють механізмам міжнародних репарацій та компенсацій, розглядаючи приклади діяльності Комісії ООН з компенсацій після конфліктів у Перській затоці та Еритреї [3].

У роботах сучасних авторів (A. Pellet, P.-M. Dupuy) наголошується на нових викликах для міжнародно-правової відповідальності, зокрема у сфері кібероперацій, участі недержавних акторів та екологічних порушень [7; 8]. Значний внесок у дослідження сучасних кейсів внесла практика Європейського суду з прав людини та Міжнародного Суду ООН, зокрема справи щодо агресії Російської Федерації проти України. Ці кейси підтверджують актуальність застосування міжнародно-правових норм відповідальності та демонструють практичні механізми відновлення порушених прав.

Українські науковці також активно досліджують питання міжнародної відповідальності держав у контексті сучасних викликів. Так, О. Мережко аналізує перспективи застосування міжнародно-правових механізмів для притягнення держави-агресора до відповідальності та реалізації репарацій в умовах збройного конфлікту [11]. Вони підкреслюють важливість створення правової основи для конфіскації заморожених активів держави-агресора та використання їх на компенсацію завданої шкоди.

Так, останні дослідження підтверджують, що інститут міжнародно-правової відповідальності держав не лише зберігає свою фундаментальну роль у підтриманні міжнародного правопорядку, але й постійно трансформується у відповідь на нові глобальні виклики, охоплюючи військові конфлікти, технологічні загрози та порушення прав людини.

Метою статті є комплексне вивчення еволюції концепції міжнародно-правової відповідальності держав від класичних підходів до сучасних викликів, зокрема через аналіз історичних засад формування інституту відповідальності, оцінку ролі кодифікації норм у діяльності Комісії міжнародного права ООН, систематизацію судової практики міжнародних судових органів щодо притягнення держав до відповідальності, визначення сучасних проблем і тенденцій застосування міжнародно-правової відповідальності, включно із кібероперацiями та діяльністю недержавних акторів, а також дослідження сучасних кейсів, зокрема агресії Російської Федерації проти України, та оцінювання перспектив реалізації механізмів міжнародних репарацій для забезпечення відновлення порушених прав і підтримання міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Формування інституту міжнародно-правової відповідальності держав відбувалося поступово, паралельно з розвитком міжнародного права. У класичному міжнародному праві XIX століття відповідальність держав розглядалася переважно в контексті відшкодування шкоди, завданої іноземним громадянам. Важливим принципом класичної концепції було положення про те, що будь-яке порушення міжнародного зобов'язання зумовлює відповідальність держави, що було зафіксовано в численних рішеннях міжнародних арбітражів. Класична модель міжнародної відповідальності мала переважно двосторонній характер, тобто відповідальність виникала між державою-порушником та державою, якій було завдано шкоди.

Значний розвиток концепції відповідальності держав відбувся в XX столітті у зв'язку з активною кодифікацією міжнародного права. Комісія міжнародного права ООН упродовж кількох десятиліть працювала над розробкою проєкту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. У результаті цієї роботи було сформульовано основні елементи міжнародно-правової відповідальності: міжнародно-протиправне діяння, порушення міжнародного зобов'язання, атрибуція поведінки державі та настання міжнародно-правових наслідків.

Документ також визначає форми відшкодування шкоди: реституція, компенсація та сатисфакція, що дає змогу забезпечити практичне відновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди.

Міжнародні судові органи відіграють важливу роль у формуванні сучасної практики міжнародно-правової відповідальності держав. Судова практика сприяє уточненню змісту міжнародних норм і забезпечує їхнє практичне застосування. У своїх рішеннях міжнародні суди підкреслюють обов'язок держав припиняти міжнародно-протиправні діяння та відшкодовувати завдану шкоду.

Крім того, судова практика сприяє розвитку концепції зобов'язань erga omnes, які передбачають відповідальність держав перед міжнародним співтовариством загалом. Рішення у справах «Corfu Channel», «United States Diplomatic and Consular Staff in

Tehran» та «Nicaragua v. United States» демонструють, як міжнародні суди визначають критерії атрибуції дій недержавних акторів державі та підтверджують обов'язок держав відшкодовувати завдану шкоду [15; 16; 17].

У сучасних міжнародних відносинах інститут міжнародно-правової відповідальності держав стикається з новими викликами, які потребують переосмислення класичних принципів і вдосконалення механізмів правового реагування. Сучасні трансформації міжнародного права пов'язані з розвитком інформаційних технологій, появою недержавних акторів та зростанням глобальних ризиків, що створюють складні правові ситуації для держав і міжнародної спільноти.

Одним із ключових викликів є кібероперації. Розвиток цифрових технологій і глобальної мережі «Інтернет» створює нові способи реалізації міжнародно-протиправних дій, які можуть завдавати значної шкоди державам та міжнародному співтовариству. Кібероперації здатні порушувати економічну стабільність, безпеку критичної інфраструктури, а також політичну та дипломатичну сферу держав. У таких умовах встановлення відповідальності держав стає особливо складним через проблему атрибуції дій кіберакторів. Визначення того, чи може певна кібероперація бути приписана державі як міжнародно-протиправна діяльність, вимагає чітких критеріїв контролю, наявності доказів прямого або опосередкованого втручання та оцінки намірів держави [12, с. 58].

Зростання ролі недержавних акторів у міжнародних відносинах також створює додаткові складності. Держави можуть нести міжнародно-правову відповідальність за дії організацій або груп, які перебувають під їхнім контролем, отримують матеріальну чи організаційну підтримку або діють за їхньою координацією [13, с. 340]. Цей виклик вимагає уточнення принципів атрибуції та застосування стандартів ефективного контролю, що було визначено в ключових рішеннях Міжнародного Суду ООН, зокрема в справі Nicaragua v. United States [17].

Одним із найактуальніших сучасних кейсів міжнародної відповідальності стала повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, яка почалася 24 лютого 2022 року. Ця агресія була кваліфікована міжнародною спільнотою як порушення норм Статуту ООН та міжнародного гуманітарного права. Унаслідок цього Україна подала ряд позовів до міжнародних судових інституцій, зокрема до Міжнародного Суду ООН було подано справу «Allegations of Genocide under the Genocide Convention (Ukraine v Russian Federation)» [10].

У березні 2022 року Міжнародний Суд ООН ухвалив рішення про застосування тимчасових заходів, зобов'язавши Російську Федерацію негайно припинити військові дії, а також забезпечити недопущення порушень прав цивільного населення та міжнародного гуманітарного права. Це рішення продемонструвало важливість міжнародно-правових механізмів як засобу тиску на держави-агресори та запровадження тимчасових заходів для збереження міжнародного правопорядку.

Одним із центральних елементів міжнародно-правової відповідальності є відшкодування шкоди. Сучасне міжнародне право передбачає три основні форми репарацій: реституцію, компенсацію та сатисфакцію. Реституція передбачає повернення порушеного стану до попереднього, компенсація – грошове відшкодування завданої шкоди, а сатисфакція – заходи морального або політичного характеру для відновлення справедливості [18, с. 125].

Прикладом ефективного механізму міжнародних репарацій є діяльність Комісії ООН з компенсацій, створеної після агресії Іраку проти Кувейту, яка дала змогу зафіксувати збитки та забезпечити компенсаційні виплати постраждалим державам і фізичним особам [3].

У контексті України міжнародні оцінки збитків від російської агресії перевищують 400 млрд доларів США. 2023 року був створений Міжнародний реєстр збитків для України, що має на меті документування шкоди, завданої агресором, та формування бази для майбутнього міжнародного компенсаційного механізму. Передбачається, що цей реєстр стане фундаментом для юридично обґрунтованого процесу відшкодування збитків та реалізації права України на репарації [14].

Сучасні виклики, як-от кібероперації, діяльність недержавних акторів і масштабні військові конфлікти, демонструють, що інститут міжнародно-правової відповідальності держав потребує постійної адаптації. Це передбачає вдосконалення механізмів атрибуції, форм репарацій, а також підвищення ефективності міжнародних судових та міжурядових інституцій у сфері міжнародного правосуддя.

Висновки. Еволюція концепції міжнародно-правової відповідальності держав відображає загальні процеси розвитку міжнародного права та демонструє поступову трансформацію класичної моделі, заснованої на двосторонніх відносинах, у більш комплексну систему відповідальності перед міжнародним співтовариством. Сучасні міжнародні конфлікти, технологічні загрози та зростання ролі недержавних акторів створюють потребу в подальшому розвитку правових механізмів реалізації відповідальності держав, зокрема у сфері репарацій, кібербезпеки та екологічної відповідальності. Отже, інститут міжнародно-правової відповідальності держав продовжує еволюціонувати, забезпечуючи правову основу для відновлення порушених прав, підтримання міжнародного правопорядку та реагування на нові виклики глобальної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brownlie, I. Principles of Public International Law. 8th ed. Oxford : Oxford University Press, 2008. Pp. 510–540.

2. Crawford, J. State Responsibility: The General Part. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. Pp. 45–78, 110–150.

3. International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. New York : United Nations, 2001. Arts. Pp. 1–59.

4. Shaw, M. International Law. 8th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. Pp. 360–395.

5. Cassese, A. International Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2005. Pp. 200–230.

6. UN Compensation Commission Reports, 1991–2005 / United Nations, New York.

7. Pellet, A. The Definition of Responsibility in International Law. Oxford : Oxford University Press, 2014. Pp. 15–60, 102–145.

8. Dupuy, P.-M. The Law of International Responsibility. Oxford : Oxford University Press, 2014. Pp. 75–110, 160–190.

9. Georgia v. Russia (II), European Court of Human Rights, 2021.

10. Allegations of Genocide under the Genocide Convention (Ukraine v. Russian Federation) / International Court of Justice. 2022.

11. Мережко О. О. Теорія міжнародного права : підручник. Київ : Юстініан, 2019. С. 210–245.

12. Ліпкан В. А. Кібербезпека України: теорія, практика, правові засади. Київ : КНТ, 2017. С. 55–98.

13. Мицик В. В. Міжнародне право : підручник. Київ : Видавничий дім «Промені», 2018. С. 310–345.

14. Інформація про Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України. URL : https://dpsu.gov.ua/uk/informaciya-pro-reyestr-zbitkiv-zavdanih-agresiyeyu-rosijskoyi-federaciyi-proti-ukrayini

15. Corfu Channel Case (UK v. Albania) / ICJ Reports. 1949.

16. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran / ICJ Reports. 1980.

17. Nicaragua v. United States / ICJ Reports. 1986.

18. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ : К.І.С., 2015. С. 120–165.

K. S. Lisova. EVOLUTION OF THE CONCEPT OF STATE RESPONSIBILITY IN INTERNATIONAL LAW: FROM CLASSICAL APPROACHES TO CONTEMPORARY CHALLENGES

The article examines the evolution of the concept of state responsibility in international law from classical doctrinal approaches to contemporary transformations. The historical development of the institution of international responsibility of states, its codification, and the role of international judicial bodies in shaping modern practice are analyzed.

Particular attention is paid to modern challenges for the institution of state responsibility, including issues of attribution in cyberspace, the growing role of non-state actors in international relations, environmental responsibility, and violations of international humanitarian law.

The article argues that the classical model of international responsibility, which was primarily based on bilateral relations between states, is gradually transforming into a more complex system of responsibility toward the international community as a whole. It is emphasized that modern international law demonstrates a tendency toward expanding the scope of state responsibility and strengthening international judicial mechanisms.

The research concludes that further development of legal mechanisms for implementing state responsibility is necessary in order to address emerging global challenges.

Keywords: *international law, state responsibility, internationally wrongful act, international responsibility, international courts, international legal order.*

Дата надходження 23.02.2026
Дата прийняття 27.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 342.9
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.15-23

І. В. Паризький,
доктор економічних наук, кандидат юридичних наук,
проректор зі стратегічного розвитку,
ВНЗ «Національна академія управління»
email: prof.paryzkyi@uohk.com.cn
ORCID 0000-0001-6835-5930;
А. В. Чуб,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Національна академія управління»
email: a.chub@nam.kyiv.ua
ORCID 0000-0002-6900-4865;
О. С. Шнипко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права,
ВНЗ «Національна академія управління»
email: o.shnypko@nam.kyiv.ua
ORCID 0000-0002-5748-0872

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ Й НАГЛЯДУ В СФЕРІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена дослідженню питань контролю й нагляду у сфері стандартизації та їх особливостей. Визначено, що особливості державного контролю у сфері стандартизації в Україні обумовлюються правовим становищем національного органу стандартизації. Таким органом є Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (далі – ДП «УкрНДНЦ»), до повноважень якого належить організація та координація діяльності щодо розроблення, прийняття, перевірки, перегляду, скасування національних стандартів, підготовка та затвердження програми робіт з національної стандартизації тощо. Встановлено, що державний контроль у сфері стандартизації здійснює Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. Цей контроль має подвійну правову природу. З одного боку, він полягає в контролювальних повноваженнях зазначеного міністерства щодо ДП «УкрНДНЦ» як уповноваженого державою власника щодо належного їй майна, з іншого – полягає у виконанні профільним міністерством виключно контрольних повноважень у стандартизації як певній сфері правовідносин. Досліджено особливості державного контролю у сфері стандартизації, які полягають

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Паризький І. В., Чуб А. В., Шнипко О. С., 2026

у тому, що він: 1) має свої особливості за предметною сферою діяльності; 2) є контролем з боку виконавчої влади; 3) є відомчим контролем; 4) має підконтрольним об'єктом дотриманням ДП «УкрНДНЦ» як національним органом стандартизації процедур у сфері стандартизації; 5) формами свого здійснення має погодження, проведення перевірки, скасування акта тощо; 6) за часом його проведення буває як попереднім, так і остаточним; 7) має свої особливості щодо напрямів втручання в діяльність ДП «УкрНДНЦ». Нагляд у сфері стандартизації в Україні здійснюється, зокрема, спеціально створеним наглядовим органом у сфері стандартизації зі складною правовою природою – Керівною радою ДП «УкрНДНЦ». Проведений аналіз правового становища Керівної ради встановив певну її схожість з наглядовими радами, що створюються в господарських товариствах. Відмінність між ними полягає в тому, що Керівна рада є органом нагляду, тоді як наглядові ради є органом контролю. Схожість полягає в тому, що в широкому своєму функціональному призначенні як Керівна рада, так і наглядові ради є органами забезпечення балансу інтересів.

Ключові слова: *стандартизація, адміністративно-правові механізми, контроль, нагляд, орган стандартизації, регуляторна політика, наглядова рада, керівна рада, виконавча влада, центральний орган виконавчої влади, повноваження.*

Постановка проблеми. Одними з найбільш важливих напрямів державного управління загалом та у сфері стандартизації зокрема є контроль і нагляд. Це пояснюється тим, що чітко визначена та налагоджена контрольно-наглядова діяльність у цій сфері дає змогу своєчасно досягати поставлених цілей у стандартизації як діяльності в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань, спрямованих на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

Питання особливостей здійснення контролю та нагляду у сфері стандартизації в Україні, належної їх організації, є надзвичайно важливими з огляду на їх мету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми контролю та нагляду в науці адміністративного права досліджували, такі науковці: В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. М. Бевзенко, О. Ю. Дрозд, І. В. Зозуля, О. І. Зозуля, В. К. Колпаков, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельник, О. В. Мещерякова, Р. М. Сиймовський, В. В. Слинько, С. Г. Стеценко та інші. Проблеми стандартизації, зокрема, й в аспекті управління цією сферою, досліджували: В. І. Андрейцев, Л. О. Бондар, Ю. Й. Гарасим, П. О. Гвоздик, А. А. Герц, А. П. Гетьман, Р. Ю. Ільєнко, Н. В. Ільків, Б. В. Коваленко, Н. Р. Малишева, І. В. Олещенко, В. С. Сивицький, Т. Г. Попович, Ю. С. Шемшученко та ін. Однак безпосереднє новітнє вивчення особливостей здійснення контролю та нагляду у сфері стандартизації в Україні фактично проведено не було.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей здійснення контролю та нагляду у сфері стандартизації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Контроль і нагляд є важливими функціями держави. Зазвичай, як стверджують В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко, сутність контролю полягає в тому, що суб'єкт контролю здійснює облік і перевірку того, як контрольований об'єкт

виконує покладені на нього завдання й реалізує свої функції. Нагляд же – це здійснення спеціально уповноваженими органами цільового спостереження за станом законності, фіксації його порушень і вжиття заходів щодо притягнення порушників до відповідальності [1, с. 524]. Отже, зміст контролю полягає в спостереженні за законністю та доцільністю діяльності, наданні їй оцінювання з правових, наукових, соціально-політичних, організаційно-технічних та інших позицій. Але в багатьох випадках заради забезпечення свободи громадян, підприємств, організацій, їх захисту від надмірної державної опіки контрольні повноваження суб'єктів влади обмежуються правовими актами, які дають їм можливість здійснювати тільки нагляд [2, с. 30–31].

Так, з огляду на загальнотеоретичні положення загальна мета контролю й нагляду полягає в утвердженні законності та правопорядку, виявленні фактичного стану справ у певному процесі, забезпеченні того, щоб діяльність відповідала встановленим цілям, завданням і планам.

Характеризуючи державний контроль у сфері стандартизації в Україні, одразу ж варто звернути увагу на суттєві особливості державного контролю у сфері стандартизації, які полягають у правовому становищі національного органу стандартизації в Україні. Оскільки, як справедливо зазначають С. В. Євдокіменко та С. А. Євдокіменко, контрольна функція належить як окремим органам, що призначені саме для здійснення такої діяльності, як основної, так і як одних із функцій певних органів та їхніх посадових осіб [3, с. 50].

Так, правовідносини, що виникають у сфері стандартизації, переважно врегульовуються Законом України «Про стандартизацію». Зазначеним Законом передбачено створення та функціонування в Україні національного органу стандартизації, функції якого виконує спеціально створене центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації, державне підприємство, яке не підлягає приватизації.

Таким органом є Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості». До повноважень національного органу стандартизації належить ряд питань, основними з яких є організація та координація діяльності щодо розроблення, прийняття, перевірки, перегляду, скасування та відновлення дії національних стандартів, кодексів усталеної практики та змін до них відповідно до цього Закону, розроблення за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації, національних стандартів та змін до них, підготовка та затвердження програми робіт з національної стандартизації тощо.

Врегульовує Закон України «Про стандартизацію» й питання контролю та нагляду у сфері стандартизації. Так, ст. 10 Закону визначає, що до повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації, належить здійснення контролю за дотриманням національним органом стандартизації процедур у сфері стандартизації відповідно до принципів, норм і вимог, установлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. Центральним же органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903, є Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України (далі – Мінекономіки). Отже, варто констатувати, що функцію державного контролю у сфері стандартизації переважно здійснює Мінекономіки.

З огляду на особливості суб'єктного складу правовідносин у сфері стандартизації в Україні, зокрема того, що національним органом стандартизації є державне підприємство як суб'єкт господарювання, державний контроль у сфері стандартизації, що його здійснює Мінекономіки, має подвійну правову природу. З одного боку, він полягає як у контролювальних повноваженнях цього міністерства щодо ДП «УкрНДНЦ» як уповноваженого державою власника належного їй майна, так і у виконанні міністерством виключно контрольних повноважень у стандартизації як певній сфері правовідносин, що виникають у державі, тобто державний контроль у чистому його вигляді як адміністративно-правовий інститут, що здійснюється міністерством як органом державної влади.

Досить повно наявні підходи до класифікації контролю в науці адміністративного права вивчив В. М. Гаращук. Так, дослідивши контроль і нагляд у державному управлінні, він робить висновок, що контроль можна класифікувати: а) за органами, які його здійснюють (контроль з боку органів законодавчої, виконавчої, судової влади, органів місцевого самоврядування, з боку громадських формувань, громадян); б) за підконтрольними об'єктами (контроль за держструктурами, органами місцевого самоврядування, громадськими угрупованнями, окремими особами та ін.); в) за загальною сферою діяльності, яка підлягає контролю (відомчий, міжвідомчий і надвідомчий (позавідомчий контроль); г) за предметною сферою діяльності, яка підлягає контролю (освіта, охорона здоров'я, використання природних ресурсів, фінансів, основних та оборотних засобів тощо); д) за формами проведення (ревізія, інвентаризація, рейд, затребування звітів тощо); е) за напрямами втручання в оперативну діяльність підконтрольної структури (втручання в господарську діяльність, кадрову політику або у сферу управління підконтрольної структури); ж) за ступенем (за глибиною) втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу (пряме (безпосереднє) або непряме (опосередковане); и) за часом його проведення (попередній, поточний, остаточний); к) за обсягом (кількістю) видів діяльності підконтрольної структури, що досліджуються (вибірковий або повний); л) за використанням технічних засобів і спеціальних приладів (фото-, кіно- та інше документування, проведення експертиз за допомогою хімічних реактивів, спеціальних засобів і приладів) та контроль без використання таких засобів (візуальний, проста робота з документами) тощо [4, с. 135–136]. Вважаємо за можливе сформувати особливості державного контролю у сфері стандартизації з огляду на аналіз окремих ознак цього контролю, які були покладені в основу відповідних класифікацій.

Так, для контролю, що його здійснює у сфері стандартизації Мінекономіки, важливим є те, що:

1) за предметною сферою діяльності, яка підлягає контролю, він є контролем у сфері стандартизації як діяльності, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері;

2) він є контролем з боку виконавчої влади. Відтак цьому контролю притаманні всі ті його особливості, що має державний контроль органів виконавчої влади як правовий інститут;

3) він є відомчим контролем. Відомчий контроль є формою державної діяльності з перевірки стану державного управління (діяльності нижчих органів і підпорядкованих об'єктів управління) в певній галузі, здійснювана вищими державними органами – відомствами (міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, національними комісіями тощо) [5, с. 85]. З огляду на підпорядкування ДП «УкрНДНЦ» Мінекономіки, очевидно, що контроль останнього за діяльністю ДП «УкрНДНЦ» є саме відомчим;

4) підконтрольним об'єктом у зазначеному контролі Мінекономіки є ДП «УкрНДНЦ», а більш конкретніше – дотриманням ДП «УкрНДНЦ» як національним органом стандартизації процедур у сфері стандартизації;

5) формами його здійснення є погодження, проведення перевірки, скасування акта тощо. Зокрема, Положення про Мінекономіки визначає, що Мінекономіки: а) погоджує програму робіт з національної стандартизації; б) погоджує розроблені національним органом стандартизації національні стандарти (зміни до них) щодо: процедур розроблення, прийняття, перевірки, перегляду, скасування та відновлення дії національних стандартів, кодексів усталеної практики та змін до них; критеріїв, форми і процедур розгляду пропозицій щодо проведення робіт з національної стандартизації; процедур утворення, діяльності та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації; в) у межах повноважень, передбачених законом, перевіряє, переглядає та скасовує галузеві нормативні документи у сфері стандартизації тощо;

6) за часом його проведення буває як попередній, наприклад, під час проведення процедур погодження розроблених ДП «УкрНДНЦ» національних стандартів, так і остаточний, що здійснюється у формі скасування галузевого нормативного документа у сфері стандартизації;

7) він має свої особливості щодо напрямів втручання в оперативну діяльність ДП «УкрНДНЦ». Так, у порядку здійснення контролю Мінекономіки вправі втручатися в кадрову політику Підприємства (наприклад, здійснює призначення керівника ДП «УкрНДНЦ»), здійснювати контроль за ефективністю використання та збереження закріпленого за ДП «УкрНДНЦ» майна (п. 6.12 Статуту ДП «УкрНДНЦ») [6]. Водночас варто зауважити, що, відповідно до Мінекономіки, не має права втручатися в оперативно-господарську діяльність ДП «УкрНДНЦ» (п. 4.11 Статуту) [6].

Поряд з державним контролем, що його здійснює у сфері стандартизації Мінекономіки, Закон України «Про стандартизацію» передбачає здійснення у сфері стандартизації й нагляду через спеціально створений наглядовий орган у сфері стандартизації з досить непростою, на нашу думку, правовою природою – *Керівну раду ДП «УкрНДНЦ»*.

Згідно з ч. 1 ст. 13 зазначеного Закону керівна рада є дорадчо-наглядовим органом національного органу стандартизації та формується на паритетних засадах із представників: 1) центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері стандартизації, інших центральних органів виконавчої влади та державних органів; 2) наукових установ, навчальних закладів, науково-технічних та інженерних товариств (спілок); 3) громадських об'єднань суб'єктів господарювання (зокрема, суб'єктів малого й середнього підприємництва), організацій роботодавців та їх об'єднань; 4) громадських

організацій споживачів (об'єднань споживачів); 5) інших громадських об'єднань та професійних спілок. Члени керівної ради виконують свої обов'язки на громадських засадах. До повноважень керівної ради належить: 1) підготовка пропозицій щодо: формування державної політики у сфері стандартизації; здійснення контролю за дотриманням національним органом стандартизації процедур у сфері стандартизації; приєднання до міжнародних і регіональних організацій стандартизації, укладення договорів про співробітництво та проведення робіт у сфері стандартизації з національними органами стандартизації інших держав; 2) схвалення проєктів: рішень щодо створення та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації, визначення сфери їхньої діяльності; програми робіт з національної стандартизації; щорічного звіту про діяльність національного органу стандартизації; 3) моніторинг та оцінювання діяльності технічних комітетів стандартизації; 4) здійснення нагляду за виконанням національним органом стандартизації його повноважень [7].

Мусимо вказати на певну зовнішню схожість Керівної ради ДП «УкрНДНЦ» та наглядових рад, які створюються в господарських товариствах.

Так, у науці під час аналізу правового становища наглядових рад робиться ряд висновків. Зокрема, зазначається, що в процесі своєї діяльності наглядова рада повинна виконувати дві глобальні цілі: забезпечувати мінімальну розбіжність інтересів менеджменту та акціонерів («внутрішня» мета) й постійну еволюцію та адаптацію компанії як учасника цивільних правовідносин [8, с. 186]. Основним завданням незалежної наглядової ради є контроль за тим, щоб рішення, які ухвалює виконавчий орган, відповідали дійсним інтересам компанії, і щоб водночас акціонер в особі окремих державних службовців не здійснював неправомірного тиску на виконавчий орган [9, с. 56]. Не здійснюючи виконавчо-розпорядчу діяльність щодо господарської діяльності, наглядова рада є ключовою фігурою управління товариством, тим органом, який у межах своєї компетенції контролює та регулює діяльність виконавчого органу та здійснює безпосереднє керівництво виконавчого органу, тобто прийняття й звільнення з роботи його керівника [10, с. 46].

Аналіз правового становища керівної ради ДП «УкрНДНЦ» із зазначеними особливостями наглядових рад підтверджує як їх певну схожість, так і суттєві відмінності.

Так, звертають на себе увагу повноваження Керівної ради ДП «УкрНДНЦ», які не обмежуються суто корпоративними інтересами підприємства, а виконують глобальну мету, наприклад підготовка пропозицій щодо формування державної політики у сфері стандартизації, схвалення проєктів рішень щодо створення та припинення діяльності технічних комітетів стандартизації, визначення сфери їхньої діяльності тощо. Крім того, Керівна рада є виключно наглядовим органом, оскільки фактично не має права втручатися в управління ДП «УкрНДНЦ». Усі повноваження Керівної ради, визначені Законом, фактично вказують на здійснення нею саме нагляду в класичному його розумінні, а не контролю. У цьому бачимо відмінність Керівної ради ДП «УкрНДНЦ» та наглядових рад господарських товариства, які переважно мають контрольні повноваження. Схожість же полягає в тому, що в широкому своєму функціональному призначенні Керівна рада

ДП «УкрНДНЦ», як і наглядові ради господарських товариств, фактично є органами нагляду (контролю), які забезпечують баланс інтересів. Так, наглядові ради господарських товариств забезпечують баланс інтересів менеджменту та акціонерів, тоді як Керівна рада ДП «УкрНДНЦ» забезпечує баланс інтересів у сфері стандартизації загалом, а саме з огляду на свій склад забезпечує дотримання інтересів усіх суб'єктів у процесі стандартизації: держави, громадськості, наукових установ, споживачів, професійних спілок тощо.

Висновки. Державний контроль у сфері стандартизації в Україні здійснюється Міністерством економіки, довкілля та сільського господарства України. Особливості державного контролю у сфері стандартизації в Україні обумовлюються правовим становищем національного органу стандартизації – ДП «УкрНДНЦ». Цей контроль має подвійну правову природу. З одного боку, він полягає в контролювальних повноваженнях міністерства щодо ДП «УкрНДНЦ» як уповноваженого державою власника щодо належного їй майна, а з іншого – полягає у виконанні міністерством виключно контрольних повноважень у стандартизації як певній сфері правовідносин.

Нагляд у сфері стандартизації в Україні здійснюється Керівною радою ДП «УкрНДНЦ». Правове становище Керівної ради має певну відмінність та певну схожість з наглядовими радами, що створюються в господарських товариствах. Відмінність між ними полягає в тому, що Керівна рада є органом нагляду, тоді як наглядові ради є органом контролю. Схожість же полягає в тому, що в своєму широкому функціональному призначенні як Керівна рада, так і наглядові ради є органами забезпечення балансу інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

2. Денисова А. В. Співвідношення контролю та нагляду. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 30. URL : https://applaw.net/index.php/journal/article/download/555/490

3. Євдокіменко С. В., Євдокіменко С. А. З'ясування поняття «контролю» та «нагляду» у сфері забезпечення громадської безпеки, необхідність застосування контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки в умовах воєнного стану. *Наше право*. 2023. № 2. С. 49–55. DOI : https://doi.org/10.32782/NP.2023.2.6

4. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. У 2-х т. : Т. 1. Загальна частина / за ред. В. Б. Авер'янова. К. : Юридична думка, 2004. 584 с.

5. Зозуля І. В., Зозуля О. І. Поняття відомчого контролю в адміністративному праві. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 17 трав. 2019 р. Харків : ХНУВС, 2019. С. 85–87. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/40.pdf

6. Статут Державного підприємства «УкрНДНЦ» (в редакції від 14.11.2024). URL : https://drive.google.com/file/d/1waV8jxSqhzmvC4x3PsvANn3vnVvu7Ux1/view

7. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text

8. Heints, R., Banasevych, I., Lohvinova, M., Olyinyk, O. Features of the legal status of subjects of civil law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28 (2). Pp. 181–188. DOI : https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.181-188

9. Спиридонова К. С. Особливості правового регулювання діяльності наглядових рад в державних акціонерних товариствах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 85 (2). С. 54–59. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.7

10. Кравець В. І. Наглядова рада в системі корпоративного управління акціонерного товариства : дис. … д-ра філософії : спец. 081 Право / КНУ ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2025. 215 с. URL : https://vad.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2025/10/dysertatsiia-kravets-22-10_nahliadova-rada.pdf

I. V. Paryzkyi, A. V. Chub, O. S. Shnypko. ORGANIZATIONAL AND INSTITUTIONAL MECHANISMS OF CONTROL AND SUPERVISION IN THE FIELD OF STANDARDIZATION AND THEIR PECULIARITIES

The article is devoted to the study of control and supervision issues in the field of standardization and their peculiarities. It has been determined that the peculiarities of state control in the field of standardization in Ukraine are determined by the legal status of the national standardization body. This body is the State Enterprise "Ukrainian Scientific and Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality" (SE "UkrNDNC"), whose powers include organizing and coordinating activities related to the development, adoption, verification, revision, and repeal of national standards, as well as preparing and approving the national standardization work program, etc. It has been established that state control in the field of standardization is exercised by the Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine. This control has a dual legal nature. On the one hand, it consists of the Ministry's supervisory powers over the State Enterprise "UkrNDNC" as the state-authorized owner of the property belonging to it, and on the other hand, it consists of the Ministry's exercise of exclusively supervisory powers in standardization as a specific area of legal relations. The peculiarities of state control in the field of standardization have been studied, which consist in the fact that it: 1) has its own peculiarities in terms of the subject area of activity; 2) is control by the executive branch; 3) is departmental control; 4) has as its object of control compliance by the State Enterprise "UkrNDNC" as the national body for standardization of procedures in the field of standardization; 5) takes the form of approval, verification, cancellation of an act, etc.; 6) in terms of timing, it can be either preliminary or final; 7) has its own characteristics in terms of areas of intervention in the activities of the State Enterprise "UkrNDNC". Supervision in the field of standardization in Ukraine is carried out, in particular, by a specially created supervisory body in the field of standardization with a complex legal nature – the Governing Board of the State Enterprise "UkrNDNC". An analysis of the legal status of the Governing Board has established a certain similarity with supervisory boards created in business companies. The difference between them is that the

Governing Board is a supervisory body, while supervisory boards are control bodies. The similarity lies in the fact that, in their broad functional purpose, both the Governing Board and supervisory boards are bodies that ensure a balance of interests.

Key words: *standardization, administratively-legal mechanisms, control, supervision, standardization body, regulatory policy, supervisory board, governing board, governing authority, central governing authority, powers.*

Дата надходження 02.03.2026
Дата прийняття 09.03.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 336.2
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.24-30

В. В. Топчій,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
директор Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
email: tv1959@ukr.net
ORCID 0000-0002-1726-9028;
Ю. А. Мороз,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
email: moroz.femida@gmail.com
ORCID 0000-0003-3873-9751

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ І ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

У статті досліджуються потенційні наслідки запровадження обов'язкової реєстрації платниками податку на додану вартість для фізичних осіб-підприємців, які працюють на спрощеній системі оподаткування. Зазначено, що з 2027 року в Україні планується запровадити законодавчу норму, що передбачає обов'язкову ПДВ-реєстрацію для підприємців з річним оборотом понад 1 млн грн. Ці зміни обумовлені потребою у виконанні міжнародних зобов'язань, зокрема в межах програми Extended Fund Facility МВФ, а також інтеграцією української податкової системи до норм Європейського Союзу.

У роботі проаналізовано польську модель адміністрування ПДВ як приклад збалансованого підходу до регулювання мікробізнесу, що поєднує встановлення реалістичних порогів, цифрові механізми податкового адміністрування та гнучкі умови для транскордонної торгівлі малого бізнесу. Проведено порівняльний аналіз податкових підходів у Польщі та Україні з урахуванням порогових значень, правового регулювання та економічної доцільності його запровадження в Україні.

У статті також висвітлюються ризики запровадження таких змін в українських умовах без належної цифрової інфраструктури, без запровадження спеціальних режимів або перехідного періоду. Зокрема, йдеться про можливу тінізацію бізнесу, збільшення податкового навантаження на підприємців із низькими прибутковими маржами, а також потенційне зменшення кількості зареєстрованих суб'єктів господарювання.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Топчій В. В., Мороз Ю. А., 2026

У результаті авторами сформульовано практичні висновки та пропозиції щодо вдосконалення нормативного врегулювання цього питання, зокрема: поступове підвищення порога для ПДВ-реєстрації, розробка спрощених електронних інструментів звітності, запровадження пільгових режимів для мікробізнесу, адаптованих до реалій перехідної економіки.

У статті також акцентується увага на правовому аспекті запровадження обов'язкової ПДВ-реєстрації для фізичних осіб-підприємців, що діють за спрощеною системою оподаткування. Аналізуються потенційні колізії між запланованими змінами та чинним законодавством, зокрема Податковим кодексом України, а також потреба у внесенні системних змін до підзаконних нормативно-правових актів. Особливу увагу приділено правовому врегулюванню спрощених механізмів ПДВ-обліку для малого бізнесу та узгодженню нововведень із європейськими нормами, що регламентують діяльність суб'єктів господарювання в умовах інтеграції до спільного ринку ЄС.

Ключові слова: *податок на додану вартість, ФОП, спрощена система оподаткування, малий бізнес, податкова реформа, ПДВ-реєстрація, податкове навантаження, МВФ, польський досвід, європейська інтеграція, податкове право, цифрове адміністрування, податкова гармонізація.*

Постановка проблеми. Реформування податкової системи України є складовою зобов'язань держави в межах співпраці з Міжнародним валютним фондом (далі – МВФ) та процесу гармонізації з податковою системою Європейського Союзу [1; 3]. Однією з ключових вимог МВФ у межах програми Extended Fund Facility обсягом 8,1 млрд дол. США є розширення податкової бази, зокрема через скасування пільг щодо обов'язкової реєстрації платниками ПДВ [1; 2].

Згідно з урядовими напрацюваннями з 2027 року пропонується зобов'язати фізичних осіб-підприємців (далі – ФОП) на єдиному податку, чий річний обсяг доходу перевищує 1 млн грн, реєструватися платниками ПДВ [4]. Така ініціатива покликана забезпечити справедливість податкового навантаження, скоротити обсяги тіньового сектору економіки та вирівняти конкурентні умови для підприємницької діяльності. Водночас, на думку практиків, це створює численні виклики для мікропідприємництва, що є вразливою частиною економіки, особливо під час війни.

Варто зазначити, що питання вдосконалення адміністрування ПДВ для малого бізнесу залишається актуальним для країн з перехідною економікою. Саме тому, на нашу думку, доцільно вивчити можливі наслідки запровадження обов'язкового ПДВ для ФОПів в Україні та здійснити порівняльний аналіз з досвідом Польщі, яка успішно інтегрувалася в європейське податкове середовище, водночас забезпечивши відносну стабільність малого підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику реформування спрощеної системи оподаткування, запровадження ПДВ для ФОПів і гармонізації українського податкового законодавства з європейськими стандартами досліджували такі науковці: І. Лук'янова, О. Василик, Л. Тарангул, О. Кірєєв, Т. Єфименко, О. Крамаренко, Д. Боярчук, І. Несходовський, О. Устенко та І. Акімова тощо.

Проте в контексті підготовки України до запровадження обов'язкової реєстрації фізичних осіб-підприємців платниками ПДВ актуалізується ряд недостатньо досліджених питань, що потребують глибшого правового аналізу. Зокрема, не розкрито повним обсягом юридичну природу статусу ФОП як суб'єкта ПДВ-відносин, межі його податкових обов'язків, а також відповідність нових фіскальних вимог принципам конституційності, зокрема забезпеченню економічної свободи та рівності суб'єктів господарювання. Також бракує комплексних досліджень щодо механізмів цифрової звітності та процесуального захисту прав підприємців у разі спорів із контролювальними органами.

Окремої уваги потребує питання порівняльного правознавства, адже наразі в українській доктрині відсутні систематизовані аналізи правозастосовної практики держав ЄС, які впровадили спеціальні спрощені ПДВ-режими для малого бізнесу (наприклад, SME VAT Scheme). Недостатньо досліджено й економіко-правові наслідки нововведень для мікробізнесу, зокрема щодо зміни структури договірних зобов'язань, впливу на ціноутворення та конкурентоспроможність ФОП у відносинах з великим бізнесом. Отже, комплексне дослідження зазначених аспектів є вагомою умовою для обґрунтованого формування державної податкової політики та адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

Метою дослідження є аналіз потенційного впливу обов'язкової реєстрації платниками ПДВ для фізичних осіб-підприємці в єдиному податку з 2027 року в Україні, оцінювання ризиків для малого бізнесу в умовах гармонізації з європейським податковим законодавством, а також вивчення польського досвіду впровадження схожих змін для формування рекомендацій щодо запровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для початку варто зазначити, що впродовж тривалого періоду ФОПи в Україні здійснювали господарську діяльність у межах компромісної моделі оподаткування, яка базувалася на застосуванні спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Зазначена система передбачала значну кількість фіскальних пільг, зокрема в частині звільнення від обов'язку реєстрації платниками податку на додану вартість. Такий підхід сприяв зменшенню адміністративного навантаження та витрат на податкове адміністрування, особливо для представників мікро- та малого бізнесу.

Однак з урахуванням міжнародних зобов'язань України, зокрема в межах реалізації нової програми розширеного фінансування Extended Fund Facility загальним обсягом 8,1 млрд дол. США, країна зобов'язалася вжити заходів щодо поступового розширення податкової бази. Однією із ключових вимог, узгоджених із МВФ, є перегляд наявних податкових винятків, а саме у сфері обов'язкової ПДВ-реєстрації. Це означає трансформацію чинного підходу до оподаткування та запровадження обов'язковості ПДВ-реєстрації для ФОПів, які перевищують визначений поріг річного обороту [5].

Станом на кінець 2025 року відповідними органами виконавчої влади було розроблено проєкт змін до законодавства, який передбачає з 2027 року зобов'язання для фізичних осіб-підприємців – платників єдиного податку – здійснювати реєстрацію платниками ПДВ у разі досягнення обсягу доходу понад 1 млн грн на рік. Водночас нормативна ініціатива ще перебуває на стадії обговорення й підлягає подальшому вдосконаленню з огляду на юридичні, соціально-економічні та фіскальні аспекти.

Крім того, запропоновані зміни потребують аналізу крізь призму імплементації стандартів права Європейського Союзу, зокрема Директиви Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість. У країнах-членах ЄС ПДВ є основною формою непрямого оподаткування з максимально широким охопленням суб'єктів господарювання [6]. Водночас правове регулювання спеціальних режимів оподаткування та винятків має чітко нормативний характер, що спрямовано на забезпечення фіскальної нейтральності та недопущення спотворення конкуренції в межах єдиного внутрішнього ринку.

Для глибшого аналізу можливих наслідків запровадження обов'язкової реєстрації платниками ПДВ для фізичних осіб-підприємців в Україні доцільно звернутися до досвіду Республіки Польща як держави-члена Європейського Союзу з усталеною практикою адміністрування ПДВ у секторі малого підприємництва.

У польському податковому законодавстві передбачено, що фізичні особи-підприємці зобов'язані проходити реєстрацію як платники ПДВ у разі перевищення встановленого річного порога доходу. З 1 січня 2026 року такий поріг становитиме 240 000 злотих (еквівалент приблизно 2,9 млн грн за поточним валютним курсом) [7]. У попередні періоди цей показник становив 200 000 злотих і регулярно переглядався з урахуванням індексу споживчих цін та економічної динаміки.

Водночас у межах правового поля Європейського Союзу діє спеціальний механізм підтримки малого й середнього бізнесу – SME VAT Scheme. Він дає змогу суб'єктам господарювання з річним оборотом до 100 000 євро застосовувати спрощене адміністрування ПДВ або, за певних умов, бути звільненими від податкових зобов'язань у межах транскордонної торгівлі всередині ЄС [8]. Це значно зменшує регуляторний тиск і мінімізує необхідність реєстрації та звітності в кожній окремій юрисдикції.

Отже, польська модель адміністрування ПДВ демонструє збалансований підхід, що поєднує фіскальну ефективність і зниження адміністративного навантаження на малий бізнес. Серед ключових характеристик цієї моделі варто виокремити:

– чітко визначений поріг реєстрації, що забезпечує правову визначеність і передбачуваність для суб'єктів господарювання;

– гнучкість завдяки впровадженню спеціальних податкових режимів, які сприяють міжнародній торгівлі;

– широке застосування цифрових інструментів для автоматизації процесів адміністрування ПДВ і зниження супровідних витрат.

Порівняльний аналіз вказує, що запропонований Міністерством фінансів України поріг обов'язкової реєстрації ПДВ на рівні 1 млн грн (еквівалент приблизно €23–24 тис. станом на початок 2026 року) є суттєво нижчим не лише за аналогічний показник у Польщі, а й за гранично допустимий рівень, встановлений Директивою Ради ЄС 2006/112/ЕС, який наразі становить €85 000.

У разі відсутності належної цифрової інфраструктури для адміністрування ПДВ, а також без запровадження поступового механізму підвищення порогових значень обов'язкової реєстрації платників ПДВ і створення спеціальних податкових режимів для мікропідприємництва й транскордонної торгівлі реалізація зазначеної фіскальної ініціативи може супроводжуватися рядом суттєвих ризиків [5].

По-перше, складність процедур звітності та обліку ПДВ, за відсутності ефективних цифрових інструментів, може створити надмірне адміністративне навантаження на малих суб'єктів господарювання, обмежуючи їхній доступ до правового поля через технічну неспроможність виконувати нові вимоги.

По-друге, експертне оцінювання свідчать, що встановлення надто низького порога для обов'язкової реєстрації як платників ПДВ може призвести до масштабного згортання діяльності фізичних осіб-підприємців або переміщення їх у тіньовий сектор економіки.

По-третє, підприємства, що діють у сферах з низькою рентабельністю, можуть зазнати непропорційного фінансового навантаження порівняно з великими суб'єктами господарювання, здатними використовувати внутрішні ресурси для оптимізації податкових зобов'язань.

Тому, з одного боку, розширення податкової бази сприятиме збільшенню фіскальних надходжень і зменшенню можливостей для застосування схем ухилення від оподаткування великими економічними агентами. З іншого – ризик надмірного фіскального тиску на дрібних платників податків може мати негативні наслідки у формі зниження загального рівня підприємницької активності, зменшення кількості зареєстрованих суб'єктів господарювання та зростання рівня тінізації економіки.

Хоча адаптація національної податкової політики до європейських стандартів і виконання зобов'язань у межах програм співпраці з МВФ є цілком обґрунтованим кроком у контексті євроінтеграційного курсу України, поспішне впровадження таких реформ без урахування специфіки вітчизняної економіки, купівельної спроможності населення та рівня цифровізації адміністративних процесів може спричинити негативні макроекономічні наслідки, які перевищуватимуть очікуваний фіскальний ефект.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що запровадження обов'язкової реєстрації платниками податку на додану вартість фізичних осіб-підприємців на спрощеній системі оподаткування з порогом річного доходу понад 1 млн грн становить серйозний виклик для малого бізнесу в Україні. Така ініціатива, будучи інструментом імплементації міжнародних зобов'язань України перед МВФ та адаптації національного податкового законодавства до європейських стандартів, несе водночас ризики, пов'язані з підвищенням адміністративного навантаження на мікропідприємців, можливим зростанням рівня тінізації економіки та зниженням ділової активності. Зокрема, встановлений поріг значно нижчий за рекомендований у законодавстві ЄС, що викликає потребу в додатковому дослідженні правових, економічних і соціальних наслідків такого кроку.

Вважаємо, що у зв'язку з цим доцільним є запровадження поступової моделі реалізації вказаної реформи з урахуванням інституційних можливостей фіскальної системи України, цифровізації процесів податкового адміністрування та потреби в правовому захисті інтересів малих платників податків. Також доцільно ініціювати розробку національного аналога схеми ПДВ для малого та середнього бізнесу (SME VAT Scheme), яка б передбачала спрощене звітування, податкові пільги та гнучкі механізми участі. Крім того, потрібно законодавчо врегулювати процедури реєстрації, звітності та відповідальності платників ПДВ серед ФОП, а також створити систему юридичних гарантій, що забезпечать баланс між фіскальними інтересами держави та економічною стійкістю мікропідприємництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

2. Extended Fund Facility Arrangement for Ukraine (EFF) / IMF. 2023. URL : https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/03/21/pr2383-ukraine-imf-executive-board-approves-48-month-eff

3. Проєкт концепції податкової реформи / Український інститут майбутнього : офіційний вебсайт. URL : https://drive.google.com/file/d/1sopOFRQfvvPNEiQNa2JY6s-uFABnsl5u/view

4. Мінфін оприлюднив законопроєкт про ПДВ для ФОПів / Financial Club : офіційний вебсайт. URL : https://finclub.net/news/minfin-opryliudnyv-zakonoproiekt-pro-pdv-dlia-fopiv.html?utm_source=chatgpt.com

5. Мороз Ю. ПДВ для ФОПів: що чекає на малий бізнес та польський досвід / Liga.net : офіційний вебсайт. URL : https://blog.liga.net/user/yumoroz/article/58553

6. Council Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0112

7. VAT obligations and thresholds (станом на 2024 р.) / Міністерство фінансів Польщі. URL : https://www.gov.pl/web/finance/vat

8. VAT for small enterprises – factsheet / European Commission. URL : https://taxation-customs.ec.europa.eu/vat-small-enterprises_en

V. V. Topchii, Yu. A. Moroz. VALUE ADDED TAX AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP: UKRAINIAN MODEL AND POLISH EXPERIENCE

The article examines the potential consequences of the introduction of mandatory registration by value-added tax payers for individual entrepreneurs operating on a simplified taxation system. It is noted that from 2027, Ukraine plans to introduce a legislative norm that provides for mandatory VAT registration for entrepreneurs with an annual turnover of over 1 million UAH. These changes are due to the need to fulfill international obligations, in particular within the framework of the IMF's Extended Fund Facility program, as well as the integration of the Ukrainian tax system into the norms of the European Union.

The paper analyzes the Polish model of VAT administration as an example of a balanced approach to microbusiness regulation, combining the establishment of realistic thresholds, digital tax administration mechanisms and flexible conditions for cross-border trade of small businesses. A comparative analysis of tax approaches in Poland and Ukraine is conducted, taking into account thresholds, legal regulation and economic feasibility.

The article highlights the risks of introducing such changes in Ukrainian conditions without proper digital infrastructure, without the introduction of special regimes or a transitional period. In particular, it concerns the possible shadowing of business, an increase in the tax burden on entrepreneurs with low profit margins, as well as a potential decrease in the number of registered business entities.

As a result, the authors formulated practical conclusions and proposals for improving the regulatory approach, in particular: a gradual increase in the threshold for VAT registration, the development of simplified electronic reporting tools, the introduction of preferential regimes for microbusinesses adapted to the realities of the transitional economy.

The article also focuses on the legal aspect of introducing mandatory VAT registration for individual entrepreneurs operating under the simplified taxation system. Potential conflicts between the planned changes and current legislation, in particular the Tax Code of Ukraine, as well as the need to make systemic changes to subordinate regulatory legal acts are analyzed. Particular attention is paid to the need for legal regulation of simplified VAT accounting mechanisms for small businesses and the harmonization of innovations with European norms regulating the activities of business entities in the context of integration into the EU common market.

Keywords: *value added tax, individual entrepreneur, simplified taxation system, small business, tax reform, VAT registration, tax burden, IMF, Polish experience, European integration, tax law, digital administration, tax harmonization.*

Дата надходження 12.02.2026
Дата прийняття 23.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 34:378.147:004.9
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.31-39

O. V. Khmyzova,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Legal Linguistics Department,
State Tax University
email: o.v.khmyzova@dpu.edu.ua
ORCID 0000-0002-8671-3727

THE POTENTIAL OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL TRAINING FOR JURISTS

Rapid advances in artificial intelligence are reshaping professional legal practice and, consequently, the competencies expected of law graduates. This article examines the potential of digital technologies – with particular emphasis on large language models (LLMs) and AI-powered Legal Tech tools – for modernizing professional training for jurists. Through a comparative analysis of Ukrainian and international scholarly literature and regulatory frameworks, the study maps key transformation trends, identifies convergences and distinctions between research traditions, and constructs a structured typology of digital technology applications across seven core components of legal professional formation. The findings confirm strong convergence on AI's centrality and document Ukraine's growing engagement – at practitioner, academic, and institutional levels – with digital transformation in legal education. A forward-looking, hybrid curriculum model is proposed, combining a mandatory foundational digital literacy module with flexible, market-responsive interdisciplinary specializations.

Keywords: *digital technologies, artificial intelligence, legal education, professional training for jurists, ChatGPT, Legal Tech, digital competencies.*

Problem Statement. Artificial intelligence is restructuring the legal labor market at an accelerating pace. Large language models (LLMs) now perform tasks once reserved for junior lawyers – document analysis, contract review, case-outcome prediction, and legislative synthesis [1; 2; 10; 11] – generating a structural gap between the competencies produced by traditional legal curricula and those demanded by technologically transformed workplaces.

For Ukraine, this development carries strategic significance. Alignment with EU legal and digital governance frameworks – including the EU AI Act and the Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence [6] – requires lawyers capable of navigating, drafting, and enforcing complex technology-related regulation. Ukraine's AI Concept [4] establishes AI development as a national priority, and the legal profession has been among the first sectors to respond: law firms, bar associations, and individual practitioners are actively integrating AI tools into daily practice. Academic scholarship is expanding in parallel, with

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Khmyzova O. V., 2026

researchers at leading Ukrainian universities developing competency frameworks, institutional policies, and pedagogical models for AI-assisted legal training [8; 9; 11].

Internationally, the pace of institutional change is likewise rapid. The ABA's 2024 survey found that over half of US law schools already offer AI-related courses [2], while the UK's Solicitors Regulation Authority has approved the first AI-native law firm. These developments confirm that the integration of digital technologies into legal education is not a prospective option but a present institutional imperative.

Against this backdrop, the academic task is to move beyond general observations toward evidence-based, institutionally actionable models for curriculum transformation. This article addresses that task by comparing Ukrainian and international research traditions and by constructing a structured typology of digital technology potential across the full architecture of jurist professional training.

Analysis of Recent Research and Publications. Ajevski et al. (2023) provided the field's most-cited empirical benchmark. Testing ChatGPT (GPT-3.5 and GPT-4) against the UK Solicitors Qualifying Examination (SQE1), they found that GPT-4 scored 78 % – placing it in the top quintile of human candidates [1]. Parallel results from the US Multistate Bar Exam established that LLM capabilities in applied legal knowledge already exceed many entry-level practitioner thresholds, with direct implications for assessment design and curriculum content [2].

The broad landscape of AI's impact on legal research and professional practice was comprehensively surveyed by Biresaw (2023) [2], whose qualitative analysis of primary and secondary sources catalogued five principal categories of legal AI – text analytics, question-and-answer advisory systems, outcome-prediction platforms, contract review instruments, and e-discovery Technology-Assisted Review. The author demonstrated that AI reduced legal research time by over 30% and increased retrieval accuracy by 43 %, while identifying accountability, bias, and data-security risks that legal education had to address.

From the perspectives of technology integration in Ukrainian legal higher education, Zaiarnyi and Illarionova (2025) developed ChatGPT-specific pedagogical criteria and instructional guidelines for practical legal training, mapped AI applications to Ukraine's national higher education standards for Law at both bachelor and master levels, analyzed copyright implications under Law No. 2811-IX (2022), and proposed institutional AI use policy templates. Their eight general rules governing AI in legal seminars – including mandatory verification of AI-generated output and prohibition of AI in summative assessment – constituted a directly applicable pedagogical framework [11].

Complementing this, Shamov (2025) conducted a comparative institutional analysis of legal education reform in the USA, Europe, and Ukraine, identifying a market-oriented American model (led by Stanford, Georgetown, Suffolk) and a regulation-oriented European model (shaped by the EU AI Act and Council of Europe instruments) [8]. The study documented Ukraine's growing practitioner-driven engagement and proposed a two-level hybrid model – a mandatory foundational Digital Legal Literacy module combined with flexible interdisciplinary certificate programs – as the appropriate strategic direction.

A bibliometric perspective on the relationship between AI and legal education was provided by Diep and Thanh (2024), who identified five dominant clusters in the AI-and-legal-education literature: technical AI literacy; legal knowledge bases for machine learning; AI in practical tasks; error detection in legal documents; and law-firm management optimization. This taxonomy [5] provided a stable organizing framework for curriculum design.

Ethical dimensions of AI in academic research and publication activity were examined by Pinchuk and Malytska (2024), whose work, while not limited to law, is directly applicable to legal education contexts. Their recommendations – mandatory AI-assistance disclosure, updated publication requirements, supplementary reviewer training – align with the EU AI Act's classification of educational AI applications as high-risk and are equally applicable to the legal education context.

At the level of institutional policy, Spivakovsky et al. (2023) provided a differentiated institutional AI policy template specifying obligations for students, faculty, and administrators. This model is directly transferable to Ukrainian law faculties seeking to formalize AI governance in line with OECD AI Principles [6].

Notwithstanding this growing body of work, three gaps remain. First, no existing study provides a comprehensive typology of digital technology potential mapped across the full architecture of professional legal formation – from doctrinal instruction through research skills, multilingual training, ethics, and legal project management. Second, systematic comparison between Ukrainian and international research traditions is underdeveloped, limiting cross-contextual knowledge transfer. Third, the specific alignment of digital technology applications to the competency outcomes mandated by Ukraine's national higher education standards for specialty Law has not been formally elaborated. This article addresses all three gaps.

Research Purpose. This study pursues two objectives: 1) systematic comparative analysis of Ukrainian and international research on digital technology integration in legal education; and 2) construction of a structured typology of digital technology potential across the components of jurist professional training, aligned to Ukraine's national competency standards.

Research Methods. Employed methods: a) the comparative legal method to contrast models of AI integration in legal education across Ukraine, the USA, the UK, and EU member states; b) systematic document analysis of primary regulatory sources; c) typological analysis to construct the seven-component framework; and d) synthesis to integrate findings into reform recommendations.

Limitations. The typology in Table 2 has not been empirically validated through experimental research; future work should test its applicability in Ukrainian institutional contexts. The comparative dimension is constrained by the relative scarcity of Ukrainian studies employing experimental methodologies – a gap the article notes but does not resolve.

Results. Table 1 compares Ukrainian and international research across seven analytical dimensions.

Table 1 – Comparison of Ukrainian and Foreign Research on Digital Transformation in Professional Legal Training

Criterion	Ukrainian Research	Foreign Research	Convergence / Note
Research focus	AI (ChatGPT) integration in practical legal training; competency mapping to national standards	LLM impact on legal assessment, professional examinations, and employer readiness	Shared AI-centrality; Ukraine adds EU-compliance dimension
Primary tools examined	ChatGPT; national legal databases (rada.gov.ua, Liga-Zakon)	GPT-3.5/4, Harvey, ROSS, LexisNexis, Westlaw, Casetext, e-discovery platforms	Ukraine emphasizes open-access tools; foreign studies cover commercial Legal Tech ecosystems
Regulatory framework	AI Concept of Ukraine; HE standards for specialty Law; Law No. 2811-IX on Copyright; EU AI Act applicability	EU AI Act; Council of Europe Framework Convention on AI; ABA guidelines; SRA regulations; UK CDPA	Both engage EU AI Act; Ukraine proactively incorporates it into national legal-education discourse
Transformation trends identified	1) AI literacy; 2) Legal knowledge bases for ML; 3) AI in practical tasks; 4) Error detection in legal documents; 5) Law-firm management optimization	1) Automation of legal research; 2) Predictive analytics; 3) Contract review; 4) E-discovery; 5) Emerging roles: Legal Tech engineer, Knowledge analyst	Five-cluster convergence; foreign research more advanced on predictive analytics
Copyright & academic integrity	*Sui generis* protection for AI-generated objects under Law No. 2811-IX; institutional marking policies recommended	UK CDPA s.9(3); OpenAI Terms; Turnitin false-positive rates; TDM exception (EU DSM Directive, Art. 4)	Both acknowledge legal ambiguity; Ukraine's legislative framework provides an early normative resolution
Methodology	Normative-doctrinal analysis; competency mapping; comparative legal method; ChatGPT prompting experiments	Professional-exam testing (SQE1, US Bar); bibliometric analysis; document analysis; qualitative expert review	Complementary approaches; empirical methods increasingly adopted in Ukrainian scholarship
Key findings on integration	Active practitioner-driven adoption of AI tools; growing academic and institutional engagement; national competency standards increasingly aligned with digital professional demands	More than 50% of US law schools offer AI courses (ABA, 2024); AI-native law firms approved; rapid market-driven curriculum reform in Anglo-American systems	Shared trajectory; both traditions move toward systematic AI integration, driven by market and regulatory forces

Source: compiled by the author based on ABA report (2024); Ajevski et al. (2023); Biresaw (2021); Shamov (2025); Zaiarnyi & Illarionova (2025).

Table 1 reveals strong convergence on AI's central role and on the need for competency-based curriculum reform. Ukrainian scholarship is distinguished by its explicit alignment with national regulatory frameworks and EU AI Act obligations – an advantage in contexts where legal educators must simultaneously satisfy domestic accreditation standards and prepare graduates for European professional practice.

Ukraine's research tradition has moved rapidly from general theoretical discussion toward applied pedagogical proposals. Ukrainian legal scholars [7; 8; 9; 11] are developing institutionally grounded, operationally specific tools – model instructions, competency mappings, policy templates – that complement, rather than simply replicate, the empirical contributions dominant in Anglo-American literature. The complementarity of these traditions is itself a research opportunity: Ukrainian normative frameworks and competency standards provide a structured platform on which empirical validation studies can be designed and conducted.

On the methodological dimension, the adoption of empirical approaches – including the practitioner surveys conducted by the ABA's Task Force [2] and the professional-exam testing reported by Ajevski et al. [1] – represents a productive direction for future Ukrainian research. The two traditions are increasingly convergent in their conclusions; empirical methods would strengthen the evidentiary base for Ukrainian curriculum reform advocacy.

Professional training for jurists is a multi-dimensional system, encompassing theoretical legal knowledge, practical skills, research competencies, multilingual and cross-border capabilities, ethical formation, and increasingly, innovation and project management capacities. Table 2 maps specific digital technologies to each, specifying applications and target competencies.

Table 2 – Potential of Digital Technologies across Components of Professional Training for Jurists

Training Component	Digital Technologies / Tools	Applications	Competencies Developed
Theoretical (doctrinal) instruction	LLMs (ChatGPT, GPT-4); AI-enhanced databases (LexisNexis, Westlaw, Liga-Zakon)	Synthesis of doctrinal sources; generation of case hypotheticals; cross-jurisdictional legislative comparison	Analytical thinking; substantive legal knowledge; comparative awareness
Practical skills (seminars / clinics)	ChatGPT with task-specific instructions; e-discovery platforms; contract review AI (LawGeex, Kira Systems)	AI-assisted drafting of legal acts and contracts; error detection in AI-generated documents; client consultation simulation	Document drafting; critical AI evaluation; professional judgment; client communication
Legal research	ROSS Intelligence; Casetext; Fastcase; rada.gov.ua; LPD; HUDOC	Precedent retrieval; citation network analysis; case-outcome prediction (up to 70% accuracy for ECHR decisions)	Research methodology; source evaluation; evidence-based argumentation

Training Component	Digital Technologies / Tools	Applications	Competencies Developed
Assessment and self-testing	Generative AI for test-item generation; AI-assisted feedback tools; AI-detection with human oversight	Scenario-based task generation aligned to competency standards; knowledge-gap identification; formative feedback on draft submissions	Self-regulation; reflective practice; academic integrity
Multilingual and cross-border training	AI translators (DeepL Legal); multilingual LLMs; EUR-Lex; HUDOC	Analysis of ECHR rulings and EU treaties; EU–Ukraine legislative alignment exercises; international legal brief preparation	Multilingual legal literacy; international law competence; EU integration skills
Ethics, professional responsibility, and AI governance	Case-simulation platforms; EU AI Act compliance toolkits; institutional AI policy templates	Analysis of high-risk AI scenarios under EU AI Act; institutional AI policy drafting; algorithmic-bias debates in adjudication	AI ethics; professional responsibility; risk assessment; regulatory drafting
Legal project management and innovation	Legal project management platforms; data analytics dashboards; Legal Tech tools	Complex case strategy modelling; legal service business planning; regulatory trend forecasting via AI analytics	Strategic thinking; business competencies; innovation leadership; interdisciplinary collaboration

Source: compiled by the author based on ABA report (2024); Ajevski et al. (2023); Biresaw (2021); Diep & Thanh (2024); Spivakovsky et al. (2023); Zaiarnyi & Illarionova (2025).

Table 2 proposes a forward-looking, hybrid curriculum model combining a mandatory foundational digital literacy module with flexible, market-responsive interdisciplinary specializations reveals several structural insights. First, digital technologies are not uniformly applicable across all training components: their potential varies in nature (from augmentation to partial automation), in pedagogical function (from knowledge delivery to competency assessment), and in the sophistication of AI literacy they presuppose. A student in the first year of a law program requires foundational AI literacy; a master's student specializing in civil law or other field requires advanced, context-specific AI competencies.

Three findings from Table 2 warrant emphasis. First, the most immediate and broadly applicable potential resides in practical skills training and legal research – precisely the components where AI tools have demonstrated the greatest efficiency gains in practice and where employer expectations are rising fastest. The model exercises [11] – including ChatGPT-assisted ECHR case retrieval, contract verification tasks, and client consultation simulations – provide directly applicable templates for Ukrainian legal educators.

Second, the component of ethics, professional responsibility, and AI governance requires dedicated curriculum space that current programs typically do not provide. The EU AI Act's classification of AI deployment in educational assessment as high-risk places on legal educators an obligation to equip students not merely to use AI responsibly, but to advise clients and institutions on AI governance – a sophisticated competency that presupposes systematic legal-ethical training.

Third, the multilingual and cross-border component is particularly strategic for Ukraine. AI-powered translation tools and multilingual legal databases substantially lower the access barrier to EU and international legal materials, enabling law faculties – including those with limited licensed-database budgets – to incorporate comparative, ECHR, and EU law dimensions into practical training on a large scale.

Three governance conditions are necessary for the potential identified in Table 2 to be realized in practice, namely: institutional AI use policies, faculty development, and curriculum standards and digital infrastructure. EU AI Act assigns responsibility for high-risk AI applications to deploying institutions. Law faculties must formally adopt AI policies specifying: permissible AI models and conditions of use; student disclosure obligations; intellectual property rights in AI-assisted work; cybersecurity requirements; and equitable access provisions [9; 11]. Ukraine's Law No. 2811-IX (2022) already provides a legislative foundation through its *sui generis* protection framework for AI-generated objects. Effective pedagogical deployment of digital technologies requires faculty competent in AI-appropriate task design, evaluation of AI-assisted student work, and recognition of algorithmic limitations – including hallucination and bias [5; 11]. Structured faculty development programs, coordinated at sectoral level, are essential. Updating Ukraine's higher education standards for specialty Law to incorporate explicit digital and AI competency requirements would institutionalize reform across all accredited law programs.

Conclusions. This article has compared Ukrainian and international research on digital technology integration in legal education and proposed a structured typology of AI and Legal Tech potential across seven components of jurist professional training.

Digital transformation of legal education is irreversible and accelerating. Ukrainian and international research converge on AI's centrality and on the competency-based reform imperative. Ukraine's scholarly community is generating institutionally grounded, operationally specific contributions – competency frameworks, instructional guidelines, policy templates– that reflect growing academic and practitioner engagement with digital transformation in legal education.

The seven-component typology in Table 2 provides a structured, standards-aligned instrument for curriculum redesign, mapping specific tools and applications to each professional training dimension. Practical skills training, legal research, and AI governance emerge as priority areas for immediate curricular action.

Realizing the identified potential requires three enabling conditions: formal institutional AI use policies; systematic faculty development; and updated accreditation standards incorporating digital competency requirements.

Further research should empirically validate the proposed typology through educator and employer surveys; develop assessment rubrics for each training component; conduct longitudinal analysis of AI integration's impact on graduate competency outcomes; and pilot the national AI-assisted legal training platform model at selected Ukrainian law faculties.

REFERENCES

1. Ajevski, M., Barker, K., Gilbert, A., Hardie, L., & Ryan, F. (2023). ChatGPT and the future of legal education and practice. *The Law Teacher*, 57 (3), 352–399. DOI : https://doi.org/10.1080/03069400.2023.2207426

2. American Bar Association (ABA). (2024). 2024 AI and Legal Education Survey. Task Force on Law and Artificial Intelligence. URL : https://www.americanbar.org/content/dam/aba/administrative/office_president/task-force-on-law-and-artificial-intelligence/2024-ai-legal-ed-survey.pdf

3. Biresaw, S. M. (2023). The Impacts of Artificial Intelligence on Research in the Legal Profession International Journal of Law and Society, 5 (1). URL : https://papers.ssrn.com/abstract=4727017

4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine (Resolution No. 1556-r, 2 December 2020). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

5. Diep, D. M., & Thanh, H. P. (2024). Relationship between artificial intelligence and legal education: A bibliometric analysis. *Knowledge and Performance Management*, 8 (2), 13–27. DOI : https://doi.org/10.21511/kpm.08(2).2024.02

6. European Parliament and Council. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 on artificial intelligence (AI Act). URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf

7. Pinchuk, O. P., & Malytska, I. D. (2024). Responsible and ethical use of artificial intelligence in research and publishing. *Information Technologies and Learning Tools*, 100 (2), 180–197. DOI : https://doi.org/10.33407/itlt.v100i2.5676

8. Shamov, O. A. (2025). The impact of artificial intelligence on the transformation of legal education: A comparative analysis and strategic directions. *Scientific Bulletin of Kherson State University: Juridical Sciences Series*, (3), 51–55. DOI : https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-9

9. Spivakovsky, O. V., Omelchuk, S. A., Kobets, V. M., Valko, N. V., & Malchykova, D. S. (2023). Institutional policies on artificial intelligence in university learning, teaching and research. *Information Technologies and Learning Tools*, 97 (5), 181–202. DOI : https://doi.org/10.33407/itlt.v97i5.5395

10. Villasenor, J. (2024). Generative artificial intelligence and the practice of law: Impact, opportunities, and risks. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, 25 (2), 25–48. URL : https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1563&context= mjlst

11. Zaiarnyi, O., & Illarionova, S. (2025). Artificial intelligence in legal education: Advancing training for future professionals. *Information Technologies and Learning Tools*, 105 (1). DOI : https://doi.org/10.33407/itlt.v105i1.5835

О. В. Хмизова. ПОТЕНЦІАЛ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ПРАВНИКІВ

Стрімкий прогрес у галузі штучного інтелекту (ШІ) докорінно змінює професійну юридичну практику і, як наслідок, перелік компетенцій, необхідних випускникам юридичних факультетів. У статті досліджується потенціал цифрових технологій – з акцентом на великих мовних моделях (LLM) та інструментах Legal Tech на базі ШІ – для модернізації професійної підготовки правників. На основі порівняльного аналізу української та зарубіжної наукової літератури й нормативно-правової бази в дослідженні визначено ключові тенденції трансформації, виявлено спільні риси та відмінності між дослідницькими традиціями, а також розроблено структуровану типологію застосування цифрових технологій у межах семи основних компонентів формування професійної особистості юриста. Результати підтверджують одностайність дослідників щодо провідної ролі ШІ та фіксують зростання залученості України – на практичному, академічному та інституційному рівнях – до процесів цифрової трансформації юридичної освіти. Запропоновано перспективну гібридну модель навчальної програми, що поєднує обов'язковий базовий модуль із цифрової грамотності та гнучкі міждисциплінарні спеціалізації, орієнтовані на запити ринку.

Ключові слова: *цифрові технології, штучний інтелект, правнича освіта, професійна підготовка правників, ChatGPT, Legal Tech, цифрові компетенції.*

Дата надходження 19.02.2026
Дата прийняття 25.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

Теорія та історія держави і права

УДК 341.1/.8:364
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.40-53

О. І. Косілова,
доктор юридичних наук, кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права та права ЄС,
Державний податковий університет
email: kosilovaolga3@gmail.com
ORCID 0000-0002-5574-3771;
І. П. Федірко,
кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
email: ivanfedirko832@gmail.com
ORCID 0000-0003-4626-512X;
А. І. Доній,
здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
email: anadonij2@gmail.com
ORCID 0009-0006-0096-619X

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено комплексний аналіз трансформації міжнародного права соціальної безпеки в умовах воєнних конфліктів, глобальних економічних криз, міграційних процесів та цифрової трансформації суспільства. Досліджено інституційну роль міжнародних організацій у формуванні сучасної архітектури міжнародного соціального захисту та забезпеченні реалізації соціальних прав людини. Проаналізовано діяльність Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного комітету Червоного Хреста, Міжнародної організації праці та Європейського Союзу як ключових суб'єктів міжнародно-правового регулювання у сфері соціальної політики.

Окрему увагу приділено проблемам ефективності міжнародних механізмів забезпечення соціальних гарантій, зокрема інституційним обмеженням, відсутності примусових

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Косілова О. І., Федірко І. П., Доній А. І., 2026

інструментів впливу, політизації діяльності міжнародних структур та впливу механізму права вето в Раді Безпеки ООН на функціонування системи колективної безпеки.

Розкрито специфіку впливу повномасштабної збройної агресії проти України на національну систему соціального забезпечення та міжнародну гуманітарну співпрацю. Обґрунтовано потребу в модернізації міжнародних механізмів соціального захисту за допомогою цифровізації процедур координації та моніторингу, посилення підзвітності держав і вдосконалення правових інструментів відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права. Запропоновано концепцію створення координаційного наднаціонального механізму у сфері міжнародної соціальної політики як інструменту підвищення ефективності глобального управління.

Зроблено висновок, що подальший розвиток міжнародного права соціальної безпеки має ґрунтуватися на принципах справедливості, солідарності, суверенної рівності держав та пріоритетності захисту людської гідності в умовах глобальної нестабільності.

Ключові слова: *міжнародне право, міжнародне право соціальної безпеки, соціальний захист, міжнародні організації, права людини, міжнародне гуманітарне право, цифровізація, реформа міжнародних інституцій.*

Постанова проблеми та її актуальність. Наразі не тільки наша держава, а й увесь світ переживає період серйозних потрясінь. В умовах воєнних конфліктів, пандемій, кліматичних змін, економічних криз суттєво ускладнюється функціонування механізмів гуманітарної підтримки населення і державного врегулювання, сприяючи зростанню безробіття, еміграції, внутрішньої міграції та соціальної вразливості людства, у зв'язку з цим зростає роль соціального захисту й забезпечення населення. У цих умовах надзвичайно важливою стає діяльність міжнародних організацій, які не тільки надають всебічну допомогу країнам, а й є платформою для дипломатичного діалогу між державами. Завдяки розвиненим дипломатичним каналам і багаторівневій взаємодії вони забезпечують координацію зусиль урядів, сприяють обміну досвідом, розробці спільних стратегій реагування на глобальні виклики та формуванню механізмів колективної відповідальності. Водночас сучасні виклики, пов'язані з розвитком технологій, автоматизацією та цифровізацією, створюють нові вимоги до діяльності міжнародних організацій. Недостатня прозорість і обмежений доступ до даних ускладнюють контроль за дотриманням прав людини та своєчасне надання гуманітарної допомоги, що особливо критично під час конфліктів або кризових ситуацій. Крім технологічних аспектів, важливим є адаптація міжнародних організацій до нових соціальних і економічних умов.

Автоматизація та впровадження штучного інтелекту змінюють ринок праці, створюючи нові професійні потреби та підвищуючи значення професійної перепідготовки і соціальної адаптації населення. Міжнародні інституції повинні реагувати на ці зміни за рахунок модернізації соціальних програм, посилення координації з національними урядами та впровадження ефективних механізмів контролю й оцінки результативності. Міжнародна дипломатія у сфері соціального захисту перетворюється сьогодні на потужний інструмент зміцнення гуманітарної безпеки, побудови довіри між народами та забезпечення сталого розвитку в усьому світі.

Сучасне міжнародне право опинилося на критичному роздоріжжі, де старі методи стримування агресії та соціального захисту втратили ефективність. Актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою в модернізації міжнародних організацій і створенні наднаціональних механізмів, які зможуть забезпечити соціальний захист особи як складову людської гідності в епоху воєнних потрясінь і технологічних проривів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема трансформації архітектури міжнародної соціальної безпеки перебуває у центрі уваги багатьох сучасних науковців, що зумовлено системною кризою глобальних інститутів. Питаннями міжнародно-правового статусу та реформування глобальних організацій, зокрема ООН та її спеціалізованих установ, займаються такі дослідники, як С. Федуняк щодо аналізу безпекових аспектів та міжнародних інституцій та С. Денисюк у сфері дослідження політичних процесів у міжнародних відносинах.

Значний внесок у розвиток теорії соціальних прав як невід'ємної складової людської гідності зробила Н. Щербюк, яка наголошує на природно-правовій природі соціального забезпечення. Проблеми адаптації національних систем соціального захисту до європейських стандартів і роль регіональних організацій (ЄС, Рада Європи) досліджують О. Волощук, зокрема діяльність гуманітарних місій і МКЧХ, В. Пилипенко та Я. Фокін.

Питання трудового права та міжнародних стандартів праці у контексті діяльності МОП висвітлені у працях В. Латишевої та А. Войтюка. Окремі аспекти цифровізації та правових механізмів реагування на нові виклики, такі як технологічні прориви, міграційні кризи аналізують О. Литвинчук, К. Мануїлова, С. Задерейко та Д. Гребенюк, чиї праці закладають підґрунтя для формування концепції «міжнародного права майбутнього».

Сучасне міжнародне право соціальної безпеки опинилося перед системними викликами, де традиційні інституційні механізми захисту прав людини та соціального забезпечення виявили свою обмеженість в умовах збройних конфліктів. У цьому контексті актуалізується потреба не просто в аналізі поточної кризи, а у фундаментальному проєктуванні нової архітектури соціальної безпеки. Така модель має базуватися на принципах солідарності та наднаціональної координації, будучи здатною адаптуватися до викликів цифровізації, глобальної нестабільності та нових форм гуманітарних загроз, ставлячи в центр правопорядку захист людської гідності

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Застосовано системний метод для розгляду міжнародного права соціальної безпеки як цілісної багаторівневої системи. Формально-юридичний метод використано для аналізу міжнародно-правових актів у сфері соціального захисту. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити глобальні та регіональні механізми забезпечення соціальних прав та оцінити їх ефективність. Структурно-функціональний метод сприяв визначенню ролі міжнародних організацій у формуванні архітектури соціальної безпеки, а прогностичний – обґрунтуванню перспектив модернізації міжнародних механізмів у контексті сучасних викликів.

Метою статті є дослідження ролі міжнародних організацій у системі соціального забезпечення, аналіз їхнього впливу на забезпечення прав людини та визначення механізмів удосконалення їх діяльності з урахуванням сучасних загроз і трансформаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Реагування міжнародної спільноти на проблеми сьогодення є вирішальним задля збереження миру та захисту прав людини. Оперативні скоординовані економічні, політичні, гуманітарні дії дають змогу запобігти економічним кризам, голоду, поширенню пандемії, а іноді стримують агресора та зменшують масштаб катастрофи. У цьому контексті особливого значення набуває здатність міжнародних інституцій швидко адаптуватися до нових викликів і забезпечувати ефективний механізм колективної відповіді. Сучасні глобальні загрози часто мають комплексний характер, тому потребують багаторівневого підходу, який охоплює не лише подолання наслідків, але й запобігання їх виникненню. Важливою складовою такої діяльності є формування довгострокових стратегій розвитку, спрямованих на зміцнення стійкості держав, підвищення рівня соціального захисту та створення умов для стабільного економічного зростання.

Системи соціального забезпечення та соціального захисту становлять фундамент внутрішньої політики держав, виступаючи ключовим інструментом підтримання гідного рівня життєдіяльності, превенції соціальної ексклюзії вразливих категорій населення та забезпечення макросоціальної стабільності. Попри варіативність національних моделей, спільним ядром цих систем є універсальні складові: медичне обслуговування, пенсійні гарантії, страхування на випадок безробіття, освітні преференції та адресна підтримка осіб з обмеженими можливостями чи низьким рівнем доходу. Вирішальний вплив на уніфікацію цих механізмів справляють міжнародні організації, які детермінують глобальні стандарти соціальної політики, здійснюють координацію фінансово-консультативної допомоги та модерують процеси інституційного реформування на національних рівнях. Водночас право індивіда на соціальну безпеку має статус основоположного та імперативно закріпленого в ключових актах міжнародного права.

Зокрема, у статті 22 Загальної декларації прав людини наголошується на необхідності забезпечення реалізації економічних, соціальних і культурних прав [1]. Фундаментальне значення в системі міжнародного захисту має Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, положення якого покладають на держави комплексні зобов'язання щодо підтримки населення. Зокрема, стаття 9 Пакту імперативно закріплює право кожної особи на соціальне забезпечення, охоплюючи соціальне страхування, тоді як стаття 11 детермінує обов'язок держав гарантувати гідний життєвий рівень та безперервне поліпшення умов існування. Важливою також у цьому контексті є стаття 2, яка передбачає реалізацію цих прав не лише через внутрішні зусилля держав, а й за рахунок широкого міжнародного співробітництва та допомоги, що безпосередньо корелює з активною роллю міжнародних організацій у сучасній архітектурі соціальної безпеки [2].

Регіональний рівень захисту соціальних прав фундаментально закріплений у Європейській соціальній хартії, яка не лише дублює світові стандарти, а й значно поглиблює їх. Зокрема, стаття 12 Хартії гарантує право на соціальне забезпечення та зобов'язує держави підтримувати систему на задовільному рівні, тоді як стаття 13 акцентує право на соціальну та медичну допомогу для осіб, що не мають достатніх ресурсів. Крім того, стаття 14 забезпечує право кожного на користування послугами соціальних служб, що в сукупності створює цілісний механізм реалізації принципів соціальної справедливості та солідарності на європейському просторі [3].

В умовах трансформації світової спільноти зростає потреба в ефективній координації між державами. Міжнародні організації, як-от ООН, МКЧХ, МОП, ЄС, визначають напрями розвитку міжнародного права майбутнього; вони несуть відповідальність за розробку універсальних підходів до питань захисту та забезпечення, а також спеціальні механізми окремих соціальних гарантій. Їхня діяльність спрямована на формування цілісної системи міжнародних стандартів у сфері прав людини, забезпечення рівного доступу до основних соціальних благ і створення умов для сталого розвитку суспільства. Такі інституції відіграють ключову роль у виробленні спільних підходів до вирішення глобальних викликів – бідності, безробіття, соціальної нерівності, гуманітарних криз та наслідків збройних конфліктів, сприяють консолідації зусиль держав, зміцненню міжнародного партнерства та впровадженню інноваційних практик соціальної підтримки, що особливо важливо для країн, які перебувають у стані реформування або відновлення після кризових подій.

Н. Щербюк зазначає, що право на соціальне забезпечення тісно пов'язане із гарантуванням людської гідності і є одним із природних прав людини [4, с. 201]. Організація Об'єднаних Націй є основоположником реалізації цього права на міжнародному рівні. Ефективність Організації Об'єднаних Націй проявляється в практичних результатах її діяльності у різних сферах світового розвитку. Через систему спеціалізованих установ забезпечується реалізація глобальних проєктів, спрямованих на подолання голоду, розвиток систем охорони здоров'я, підтримку освіти, соціального захисту та забезпечення рівних можливостей для всіх. Попри те, ефективність цієї організації – комплексне питання, яке може оцінюватися по-різному. Упродовж 80 років існування Організація Об'єднаних Націй відігравала значну роль у підтримці міжнародного миру та запобіганні глобальним конфліктам, що, за словами Генерального секретаря ООН А. Гутерріша, дало змогу уникнути загрози Третьої світової війни [5].

Водночас в умовах сучасних викликів, таких як численні локальні конфлікти, пандемія COVID-19, економічні труднощі та зростаючий рівень бідності, ефективність і актуальність діяльності організації все частіше піддаються критиці. Експерти зазначають, що найбільшу результативність ООН демонструє в гуманітарних сферах, зокрема в забезпеченні продовольчої безпеки та статистичному моніторингу, тоді як питання безпеки та запобігання агресії залишаються проблемними через політизацію процесів та право вето постійних членів Ради Безпеки [6]. Ці глобальні тенденції знаходять своє відображення і в українському контексті: незважаючи на участь України в структурах ООН та її дипломатичну активність, організація не змогла повною мірою запобігти анексії Криму 2014 року та не завжди ефективно реагує на сучасні виклики безпеки в регіоні. Попри те, в часи сьогодення саме ООН опікується експортом українського зерна, фінансує підтримку біженців, сприяє відбудові пошкоджених домівок і бере участь у розмінуванні територій, постраждалих від воєнних дій.

Організація Об'єднаних Націй має також спеціалізовані підрозділи, що займаються соціальною сферою. ЮНІСЕФ під час війни покликана відновлювати освітню інфраструктуру та забезпечувати доступ до навчання. Фонд ЮНІСЕФ надає не тільки правову чи гуманітарну, а й психологічну допомогу постраждалим [7]. ПРООН працює

над підтримкою вразливих груп населення, відновлює критичну інфраструктуру й енергетику та загалом сприяє подоланню наслідків збройної агресії. Одним із серйозних наслідків війни є також емоційні травми – безліч людей постраждали, втративши рідних, домівки або перебуваючи в окупації. ВООЗ реалізує програми психологічного здоров'я осіб, які зазнали травм, а також координує постачання медикаментів, організовує тренінги для лікарів щодо надання допомоги в надзвичайних ситуаціях [8].

Попри неможливість заперечення допомоги Україні, у ч. 1 статті 1 Статуту ООН визначено, що однією з цілей організації є «підтримка міжнародного миру та безпеки» [9]. Країна-агресор рф, яка веде загарбницьку війну, досі є учасницею Ради Безпеки, нелегально блокуючи будь-які рішення щодо війни, яку сама веде. Наразі росія паралізує систему безпеки, абсолютно знижуючи репутацію ООН, що історично була покликана захищати права людини та підтримувати безпеку у світі [10]. Незважаючи на те, що ця структура активно реалізує гуманітарні програми, здійснює моніторинг дотримання прав людини та бере участь у міжнародних юрисдикційних механізмах, сучасні виклики показують, що існування держави-агресора у структурі з правом вето робить організацію менш ефективною у вирішенні питань безпеки. Це створює нагальну потребу перегляду процедур вилучення або обмеження впливу таких учасників для забезпечення того, щоб ООН могла повноцінно виконувати свої основоположні функції – запобігання агресії, відновлення миру та підтримку міжнародного права [11]. В умовах війни в Україні питання реформування механізмів Ради Безпеки стає не лише дискусійним, а й життєво важливим для збереження ролі ООН як справді нейтрального та ефективного гаранта світової безпеки.

Серед інших міжнародних структур, які соціально забезпечують населення, варто виділити Міжнародний комітет Червоного Хреста. МКЧХ має ряд організацій, що становлять єдину систему: національні товариства Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, Міжнародна федерація та Міжнародний комітет. Основною метою цієї організації є захист життя й гідності людей, які постраждали внаслідок збройних конфліктів чи надзвичайних ситуацій, а також надання невідкладної гуманітарної допомоги. Вона здійснює посередницькі функції між сторонами конфлікту, сприяє дотриманню норм міжнародного гуманітарного права та забезпечує підтримку найбільш уразливих категорій населення. Крім того, Міжнародний комітет Червоного Хреста бере участь у відновленні порушених соціальних систем у регіонах, що постраждали від конфліктів. Організація сприяє відбудові медичної інфраструктури, підтримує служби екстреної допомоги, забезпечує населення відповідними ресурсами для базового виживання та співпрацює з місцевими органами влади, щоб покращити координацію гуманітарних операцій. Важливою складовою діяльності МКЧХ є також просвітницька робота, спрямована на популяризацію норм міжнародного гуманітарного права та підвищення рівня обізнаності щодо захисту цивільного населення в умовах воєнних дій.

Варто зазначити, що діяльність МКЧХ має глобальний характер, однак особливої ваги вона набуває в умовах повномасштабної війни в Україні. Погоджуючись з думкою О. Волощук, можемо наголосити, що «волонтери Червоного Хреста не просто надають допомогу – вони ризикують власним життям, щоб врятувати інших». Попри складнощі

з логістикою, блокування доріг і обстріли, їм вдається забезпечувати людей найпотрібнішим: продуктами, медикаментами, засобами гігієни та психологічною підтримкою» [12, с. 379]. Попри те, війна, так само як й інші організації, поставила під сумнів ефективність роботи МКЧХ. У суспільстві спалахнули дискусії щодо недостатньої оперативності реагування на порушення міжнародного гуманітарного права та обмеженого доступу до окупованих територій. Тут варто згадати основні принципи діяльності комітету, а саме: нейтральність, неупередженість, гуманність, незалежність, добровільність, єдиність, універсальність [13]. Відповідно до статті 126 Третьої Женевської конвенції Червоний Хрест має право регулярно відвідувати військовополонених та утримуваних осіб [14]. У цьому випадку більшість українських військовополонених, утримуваних на території російської федерації, ніколи не мала можливості зустрітися з представниками МКЧХ під час перебування в полоні. Російська федерація обмежує або навіть повністю не допускає делегатів до перевірки. Тобто формально стаття чинна, а практично має суттєві недоліки. Адже реалізація цього положення залежить від згоди сторони конфлікту. Стоїть питання застосування примусових механізмів, яких насправді не існує. Так, норма побудована правильно, прогалина полягає в наявності примусових заходів.

З огляду на унікальний міжнародно-правовий статус МКЧХ його пряма підпорядкованість ООН є неможливою, оскільки це нівелює принципи нейтральності та незалежності мандата. Водночас системна криза гуманітарного права потребує впровадження механізмів контролю за дотриманням Женевських конвенцій, зокрема щодо поводження з військовополоненими. Ефективність таких заходів через Раду Безпеки наразі заблокована зловживанням правом вето з боку рф. Як альтернативу пропонується створення при ООН спеціалізованого гуманітарного комітету для оперативної координації та моніторингу місій у зонах конфліктів без порушення операційної автономії МКЧХ

Інший важливий напрям глобальної соціальної та трудової політики реалізується через Міжнародну організацію праці (далі – МОП). МОП, заснована 1919 року, є спеціалізованою установою ООН і покликана забезпечувати встановлення міжнародних стандартів у сфері праці, захисту прав працівників, безпечних і справедливих умов праці, а також сприяти соціальному забезпеченню та боротьбі з експлуатацією [15]. Організація формує політику та рекомендації, які мають на меті не лише регулювати трудові відносини, а й підтримувати економічний розвиток і соціальну стабільність у державах-членах.

МОП працює за принципом тристороннього співробітництва, залучаючи уряди, роботодавців і представників працівників до розробки та імплементації стандартів, що дає змогу враховувати інтереси всіх сторін трудових відносин. Крім того, організація активно займається контролем дотримання конвенцій, надає технічну допомогу країнам-членам у сфері соціального забезпечення, трудових прав та умов праці, а також організовує моніторинг і публікацію аналітичних звітів, що формують глобальні тенденції у сфері зайнятості та трудових стандартів. Важливо зазначити, що МОП також бере активну участь у вирішенні соціально-економічних проблем у країнах, що постраждали від конфліктів або криз. Через спеціальні програми допомоги та партнерства з урядами і міжнародними фінансовими установами організація сприяє відновленню робочих місць, запровадженню систем соціального страхування та покращенню умов праці.

Попри значні досягнення, діяльність МОП стикається з рядом проблем, що обмежують ефективність її роботи в сучасних умовах. По-перше, міжнародні стандарти праці є рекомендаційними для більшості держав, і їхня імплементація значною мірою залежить від політичної волі урядів. У ряді країн конвенції та рекомендації МОП не повністю виконуються, що створює дисбаланс у сфері захисту прав працівників та соціального забезпечення. По-друге, глобалізація й розвиток транснаціональних корпорацій ускладнюють контроль за дотриманням трудових стандартів. Часто міжнародні компанії здійснюють діяльність у країнах із слабким трудовим законодавством або обходять національні норми, що підриває систему забезпечення прав працівників та створює нерівність на ринку праці. По-третє, МОП обмежена в застосуванні примусових заходів щодо держав, що порушують стандарти або конвенції. Організація може лише проводити моніторинг, видавати рекомендації та тиснути на держави через дипломатичні механізми, проте відсутність реальних санкцій знижує ефективність дії міжнародних норм у критичних випадках.

Крім того, глобальні кризи, як-от пандемії, економічні коливання чи збройні конфлікти, створюють додаткові виклики для реалізації стандартів МОП. У таких умовах уряди часто змушені ухвалювати надзвичайні заходи, що можуть обмежувати права працівників або соціальні гарантії, а МОП обмежена в можливості контролювати та корегувати такі дії.

Імплементація міжнародних трудових стандартів у правову систему України є фундаментальною умовою модернізації вітчизняного законодавства. Узгодження національних правових актів із нормотворчим доробком міжнародних інституцій визначається як один із ключових векторів державної політики, що має на меті інтеграцію України в світовий соціально-трудовий простір і зміцнення гарантій захисту прав працівників

Україна є членом Міжнародної організації праці з 1954 року та ратифікувала ряд конвенцій МОП, що визначають основні принципи трудових прав, охоплюючи заборону примусової праці, захист від дискримінації, забезпечення безпечних умов праці та право на організацію профспілок. На національному рівні приведення законодавства до міжнародних стандартів здійснюється через ухвалення та вдосконалення законів і підзаконних актів, які регламентують трудові відносини, охорону праці, соціальне страхування та систему соціальних гарантій. Наприклад, Кодекс законів про працю України [16], закони України «Про охорону праці» [17], «Про соціальне страхування» [18] та інші нормативні акти були адаптовані для відповідності ключовим конвенціям МОП, як-от Конвенція № 87 про свободу асоціацій та захист права організовуватися, Конвенція № 98 про право на організацію та колективні переговори, а також Конвенції про заборону дитячої праці та примусової праці. Особливе значення мають фундаментальні конвенції МОП, які закріплюють основоположні права працівників. Незважаючи на ратифікацію всіх цих конвенцій, повна імплементація їхніх положень у національне законодавство та проєкт Трудового кодексу ще потребують удосконалення.

З початку повномасштабного вторгнення МОП надає допомогу Україні, адже безліч українців втратили роботу й опинилися в стані бідності. За підтримки міжнародних

партнерів фінансування було спрямовано на три ключові напрями, що охоплюють Україну та Молдову. Профспілкові об'єднання та організації роботодавців забезпечують біженців тимчасовим житлом і продуктовими наборами. МОП також підготувала інформаційну кампанію, спрямовану на запобігання торгівлі людьми та примусовій праці серед вимушених переселенців. Крім того, організація провела навчання для 300 інспекторів праці, щоб вони могли надавати первинну психосоціальну підтримку на робочих місцях. У найближчій перспективі МОП планує зосередитися на таких термінових напрямах допомоги: подальше забезпечення гуманітарної підтримки; сприяння працевлаштуванню біженців і внутрішньо переміщених осіб; розвиток можливостей для отримання доходу; підтримка економічної стійкості в більш безпечних регіонах країни; допомога в реалізації ключових реформ, зокрема у сфері трудового законодавства; посилення діяльності профспілок та організацій роботодавців.

Крім зазначеного, МОП систематично проводить дослідження щодо впливу війни на український ринок праці, що дає змогу формувати ефективні програми відновлення зайнятості. Організація також координує свою діяльність з іншими міжнародними інституціями, щоб забезпечити комплексний підхід до соціально-економічної підтримки України.

Водночас ефективність такої підтримки та стійкість національної системи соціальної безпеки залежать від міцності її нормативного фундаменту. У цьому контексті особливої ваги набуває Європейська соціальна хартія (переглянута 1996 р.) – засадничий документ Ради Європи, який часто називають «соціальною конституцією Європи» [3]. Хоча ЄСХ належить до нормативної бази Ради Європи, її значення виходить за межі цієї організації, формуючи фундаментальні стандарти, які були враховані під час розробки соціальної політики ЄС. Хартія є ефективною в правозахисному й нормативному аспектах, але обмежена в практичній реалізації. Документ не має примусової сили, а виконання статей залежить від економічних можливостей і політичної волі. Уряди часто ігнорують або ж затягують імплементацію.

Для України це означає, що, хоч держава і взяла на себе зобов'язання в межах Хартії, реальна імплементація соціальних гарантій відбувається повільно. Соціальні права, зокрема право на достатній рівень життя, соціальний захист, охорону здоров'я чи захист у разі безробіття, фактично не мають такого самого рівня захищеності, як громадянські чи політичні права, що розглядаються ЄСПЛ. Саме тому ЄСХ часто сприймається як документ із високими стандартами, але з обмеженою можливістю їхнього практичного досягнення.

Хартія основних прав ЄС – єдиний із згаданих нами документів, який має пряму юридичну силу, оскільки Лісабонський договір (2009 р.) надав їй такого статусу. Основою її класифікації є цінності: гідність, особиста недоторканність, свобода, рівність, солідарність. Серед соціальних гарантій Хартія закріплює, наприклад, право на справедливі умови праці, безпечне та здорове робоче середовище, захист у разі хвороби або безробіття, а також право на гідну пенсію. У контексті України, яка обрала курс на євроінтеграцію та поступове наближення свого законодавства до стандартів Європейського Союзу, положення Хартії основних прав ЄС слугують орієнтиром для реформування національної системи

соціального захисту. Зокрема, право на гідну пенсію є одним із найскладніших напрямів, оскільки українська пенсійна система тривалий час перебуває під тиском демографічних та економічних чинників: старіння населення, високий рівень трудової міграції, тінізація економіки та недостатній обсяг страхових внесків. У зв'язку з цим Україна поступово впроваджує реформи, спрямовані на підвищення фінансової стійкості пенсійного забезпечення, модернізацію системи страхових внесків, стимулювання офіційної зайнятості та розвиток другого (накопичувального) рівня пенсійної системи. Такі зміни покликані гарантувати, щоб у майбутньому розмір пенсійного забезпечення відповідав європейським стандартам гідності, соціальної справедливості та захищеності літніх людей.

Ці прагнення України до модернізації соціальної сфери повністю корелюють із засадничими принципами Європейського стовпа соціальних прав. Цей документ визначає 20 ключових принципів, серед яких право на якісну освіту, доступ до ринку праці, рівні можливості та підтримку під час старіння. Хоча Стовп не має прямої юридичної сили, він виступає стратегічним орієнтиром для держав-членів та країн-кандидатів. Саме на його основі були розроблені такі значущі акти, як Директива про баланс між роботою та особистим життям (2019 р.) та Директива про адекватну мінімальну заробітну плату.

Водночас реалізація цих високих соціальних стандартів в Україні сьогодні неможлива без забезпечення фундаментальної безпеки та економічної витривалості держави, де Європейський Союз відіграє критичну роль. Хоча ЄС не є військовим альянсом, його внесок у підтримку України є безпрецедентним. Оскільки безпека регіону є невід'ємною частиною глобальної безпеки, Союз активно залучається до фінансової, гуманітарної та оборонної допомоги. Зокрема, через Європейський фонд миру постачається військове оснащення, а масштабна макрофінансова допомога дає змогу стабілізувати українську економіку та фінансувати соціальні видатки навіть в умовах воєнного стану.

Наразі міжнародні організації стикаються з рядом викликів, що значно ускладнюють їх здатність ефективно впливати на реалізацію соціальних стандартів. Як уже зазначалось, до них належать зростаюча нерівність між країнами та всередині держав, економічна нестабільність та глобальні кризи. Такі чинники підвищують потребу в оперативних, координованих реакціях, водночас значно обмежуючи можливості міжнародних структур у практичній реалізації своїх норм.

На думку К. Мануїлової та Д. Гребенюка, міжнародне право переживає епохальні зміни, розуміння яких є передумовою до побудови стабільних правових механізмів [19, с. 620]. Особливо чітко це проявляється в контексті повномасштабної війни проти України. Війна спричинила руйнівні наслідки, і потреба в соціальному забезпеченні зросла в рази. Її вплив на Україну проявляється в широкому спектрі змін. Зокрема, це масштабні руйнування інфраструктурних об'єктів, трансформація демографічного складу населення, вимушені міграційні процеси та поява нових форм соціальної взаємодії. Внутрішньо переміщені особи створили значне навантаження на національну систему соціального забезпечення, тоді як активізація волонтерських ініціатив засвідчила здатність громадянського суспільства до швидкої самоорганізації в кризових умовах. Одночасно воєнні події загострили проблему соціальної нерівності, що потребує розроблення всебічних державних і міжнародних стратегій для мінімізації довгострокових негативних наслідків.

Значущою прогалиною нині є те, що російська федерація є обов'язковим або постійним членом ряду організацій. Участь країни-агресора в структурах, покликаних підтримувати міжнародний мир і безпеку, ускладнює ухвалення рішень та ефективну реалізацію механізмів відповідальності. Така ситуація не лише сповільнює реагування на порушення міжнародного права, зокрема в разі збройної агресії проти України, але й підкреслює потребу в реформуванні міжнародної системи безпеку.

Сучасні міжнародні організації стикаються і з новими чинниками, які спричиняє науковий прогрес, а саме комплексні загрози, які раніше не мали такого масштабу. Серед них: цифрові ризики та кіберзагрози, що ускладнюють роботу гуманітарних місій і ставлять під сумнів безпеку персональних даних; зростання дезінформації, яка підриває довіру до міжнародних інституцій; а також політична поляризація всередині самих держав, що гальмує впровадження міжнародних соціальних стандартів на національному рівні. Додатковим викликом є трансформація ринку праці під впливом автоматизації та штучного інтелекту, що потребує оновлення підходів до соціального захисту та професійної адаптації населення. «З 2020 по 2030 роки очікується значне зростання обсягу ринку ШІ, що обумовлено впровадженням цієї технології в різні сектори, включаючи охорону здоров'я, фінанси, виробництво, транспорт, освіту та інші» [20, с. 7].

Висновки. Проведене дослідження архітектури міжнародного права соціальної безпеки в умовах сучасних криз дає змогу сформулювати ряд фундаментальних підсумків. Насамперед варто констатувати, що в XXI столітті соціальний захист перестав бути виключно внутрішньою справою держав, перетворившись на сферу колективної міжнародної відповідальності. Сучасна діяльність таких інституцій, як ООН, МОП, МКЧХ та ЄС, формує складну багаторівневу систему, де функції суб'єктів варіюються від встановлення глобальних стандартів до безпосереднього гуманітарного реагування в зонах конфліктів.

Однак, попри наявний нормативний масив, досвід агресії рф проти України виявив глибоку системну вразливість цих інструментів. Політизація процесів і зловживання правом вето в Раді Безпеки ООН на практиці нівелюють принцип суверенної рівності держав і блокують захист фундаментальних прав людини. Зокрема, кричуща неможливість МКЧХ отримати доступ до українських полонених у рф є прямим свідченням критичної потреби в оновленні механізмів примусу до виконання норм міжнародного гуманітарного права.

Зважаючи на виявлені дефекти існуючої архітектури, постає питання про інституційне переосмислення координації допомоги. Для подолання дублювання функцій та неефективного розподілу ресурсів пропонується створення координаційного наднаціонального органу у сфері соціальної політики. Впровадження такої моделі дасть змогу системно узгодити стратегії ООН, МОП та МКЧХ, забезпечуючи синергію їхніх зусиль і суттєво вищу підзвітність держав перед міжнародною спільнотою.

Паралельно з інституційними змінами, вагомим чинником трансформації стає технологічний прогрес. Майбутнє міжнародного права полягає в переході від декларативних моделей до гнучких цифрових систем. Впровадження захищених каналів обміну даними та використання штучного інтелекту для моніторингу соціальних потреб дадуть змогу

забезпечити реальну прозорість допомоги та оперативність реагування на кризи, фактично мінімізуючи можливості для маніпуляцій з боку держав-агресорів.

Спираючись на вищевикладене, пропонуємо такі практичні рекомендації для вдосконалення системи:

Реформа Ради Безпеки ООН: критично важливим є обмеження або повне скасування права вето для держав-агресорів у питаннях, що стосуються запобігання гуманітарним катастрофам і припинення масових порушень прав людини.

Модернізація правових стандартів: актуальною є адаптація конвенцій МОП до умов цифрової економіки та автоматизації праці, що дасть змогу запобігти зростанню соціальної нерівності в нових технологічних реаліях.

Інституційна ізоляція порушників: розробка дієвих правових механізмів обмеження участі держав, які систематично порушують міжнародне право, у діяльності профільних міжнародних організацій та програм.

Екстрена підтримка та інклюзія: пріоритетне розширення мобільних гуманітарних програм для найбільш вразливих груп населення (ВПО, дітей, осіб з інвалідністю) безпосередньо в зонах збройних конфліктів.

Підсумовуючи, зазначимо, що оновлена модель міжнародної співпраці має ґрунтуватися на принципах солідарності та дієвої відповідальності. Лише через рішучий перехід до прозорих, технологічних і позбавлених політичного блокування механізмів міжнародне право соціальної безпеки зможе ефективно виконувати свою цивілізаційну місію – надійний захист людської гідності в умовах глобальної нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.11.2025).

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права : міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 20.11.2025).

3. Європейська соціальна хартія (переглянута) : міжнародний документ від 03 трав. 1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 20.11.2025).

4. Щербюк Н. Міжнародна співпраця у сфері соціального забезпечення в умовах агресії Росії проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 201–205. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/45

5. Гутерріш А. Виступ Генерального секретаря на відкритих дебатах Ради Безпеки щодо верховенства права / Організація Об’єднаних Націй. 2026. 26 січ. URL : https://www.un.org/sg/en/content/sg/statements/2026-01-26/secretary-generals-remarks-the-security-council-reaffirming-the-international-rule-of-law (дата звернення: 26.02.2026).

6. The UN Security Council’s Veto Power: A Barrier to Peace? / Council on Foreign Relations. URL : https://www.cfr.org/backgrounder/un-security-council (дата звернення: 26.02.2026).

7. UNICEF Ukraine Humanitarian Situation Report / UNICEF. 2024. URL : https://www.unicef.org/appeals/ukraine/situation-reports (дата звернення: 26.02.2026).

8. WHO Ukraine Crisis Response: Situation Report / World Health Organization. 2024. URL : https://www.who.int/emergencies/situations/ukraine-emergency (дата звернення: 26.02.2026).

9. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 черв. 1945 р. (станом на 16 верес. 2005 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 20.11.2025).

10. Russia's veto makes a mockery of the United Nations Security Council / Atlantic Council. 2022. 15 March. URL : https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russias-veto-makes-a-mockery-of-the-united-nations-security-council/ (дата звернення: 26.02.2026).

11. The United Nations (In)Security Council: Time for Reform in a Post-Ukraine War World? *Journal of International Affairs*. 2022. URL : https://jia.sipa.columbia.edu/content/united-nations-insecurity-council-time-reform-post-ukraine-war-world (дата звернення: 26.02.2026).

12. Волощук О. Міжнародне гуманітарне право в умовах воєнного стану в Україні. *Міжнародне гуманітарне право та основи безпеки у період збройних конфліктів* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6 лют. 2025 р. Київ, 2025. С. 379–380.

13. Товариство Червоного Хреста України / Офіційний вебсайт. URL : https://redcross.org.ua/ (дата звернення: 18.11.2025).

14. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серп. 1949 р. (станом на 23 лют. 2023 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 18.11.2025).

15. Статут Міжнародної організації праці від 28 черв. 1919 р. / Міжнародна організація праці. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_040 (дата звернення: 26.02.2026).

16. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 26.02.2026).

17. Про охорону праці : Закон України від 14 жовт. 1992 р. № 2694-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12 (дата звернення: 26.02.2026).

18. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 верес. 1999 р. № 1105-XIV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14 (дата звернення: 26.02.2026).

19. Мануїлова К. В., Гребенюк Д. О. Виклики сучасного міжнародного права: від публічного до приватного. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 10. С. 619–623. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/149 (дата звернення: 18.11.2025).

20. Костик Є., Цимбал К. Вплив штучного інтелекту на ринок праці. *Економіка і регіон*. 2024. № 3 (94). С. 6–12. DOI : https://doi.org/10.26906/EiR.2024.3(94).3477 (дата звернення: 18.11.2025).

O. I. Kosilova, I. P. Fedirko, A. I. Donii. POLITICAL AND LEGAL CHALLENGES TO THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION UNDER CONDITIONS OF WAR AND MARTIAL LAW

The article provides a comprehensive analysis of the transformation of international social security law in the context of armed conflicts, global economic crises, migration processes, and the digital transformation of society.

The institutional role of international organizations in forming the modern architecture of international social protection and ensuring the realization of human social rights is explored. The activities of the United Nations, the International Committee of the Red Cross, the International Labour Organization, and the European Union as key subjects of international legal regulation in the field of social policy are analyzed.

Particular attention is paid to the problems regarding the effectiveness of international mechanisms for ensuring social guarantees, specifically institutional limitations, the lack of coercive instruments of influence, the politicization of international structures, and the impact of the veto power mechanism in the UN Security Council on the functioning of the collective security system.

The specifics of the impact of full-scale armed aggression against Ukraine on the national social security system and international humanitarian cooperation are revealed. The necessity of modernizing international mechanisms of social protection through the digitalization of coordination and monitoring procedures, strengthening state accountability, and improving legal instruments of responsibility for violations of international humanitarian law is substantiated. The concept of establishing a coordinating supranational mechanism in the field of international social policy as a tool for enhancing the effectiveness of global governance is proposed.

It is concluded that the further development of international social security law should be based on the principles of justice, solidarity, sovereign equality of states, and the priority of protecting human dignity in conditions of global instability.

Keywords: *international law, international social security law, social protection, international organizations, human rights, international humanitarian law, digitalization, reform of international institutions.*

Дата надходження 17.02.2026
Дата прийняття 23.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 34:378.147
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.54-61

Н. А. Лугіна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: natali.lugina7@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-6005-2943;
Л. В. Омельчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: o.l.v.0328@gmail.com
ORCID 0009-0002-4413-0272;
В. О. Підгородецький,
завідувач навчальної лабораторії «Юридична клініка»,
Державний податковий університет
email: valintin2002mu@gmail.com
ORCID 0000-0001-7812-7384

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА СТУДЕНТІВ-КЛІНІЦИСТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК: ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей дотримання норм професійної етики студентами-клініцистами в діяльності юридичних клінік. Актуальність теми зумовлена зростанням ролі юридичної клінічної освіти в системі підготовки майбутніх правників та необхідністю формування в них не лише професійних компетентностей, а й високих стандартів етичної поведінки. Авторами наголошується, що юридичні клініки забезпечують поєднання теоретичної підготовки студентів із практичною діяльністю, що дає змогу майбутнім юристам набувати досвіду правничого консультування, взаємодії з клієнтами та прийняття професійних рішень у реальних правових ситуаціях.

Проаналізовано зміст і значення професійної етики правника як системи моральних принципів, норм і правил поведінки, що регулюють правничу діяльність та спрямовані на забезпечення довіри суспільства до юридичної професії. Особливу увагу приділено специфіці застосування етичних стандартів у діяльності студентів-клініцистів, які, хоча формально ще не мають статусу практикуючих юристів, фактично беруть участь у наданні правничої допомоги особам.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Лугіна Н. А., Омельчук Л. В., Підгородецький В. О., 2026

Визначено основні етичні ризики, що виникають у практичній діяльності студентів-консультантів юридичних клінік. Серед них виокремлено порушення принципу конфіденційності інформації клієнтів, можливі ситуації конфлікту інтересів, а також недотримання стандартів професійної комунікації. Обґрунтовано, що причинами виникнення таких порушень є передусім недостатній практичний досвід студентів, обмежені навички етичного аналізу професійних ситуацій та недостатній рівень інституційного регулювання окремих аспектів діяльності юридичних клінік.

Окрему увагу приділено ролі викладачів-кураторів і внутрішніх організаційних механізмів юридичних клінік у забезпеченні дотримання етичних стандартів. Наголошено на потребі в посиленні етичної складової юридичної освіти, впровадженні практико-орієнтованих методів навчання, аналізі етичних ситуацій та вдосконаленні внутрішніх процедур роботи юридичних клінік. Зроблено висновок, що формування в студентів здатності до самостійного етичного оцінювання професійних ситуацій є важливою передумовою підготовки відповідальних і доброчесних правників.

Ключові слова: *юридична клініка, професійна етика правника, студенти-клініцисти, конфіденційність, конфлікт інтересів, юридична освіта, правнича допомога.*

Постановка проблеми. Юридична клінічна освіта є важливою складовою професійної підготовки майбутніх правників, оскільки забезпечує поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю. У межах роботи юридичних клінік студенти отримують можливість безпосередньо брати участь у наданні безоплатної правничої допомоги особам, аналізувати реальні правові ситуації та застосовувати норми законодавства на практиці.

Водночас така діяльність передбачає не лише належний рівень фахової підготовки, а й чітке дотримання норм професійної етики правника. Етичні принципи, серед яких, зокрема, конфіденційність, добросовісність, повага до клієнта, незалежність, недопущення конфлікту інтересів і відповідальність, становлять основу правничої професії та визначають стандарти належної професійної поведінки.

Для студентів-клініцистів, які лише розпочинають практичну діяльність, дотримання таких етичних стандартів нерідко пов’язане з певними труднощами. Відсутність достатнього практичного досвіду, недостатній рівень усвідомлення професійної відповідальності та обмежені навички етичного аналізу професійних ситуацій можуть призводити до порушення окремих етичних вимог.

Практика діяльності юридичних клінік, зокрема навчальної лабораторії «Юридична клініка» Державного податкового університету, свідчить про наявність ряду етичних викликів, з якими стикаються студенти-клініцисти під час роботи з клієнтами. Йдеться про ризики порушення конфіденційності інформації, можливі ситуації конфлікту інтересів, недотримання стандартів професійної комунікації з клієнтами та недостатній рівень відповідальності за результати наданої правничої допомоги.

Такі проблеми можуть негативно впливати як на якість надання правничої допомоги, так і на формування професійної культури майбутніх правників, а також на рівень довіри громадян до діяльності юридичних клінік. У зв’язку з цим питання дотримання норм професійної етики студентами-клініцистами набуває особливої актуальності та потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Метою статті є дослідження особливостей дотримання норм професійної етики студентами-клініцистами в діяльності юридичних клінік, виявлення основних етичних ризиків, що виникають у процесі їх практичної роботи, а також обґрунтування напрямів підвищення рівня етичної культури майбутніх правників.

Виклад основного матеріалу. Професійна етика правника становить систему моральних принципів, норм і правил поведінки, що регулюють діяльність юристів під час виконання ними професійних обов'язків. Вона визначає стандарти належної професійної поведінки, спрямовані на забезпечення довіри суспільства до правничої діяльності, захист прав і законних інтересів клієнтів, а також підтримання авторитету юридичної професії. Формування етичних орієнтирів майбутніх правників є невід'ємною складовою їхньої професійної підготовки та важливою передумовою розвитку правової культури суспільства. Як слушно зазначає Н. Павлів-Самоїл, етичний обов'язок правника перед суспільством реалізується, зокрема, через діяльність pro bono та правопросвітництво, що є важливими елементами професійної ідентичності юриста і сприяють зміцненню довіри громадян до правової системи [1, с. 334].

У контексті юридичної клінічної освіти зазначені принципи поширюються і на студентів-клініцистів, які, хоча формально ще не мають статусу практикуючих правників, фактично здійснюють окремі види правничого консультування та взаємодіють із реальними клієнтами. Саме тому дотримання етичних стандартів у діяльності юридичних клінік має не лише освітнє, а й важливе соціальне значення.

Юридичні клініки існують ефективним інструментом поєднання теоретичної підготовки студентів із практичною діяльністю. Така форма навчання сприяє формуванню професійних компетентностей, розвитку практичних навичок правничого консультування, а також виробленню відповідального ставлення до майбутньої професійної діяльності. На цьому акцентує увагу Ю. Ломжець, який підкреслює, що діяльність юридичних клінік є важливим інструментом поєднання теоретичної підготовки студентів із практичною діяльністю, що сприяє формуванню професійних навичок і відповідального ставлення до правничої практики [2, с. 771].

Одним із базових принципів професійної етики в діяльності студентів-клініцистів є дотримання конфіденційності інформації, отриманої від клієнта. Конфіденційність є фундаментальною умовою формування довірчих відносин між особою, яка звертається за правничою допомогою, та суб'єктом, що її надає. За відсутності впевненості клієнта в збереженні таємниці повідомлених ним відомостей ефективне надання правничої допомоги стає суттєво ускладненим або навіть неможливим.

У діяльності юридичних клінік принцип конфіденційності набуває особливого значення, оскільки інформація клієнта часто є доступною не лише одному консультанту, а й декільком суб'єктам клінічної діяльності – студентам-клініцистам, викладачам-кураторам, а інколи й іншим працівникам клініки. Така організаційна специфіка зумовлює необхідність запровадження чітких правил поводження з інформацією та формування у студентів усвідомлення особистої етичної відповідальності за її збереження.

Конфіденційною потрібно вважати будь-яку інформацію, отриману від клієнта під час консультування або у зв'язку з розглядом його правової проблеми. До такої

інформації належать персональні дані клієнта, обставини справи, зміст наданих документів, відомості про майновий стан, сімейні чи ділові відносини, а також сам факт звернення особи до юридичної клініки. Обов'язок збереження конфіденційності поширюється як на усну, так і на письмову інформацію, незалежно від способу її фіксації або передачі.

Як зазначає Т. Колєснік, діяльність юридичних клінік виконує не лише освітню, а й важливу соціальну функцію, оскільки сприяє підвищенню правової культури населення та формуванню довіри громадян до правових інституцій [3, с. 80]. Саме тому порушення етичних стандартів у клінічній діяльності може мати негативні наслідки не лише для конкретного клієнта, а й для авторитету юридичної професії загалом.

Практика діяльності юридичних клінік свідчить, що порушення принципу конфіденційності найчастіше пов'язані не з умисними діями, а з недостатнім усвідомленням студентами значення цього етичного обов'язку. Однією з поширених проблем є обговорення обставин справ клієнтів у неформальному середовищі – під час навчальних занять, у приміщеннях закладу освіти, у студентських чатах або соціальних мережах. Навіть за відсутності прямого зазначення персональних даних клієнта, конкретні деталі справи можуть дати змогу ідентифікувати особу, що фактично становить розголошення конфіденційної інформації.

Іншою проблемою є неналежне поводження з документами, що містять персональні дані клієнтів. Матеріали справ іноді зберігаються без належного рівня захисту, передаються через незахищені електронні канали зв'язку або залишаються доступними для сторонніх осіб. У таких випадках виникає ризик несанкціонованого доступу до інформації, що суперечить як етичним стандартам правничої діяльності, так і вимогам законодавства у сфері захисту персональних даних.

Особливої уваги потребує використання прикладів із клінічної практики у навчальному процесі. З одного боку, аналіз реальних справ є ефективним інструментом формування професійних навичок студентів. З іншого – використання таких матеріалів повинно здійснюватися лише за умови належної анонімізації інформації, яка унеможливлює ідентифікацію клієнта.

Поряд із принципом конфіденційності важливе значення в діяльності студентів-клініцистів має принцип недопущення конфлікту інтересів. У правничій діяльності конфлікт інтересів розглядається як ситуація, за якої особисті інтереси юриста або інтереси інших осіб можуть впливати чи потенційно впливати на його об'єктивність, незалежність і неупередженість під час надання правничої допомоги клієнту. Як зазначає В. Заборовський, конфлікт інтересів може мати як реальний, так і потенційний характер і проявлятися в суперечності між приватними інтересами правника та його професійними обов'язками перед клієнтом [4].

У діяльності юридичних клінік ця проблема набуває особливої актуальності, оскільки студенти-клініцисти лише формують професійні компетентності та не завжди здатні своєчасно ідентифікувати подібні ситуації. Конфлікт інтересів може виникати, зокрема, у разі наявності особистих або соціальних зв'язків студента з клієнтом чи іншими учасниками правовідносин, пов'язаних із відповідною справою. У таких обставинах існує ризик того, що особисті симпатії, антипатії або інші суб'єктивні чинники можуть

впливати на об'єктивність правового аналізу та прийняття рішень щодо надання правничої допомоги.

У контексті недопущення конфлікту інтересів важливу роль відіграє керівник юридичної клініки, який здійснює загальну координацію роботи та організовує розподіл звернень між студентами-клініцистами і викладачами-консультантами. Саме на цьому етапі можливо своєчасно виявити потенційний конфлікт інтересів, пов'язаний із зверненням осіб, інтереси яких є взаємно суперечливими.

На відміну від керівника клініки викладач-консультант може виявити наявність такого конфлікту лише в разі, якщо обидва звернення сторін потрапляють безпосередньо до нього для консультування. Однак у практичній діяльності юридичної клініки це відбувається не завжди, оскільки звернення розподіляються між різними студентами-клініцистами та кураторами. Унаслідок цього існує ризик, що різні учасники клініки можуть працювати з протилежними сторонами одного правового спору, не усвідомлюючи наявності конфлікту інтересів.

З огляду на це керівник юридичної клініки повинен забезпечувати попередню перевірку звернень, систематизацію інформації про клієнтів та контроль за їхнім розподілом. Такий організаційний контроль дає змогу своєчасно ідентифікувати потенційні конфлікти інтересів та запобігати ситуаціям, коли правнича допомога надається сторонам одного й того самого правового конфлікту, що є важливою умовою дотримання принципів професійної етики, незалежності та добросовісності правничої діяльності.

Так, принципи конфіденційності та недопущення конфлікту інтересів є взаємопов'язаними елементами професійної етики студентів-клініцистів. Їхнє дотримання забезпечує належний захист прав та законних інтересів клієнтів, сприяє формуванню довіри до діяльності юридичних клінік і відіграє важливу роль у становленні високих стандартів професійної поведінки майбутніх правників.

Вагомим чинником забезпечення дотримання етичних стандартів у діяльності юридичних клінік є належний рівень професійного керівництва та контролю з боку викладачів-кураторів. Саме науково-педагогічні працівники відіграють ключову роль у формуванні у студентів-клініцистів розуміння змісту професійної етики та усвідомлення відповідальності за результати своєї діяльності.

У межах функціонування юридичної клініки викладач-куратор не лише здійснює контроль за якістю підготовки правових консультацій, а й забезпечує дотримання студентами основних етичних принципів правничої діяльності. Зокрема, він має оцінювати можливі ризики порушення конфіденційності, своєчасно виявляти потенційні ситуації конфлікту інтересів, а також сприяти формуванню в студентів навичок етичного аналізу професійних ситуацій.

Важливу роль відіграє також інституційний рівень забезпечення етичних стандартів у діяльності юридичних клінік. Йдеться, зокрема, про розроблення та впровадження внутрішніх положень і процедур, що регламентують порядок роботи з клієнтами, обробку персональних даних, організацію документообігу та взаємодію між студентами й викладачами. Наявність чітких організаційних правил сприяє мінімізації ризиків порушення етичних норм і формуванню в студентів відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків.

Окремої уваги потребує формування в студентів здатності до самостійного етичного оцінювання професійних ситуацій. У реальній правничій практиці юристи нерідко стикаються зі складними моральними дилемами, розв'язання яких потребує не лише знання нормативних вимог, але й уміння приймати відповідальні рішення з урахуванням професійних і суспільних цінностей. У зв'язку із цим у межах клінічної освіти доцільно створювати умови для розвитку критичного мислення студентів та їхньої здатності аналізувати етичні аспекти правничої діяльності.

Отже, діяльність юридичних клінік створює сприятливе середовище для формування у студентів-правників не лише практичних навичок надання правничої допомоги, а й високих стандартів професійної етики. Дотримання принципів конфіденційності, недопущення конфлікту інтересів, відповідальності перед клієнтом і суспільством є важливою передумовою ефективного функціонування юридичних клінік та формування довіри громадян до правничої професії.

Висновки. Юридична клінічна освіта є важливим інструментом формування професійної етики майбутніх правників, оскільки поєднує теоретичну підготовку студентів із практичною діяльністю у сфері надання правничої допомоги. У процесі роботи юридичних клінік студенти-клініцисти набувають не лише професійних навичок правового консультування, а й досвіду дотримання основних етичних стандартів правничої діяльності.

Водночас найбільш поширеними проблемами в діяльності студентів-клініцистів є ризики порушення конфіденційності інформації клієнтів, можливі ситуації конфлікту інтересів, а також недостатній рівень усвідомлення професійної відповідальності під час надання правничої допомоги. Основними чинниками виникнення таких проблем існують обмежений практичний досвід студентів, недостатня сформованість навичок етичного аналізу професійних ситуацій і недосконалість окремих організаційних механізмів забезпечення етичних стандартів у діяльності юридичних клінік.

З метою підвищення рівня дотримання професійної етики в діяльності студентів-клініцистів доцільним є посилення етичної складової юридичної освіти за допомогою активного використання практико-орієнтованих методів навчання, систематичного аналізу етичних ситуацій, що виникають у правничій практиці, а також удосконалення внутрішніх процедур діяльності юридичних клінік, спрямованих на запобігання порушенням конфіденційності та виникненню конфлікту інтересів. Важливу роль у цьому процесі відіграє належний професійний супровід діяльності студентів-консультантів з боку керівника (координатора) юридичної клініки та викладачів-кураторів. Такий супровід забезпечує контроль за дотриманням студентами-клініцистами професійно-етичних стандартів, сприяє формуванню в майбутніх правників культури професійної відповідальності, неупередженості та добросовісності, а також формуванню належних навичок етичної поведінки в процесі здійснення правничої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павлів-Самоїл Н. Етичні стандарти як гарантія довіри суспільства до інститутів правосуддя. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матер. IX Всеукр. науково-практ. конф., м. Львів, 12 груд. 2025 р. Львів, 2025. С. 334–336. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/9283/1/Конференція%205.12.25.pdf#page=334

2. Ломжець Ю. В. Юридична клініка як база практичної підготовки майбутніх правників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 770–773. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/195

3. Колєснік Т. Є. Вплив правової просвіти юридичних клінік на буденну правосвідомість людини. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. Т. 1, № 1. С. 78–85. DOI : https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.1.10

4. Заборовський В. В. Можливі види конфліктів інтересів в адвокатській діяльності та критерії їх класифікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Т. 2, № 73. С. 182–187. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.57

N. A. Luhina, L. V. Omelchuk, V. O. Pidhorodetskyi. PROFESSIONAL ETHICS OF STUDENT CLINICIANS IN LEGAL CLINIC ACTIVITIES: PROBLEMS OF COMPLIANCE AND WAYS TO IMPROVE

The article is devoted to the study of the peculiarities of compliance with the norms of professional ethics by student clinicians in the activities of legal clinics. The relevance of the topic is обусловлена the growing role of clinical legal education in the system of training future lawyers and the need to develop not only professional competencies but also high standards of ethical conduct. The authors emphasize that legal clinics ensure the integration of students' theoretical training with practical activities, enabling future lawyers to gain experience in legal counseling, interaction with clients, and decision-making in real legal situations.

The article analyzes the content and significance of professional legal ethics as a system of moral principles, norms, and rules of conduct that regulate legal practice and aim to ensure public trust in the legal profession. Particular attention is paid to the specific application of ethical standards in the activities of student clinicians who, although they do not yet formally have the status of practicing lawyers, are actually involved in providing legal assistance to individuals.

The main ethical risks that arise in the practical activities of student consultants in legal clinics are identified. Among them are violations of the principle of client confidentiality, possible situations of conflict of interest, as well as failure to comply with the standards of professional communication. It is substantiated that the reasons for such violations are primarily the insufficient practical experience of students, limited skills in ethical analysis of professional situations, and the insufficient level of institutional regulation of certain aspects of legal clinic activities.

Special attention is paid to the role of academic supervisors and internal organizational mechanisms of legal clinics in ensuring compliance with ethical standards. The need to strengthen the ethical component of legal education, introduce practice-oriented teaching methods, analyze ethical situations, and improve internal procedures of legal clinic work is emphasized. It is concluded that the development of students' ability to independently assess ethical aspects of professional situations is an important prerequisite for training responsible and ethical legal professionals.

Keywords: *legal clinic, professional legal ethics, student clinicians, confidentiality, conflict of interest, legal education, legal assistance.*

Дата надходження 26.02.2026
Дата прийняття 04.03.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 341.231.14:341.1/.5
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.62-69

О. В. Чернецька,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: lena_chernetska@ukr.net
ORCID 0000-0001-8303-334X

КОРЕЛЯЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку міжнародного правопорядку та прав людини в сучасному міжнародному праві. Розглянуто наукові підходи до таких понять, як «світовий порядок», «міжнародний порядок», «міжнародний правопорядок», «права людини». У сучасних умовах міжнародних відносин проблеми забезпечення стабільності міжнародного правопорядку, в основу якого покладені основоположні принципи міжнародного права, зокрема й повага прав людини, потребують значних зусиль та активних правомірних дій держав як основних суб'єктів міжнародного права.

Взаємозв'язок між правами людини та міжнародним правопорядком розглядається як одна із фундаментальних характеристик сучасної системи міжнародно-правового регулювання. Ці два поняття становлять основу сучасного міжнародного права як нормативного регулятора системи міжнародних відносин у сучасному світі. У разі нехтування одного із цих явищ відбувається дисбаланс можливостей мирного співіснування, оскільки права людини можна реалізувати, забезпечити та захистити в умовах дотримання всіма суб'єктами принципів і норм міжнародного права, що, власне, і становить міжнародний правопорядок. Криза сучасного міжнародного правопорядку полягає не стільки у відсутності норм, скільки в недостатній ефективності інституцій і механізмів реалізації міжнародно-правової відповідальності.

Ключові слова: *міжнародне право, міжнародний правопорядок, права людини, міжнародні стандарти прав людини, міжнародно-правова відповідальність.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції у сфері міжнародних відносин та сучасного міжнародного права, на жаль, не додають оптимізму щодо стабільності міжнародного правопорядку, основи якого були закладені після Другої світової війни. Сучасний міжнародний правопорядок стикається з рядом викликів, серед яких збройні конфлікти, екологічні катастрофи, гуманітарні кризи, обмеженість міжнародно-правових механізмів примусу до виконання норм міжнародного права, що загалом безпосередньо впливає на ефективність реалізації та захисту прав людини. Саме тому дослідження кореляції

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Чернецька О. В., 2026

міжнародного правопорядку й прав людини є важливим та актуальним як у теоретичній площині, так і з практичної сторони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним та окремим аспектам цієї проблематики присвятили свої наукові праці такі вітчизняні дослідники, як О. Р. Вайцеховська, С. П. Головатий, І. М. Забара, Є. Д. Стрельцова, Є. Л. Стрельцов та ін.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку міжнародного правопорядку та прав людини в сучасних умовах, визначення ролі міжнародних стандартів прав людини в системі міжнародного правопорядку, а також аналіз подальшого розвитку міжнародно-правових механізмів забезпечення цих явищ.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток міжнародного права характеризується посиленням взаємозв'язку між міжнародним правопорядком і міжнародною системою захисту прав людини. Друга половина минулого сторіччя ознаменувалася тим, що права людини поступово вийшли за межі національних юрисдикцій під систему міжнародно-правового регулювання. Це зумовило формування нових підходів до розуміння міжнародного правопорядку, у якому б забезпечення та захист прав людини стали однією із основних ціннісних і нормативних основ, оскільки права людини розглядаються не лише як внутрішньодержавна категорія, а як універсальна міжнародно-правова цінність, що загалом визначає характер і спрямованість розвитку міжнародного права.

Порівняно з минулим сторіччям, друга половина якого охарактеризувалася як період становлення сучасної системи міжнародного права, початок XXI ст. ознаменувався процесами й проблемами, які зумовлюють об'єктивну потребу в реформуванні нормативної та інституційної складових міжнародного права. Йдеться насамперед про безпеку світового правопорядку, про ефективність міжнародного права як нормативного регулятора, що забезпечує стабільність системи міжнародних відносин і міжнародного співробітництва, власне, безпечного співіснування держав цивілізованого світу загалом. Утім у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України, яка розпочалася ще 2014 року, а своєї повномасштабності набула 24 лютого 2022 р., перед світовим співтовариством, зокрема перед ООН та іншими міжнародними організаціями універсального та регіонального характеру, постало питання реального забезпечення тих цілей і завдань, задля яких і були вони створені [9, с. 300].

Становлення міжнародної системи захисту прав людини стало одним із ключових етапів еволюції сучасного міжнародного правопорядку, основні засади якого закріплено в Статуті Організації Об'єднаних Націй, який визначає повагу до прав людини й основних свобод як один із фундаментальних принципів міжнародної системи. Сучасний міжнародний правопорядок являє собою систему впорядкованих міжнародно-правових відносин, що функціонують на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, забезпечуються інституційними механізмами та спрямовані на підтримання міжнародного миру, безпеки й співробітництва держав.

Щодо термінології, варто наголосити, що в науці застосовуються такі терміни, як «світовий порядок», «світовий правопорядок», «міжнародний правопорядок» тощо. Щодо терміна «світовий порядок», Генрі Кіссінджер (Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті) зазначає, що він був запропонований майже

чотири століття тому на мирній конференції у Вестфалі. Єдиною загальновизнаною підставою наявного світового порядку залишаються вестфальські принципи. Сучасна, сьогодні вже глобальна Вестфальська система – те, що прийнято називати світовим співтовариством, докладає зусиль, щоб послабити анархічну природу світу за допомогою розгалуженої мережі міжнародних правових і організаційних структур, покликаних сприяти відкритій торгівлі та стабільності міжнародної фінансової системи, встановити ухвалені принципи вирішення міжнародних суперечок, а також впровадити обмеження у веденні воєн, якщо вони відбуваються [6, с. 12–14]. Аналізуючи світовий порядок, його міжнародну та національну регламентацію, Є. Д. Стрєльцова та Є. Л. Стрєльцов зазначають, що регламентований правовими положеннями світовий порядок, або світовий правопорядок, – це складна та динамічна система взаємовідносин різних держав, міжнародних організацій, соціальних та національних спільнот, яка функціонує на основі правової регламентації. Саме такий правопорядок – це умови й гарантії успішного міжнародного співробітництва в різних галузях і сферах життєдіяльності людей, на що постійно звертає увагу ООН у важливих міжнародно-правових документах [8, с. 518]. На думку вчених, основні характерні риси сучасного світового порядку: наявність міжнародних організацій, покликаних забезпечувати дотримання встановлених норм. Це ООН, G7, НАТО, МВФ та ін.; особлива увага на розв'язання глобальних проблем розвитку людської цивілізації; зростання різноманітності політичного розвитку, кількості акторів світового політичного процесу; взаємопроникнення транснаціональних, регіональних, національних і локальних, цивілізаційних і етнополітичних процесів; суперечлива дія тенденцій до багатополярного / однополярного світу [1, с. 88].

На думку О. Р. Вайцеховської, Міжнародний правопорядок – це фактичний стан впорядкованості міжнародних відносин, що сформувався і діє як результат реалізації принципів і норм чинниго міжнародного права та забезпечується за допомогою особливого міжнародно-правового механізму [2, с. 184].

У доктрині висловлюється думка, що міжнародний правопорядок складають тільки правомірні дії суб'єктів міжнародного права, тобто діяльність, яка відповідає принципам та нормам міжнародного права. Досліджуючи властивості міжнародного правопорядку, І. М. Забара зазначає, що умовою підтримки міжнародного правопорядку є правомірність дій суб'єктів міжнародного права [4, с. 118].

Нормативною основою міжнародного правопорядку є загальновизнані принципи міжнародного права, які закріплені насамперед у Статуті Організації Об'єднаних Націй. До них належать: суверенна рівність держав, територіальна цілісність держав, невтручання у внутрішні справи, мирне вирішення спорів, повага до прав людини, сумлінне виконання міжнародних зобов'язань. Власне, ці принципи і формують нормативну основу міжнародної правової системи та визначають правила поведінки держав як суб'єктів міжнародного права.

Якщо порівнювати права людини в рамках традиційного міжнародного права (до Другої світової війни) і сучасного міжнародного права, то варто зазначити суттєву відмінність, яка зводиться до традиційного міжнародного права, що було насамперед регулятором відносин лише між державами як єдиним суб'єктом міжнародного права.

Вбачалося, що людина, її права, їхній захист перебувають лише під юрисдикцією держави. Водночас традиційне міжнародне право містило ряд доктрин, які були скеровані на захист окремих груп чи категорій людей, як-от комбатанти, жертви масових порушень, меншини тощо. Сучасне міжнародне право відходить від розгляду прав людини з позиції доктрини невтручання у внутрішні справи держави й переходить до позиції визнання людини як суб'єкта прав та обов'язків, регулювання яких виходить за межі національних юрисдикцій саме під вплив норм міжнародного права як універсального, так і регіонального рівнів.

Сьогодні беззаперечною є теза про те, що, з одного боку, права людини в сучасному світі існують ціннісною основою міжнародного правопорядку, є пріоритетним об'єктом міжнародно-правового регулювання, формуючи водночас гуманістичний характер сучасного міжнародного права, а з іншого – збройні конфлікти, проблеми міжнародно-правової відповідальності за порушення принципів та норм міжнародного права становлять загрозу належної реалізації та захисту базових прав людини, таких як право на життя, свободу, честь, гідність, безпеку тощо.

Міжнародна хартія прав людини, яка складається із Загальної декларації прав людини (1948 р.), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), сформувала універсальні стандарти міжнародного права прав людини, які держави зобов'язані поважати та забезпечувати.

Від моменту ухвалення Статуту Організації Об'єднаних Націй та особливо після прийняття Загальної декларації прав людини в міжнародному праві сформувався підхід, відповідно до якого забезпечення прав людини стало одним із основних завдань міжнародної спільноти. У результаті права людини поступово трансформувалися із внутрішньодержавної категорії в предмет міжнародно-правового регулювання.

Станом на 2011 рік Декларацію ООН перекладено 337 мовами світу. Вона позначилася на формуванні міжнародних і національних юридичних систем. Попри свій статус як документа, що не має зобов'язальної сили, вона мала значний вплив на всю міжнародну арену: адже чимало її приписів визнано такими, що мають обов'язкову юридичну силу для держав-членів ООН у статусі *норм звичаєвого міжнародного права* [3, с. 247].

Кореляцію міжнародного правопорядку й прав людини можна розглядати в кількох аспектах. *Аксіологічний аспект* цих двох явищ зводиться до того, що в сучасному міжнародному праві принципу гуманізму приділяється все більше уваги. І саме права людини є ціннісною основою міжнародного правопорядку, оскільки права людини – це універсальний морально-правовий орієнтир, в центрі якого індивід, людина як носій невід'ємних прав і свобод. Саме за умови ефективного міжнародного правопорядку створюються належні й вагомі умови для реалізації та захисту прав людини. До того ж Загальна декларація прав людини, закріплюючи покоління прав людини, до прав третього покоління відносить право на соціальний і міжнародний порядок. За таких умов міжнародний правопорядок можна розглядати як стан упорядкованості міжнародних відносин, що ґрунтується на дотриманні державами норм і принципів міжнародного права в сфері прав людини. У цьому контексті права людини є не лише окремим інститутом

міжнародного права, а й одним із ключових ціннісних орієнтирів міжнародно-правової системи.

Нормативний аспект кореляції міжнародного правопорядку і прав людини полягає в тому, що повага прав людини є одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного права. Зокрема, ст. 1 Статуту ООН зобов'язує «здійснювати міжнародне співробітництво в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру і в заохочуванні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії» [7]. Власне, дотримання таких зобов'язань держав є передумовою стабільності системи міжнародних відносин. Права людини та міжнародний правопорядок становлять взаємопов'язані елементи сучасної системи міжнародного права: права людини визначають його ціннісно-нормативну основу, тоді як міжнародний правопорядок забезпечує інституційні та правові умови для їх реалізації та захисту. *Інституційний аспект* взаємозв'язку міжнародного правопорядку й прав людини забезпечується системою універсальних і регіональних міжнародних організацій, зокрема ООН та договірні органи, створені під егідою цієї організації, Рада Європи, ЄСПЛ та інші регіональні системи.

Отже, права людини й міжнародний правопорядок перебувають у відносинах взаємного зумовлення: права людини визначають гуманістичний зміст міжнародного правопорядку; міжнародний правопорядок створює юридичні та інституційні умови для реалізації прав людини. Нехтування будь-яким із цих елементів може призвести до дисбалансу міжнародної системи та ускладнити можливість мирного співіснування держав і народів. Адже права людини можуть бути повноцінно реалізовані та захищені лише за умов існування стабільного міжнародного правопорядку, Це пов'язано з тим, що: міжнародний правопорядок має забезпечити дотримання міжнародних норм усіма суб'єктами міжнародного права; створює механізми відповідальності держав за порушення прав людини; сприяє передбачуваності та стабільності міжнародних відносин, що є необхідною передумовою гарантування прав людини.

Втім сучасний стан міжнародних відносин та існування міжнародного права за умов міжнародних збройних конфліктів вказує на значні проблеми в практичній площині. Порушення міжнародного правопорядку (зокрема, агресія, збройні конфлікти, системне ігнорування міжнародних норм) майже завжди супроводжується масштабними порушеннями прав людини. Саме тому в сучасній доктрині ці явища часто розглядаються як взаємозалежні елементи єдиної нормативної системи.

На сучасному етапі ми є свідками того, що порушення міжнародного правопорядку та масові порушення прав людини не завжди супроводжуються належною юридичною реакцією міжнародної спільноти.

Як свідчить звіт Моніторингової місії ООН з прав людини (лютий 2026 р.) від початку повномасштабного вторгнення російської федерації в лютому 2022 року за чотири роки бойових дій загинуло понад 15 000 і було поранено більше ніж 41 000 цивільних осіб, мільйони людей вимушені були переїхати; пошкодження й руйнування зазнало цивільне майно та інфраструктура. 2025 та 2026 рр. шкода цивільному населенню помітно зросла: загинуло та було поранено більше цивільних осіб, ніж 2023 і 2024 рр., а цивільне

населення по всій країні зіткнулося з тяжкими наслідками безперервних і систематичних атак на енергетичну інфраструктуру України [5].

Як зазначалося вище, права людини формують ціннісну основу сучасного міжнародного права, міжнародний правопорядок забезпечує нормативну структуру їхньої реалізації, тоді як гарантійним механізмом підтримання цієї системи повинен бути інститут міжнародно-правової відповідальності. Недостатня ефективність механізмів міжнародно-правової відповідальності призводить до дисбалансу міжнародного правопорядку та знижує реальність захисту прав людини. Сучасне міжнародне право має і вироблений норматив, і інституційну систему в сфері притягнення до міжнародно-правової відповідальності, втім, на жаль, це не спрацьовує. Нормативною основою цієї системи є, зокрема: Статут Організації Об'єднаних Націй, який закріплює заборону застосування сили в міжнародних відносинах; Женевські конвенції, що встановлюють правила ведення збройних конфліктів; Римський статут Міжнародного кримінального суду, який передбачає міжнародну кримінальну відповідальність за найтяжчі міжнародні злочини. Інституційний механізм забезпечення цих норм також сформований. До нього належать: Організація Об'єднаних Націй як центральний елемент системи підтримання міжнародного миру і безпеки; Міжнародний суд ООН, який вирішує міждержавні спори; Міжнародний кримінальний суд, уповноважений притягувати до індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Тобто на сучасному етапі функціонування міжнародного права ключовою проблемою функціонування сучасного міжнародного правопорядку є розрив між нормативною моделлю міжнародного права та реальною практикою її реалізації. Саме тому в сучасній доктрині міжнародного права дедалі активніше обговорюється потреба в реформуванні інституційної архітектури міжнародного правопорядку.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що міжнародний правопорядок і права людини перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Адже кореляція цих двох явищ проявляється в багатьох аспектах: *по-перше*, права людини є одним із фундаментальних елементів сучасного міжнародного права і засадничою ціннісною основою міжнародного правопорядку; *по-друге*, міжнародні механізми захисту прав людини, особлива потреба в яких настає під час міжнародних збройних конфліктів, гуманітарних криз, екологічних катастроф сприяють потребі в підтриманні миру, стабільності та загалом міжнародного правопорядку*; по-третє*, ефективний і стабільний міжнародний правопорядок неможливий без поваги до прав людини, а міжнародні механізми гарантій реалізації та захисту прав людини потребують ефективного функціонування системи міжнародного права; *по-четверте*, подальший розвиток міжнародного правопорядку неможливий без посилення механізмів забезпечення реалізації норм міжнародного права та вдосконалення механізмів міжнародно-правової відповідальності за їхні порушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми міжнародного права та права Європейського Союзу : підручник / за заг. ред. І. А. Галіахметова, О. В. Кузьменко, В. Г. Чорної. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 564 с.

2. Вайцеховська О. Р. Міжнародний правовий порядок: поняття та сутнісні ознаки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 4, том 2. С. 181–186.

3. Головатий С. Про людські права : лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.

4. Забара І. М. Міжнародний правопорядок: до питання властивостей (теоретичні аспекти). *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2016. Випуск 127, частина ІІ. С. 115–122.

5. Звіт Моніторингової місії ООН з прав людини. URL : https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-02/2026-02-16%20HRMMU_Four%20Years%20On_fact%20sheet%20UKR.pdf

6. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / пер. з англ. Н. Коваль. 4-те вид. Київ : Наш Формат, 2025. 400 с.

7. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

8. Стрєльцова Є. Д., Стрєльцов Є. Л. Світовий правопорядок: міжнародна та національна регламентація. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 517–522.

9. Чернецька О. В. Співробітництво України і МКС в сфері відповідальності за злочини проти людяності. *Ірпінський юридичний часопис.* 2023. Випуск 3 (12). С. 299–308.

O. V. Chernetska. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE INTERNATIONAL LEGAL ORDER AND HUMAN RIGHTS IN CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW

This article examines the relationship between the international legal order and human rights in contemporary international law. It explores academic approaches to concepts such as «world order», «international order», «international legal order», «human rights». In the current context of international relations, the challenges of ensuring the stability of the international legal order – which is founded on the fundamental principles of international law, including respect for human rights – require significant efforts and active, lawful actions by states as the primary subjects of international law.

The interconnection between human rights and the international legal order is regarded as one of the fundamental characteristics of the modern system of international legal regulation. These two concepts form the basis of modern international law as the normative regulator of the system of international relations in the contemporary world. Neglecting one of these phenomena leads to an imbalance in the possibilities for peaceful coexistence, since human rights can be realized, ensured, and protected only when all actors adhere to the principles and norms of international law – which, in fact, constitute the international legal

order. However, the crisis of the modern international legal order lies not so much in the absence of norms as in the insufficient effectiveness of the institutions and mechanisms for enforcing international legal responsibility.

Keywords: *international law, international legal order, human rights, international human rights standards, international legal responsibility.*

Дата надходження 06.03.2026
Дата прийняття 13.03.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 340.1
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.70-81

В. С. Шилінгов,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: schillingoff@ukr.net
ORCID 0000-0003-3097-4706

ПРАВОВИЙ АКТ ЯК КОМПЛЕКСНА ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблеми правових актів, що набуває особливої актуальності в контексті правової реформи в Україні. Попри значний обсяг наукових напрацювань у видовому та галузевому вимірах, проблема правових актів як цілісної правової категорії залишається недостатньо розробленою. Наявні в сучасній юриспруденції підходи здебільшого характеризуються методологічною роз'єднаністю та орієнтацією переважно на окремі різновиди актів, що зумовлює потребу в комплексному міжгалузевому дослідженні.

Пропонована стаття є спробою сформулювати універсальний підхід до розуміння та аналізу правових актів.

У статті обґрунтовується розгляд правового акта як комплексної правової категорії, що охоплює нормативні, індивідуальні та інтерпретаційні форми юридичної діяльності. Це дає змогу осмислення цього явища як: форми реалізації владних повноважень, інструменту комунікації держави із суспільством, структурного елемента механізму правового регулювання, тобто як універсальної форми юридичної діяльності.

Запропоновано модель використання категорії «правовий акт» у юридичній освіті. Адже для сучасного правника досить важливо орієнтуватися в складному масиві нормативно-правових актів, складати процесуальні документи, аналізувати судові рішення. Саме розуміння правового акта як універсальної форми юридичної діяльності є ключем для формування таких професійних навичок.

Ключові слова: *правовий акт, нормативно-правовий акт, правозастосовний акт, інтерпретаційно-правовий акт, правовий договір.*

Постановка проблеми. У національній правовій системі після ухвалення Конституції України відбуваються стрімкі динамічні процеси, пов'язані із утвердженням практики Конституційного Суду України, зростанням ролі законодавства і судової практики, впливом практики Європейського суду з прав людини, активізацією нормотворчої діяльності органів виконавчої влади, зумовлені потребами євроінтеграції та адаптацією до умов воєнного стану. Зазначені процеси призводять до зростання ролі юридичної діяльності, зумовленої потребою захисту прав і свобод людини, забезпечення законних

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Шилінгов В. С., 2026

інтересів суб'єктів права в умовах динамічного суспільства, що зі свого боку підвищує значення правових актів як результатів такої діяльності. Саме тому в сучасній національній юриспруденції все очевиднішою стає потреба комплексного (системного) підходу в дослідженні правових актів, що дасть змогу розглядати їх як універсальну форму юридичної діяльності, а не лише як різновид джерел права.

У межах правової системи суспільства відбувається безперервна взаємодія різноманітних правових актів, яка спрямована на упорядкування суспільних відносин як на нормативному, так і на індивідуальному рівнях. Метою такої взаємодії є формування та забезпечення належного рівня правопорядку. У результаті дослідження зазначеної взаємодії стало очевидним, що, незважаючи на значне різноманіття, всі правові акти мають схожу природу, тому що всі вони спрямовані на вирішення спільного (єдиного) завдання. Як зазначає Ж.-Л. Бержель, «юридичний порядок базується на поєднанні правил, що видаються публічною владою, рішень, які зазвичай застосовуються судами, правил поведінки, які практикуються та приймаються суспільством в цілому, а також пропозицій і пояснень з боку тлумачення. Всі ці види формування права сприяють організації відносин на рівні суспільства та приватних осіб, на рівні індивідів і колективів, відносин, що генеруються будь-яким суспільством» [1, с. 149]. Із цього випливає висновок щодо комплексного характеру категорії правових актів.

Поняття «правовий акт», як відомо, належить до найбільш поширених правових понять у науці, правотворчості, у використанні суб'єктами права різноманітних форм правореалізації, у службових та інших документах, у навчальному процесі тощо. Це зумовлено важливим місцем та особливою роллю правових актів у механізмі правового регулювання, у системі засобів правового впливу на суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування і розвиток суспільства й держави [2, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правових актів у межах загальної теорії права досліджується досить активно. Зокрема, вагомий внесок у дослідження зазначеної проблеми здійснили такі відомі українські дослідники: С. В. Бобровник, М. С. Кельман, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, Л. А. Луць, О. Г. Мурашин, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко та ін. Але водночас потрібно звернути увагу на те, що більшість досліджень мають переважно фрагментарний характер. Здебільшого дослідження зосереджувалися на окремих видах правових актів, як-от: нормативно-правові акти (їх ознаки, класифікація, ієрархія, юридична сила тощо), акти застосування права, інтерпретаційні акти, акти реалізації права. Попри значний обсяг наукових напрацювань, проблема правових актів як цілісної правової категорії залишається недостатньо розробленою. Це обумовлює актуальність подальших теоретичних пошуків, спрямованих на формування узагальненої концепції правового акта.

Метою статті є спроба здійснити комплексне дослідження розрізнених правових актів, які традиційно розглядаються теорією права диференційовано. Однак у сучасній правничій науці все більш нагальною стає потреба у використанні системного підходу, що дасть змогу розглядати правовий акт як універсальну форму юридичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Та не все так однозначно в цій ситуації, з'являються певні напрацювання саме в напрямі системного дослідження категорії правових актів,

зокрема у своєму дописі до Великої української юридичної енциклопедії П. М. Рабінович робить спробу визначити правовий акт саме як комплексну юридичну категорію. Він пише: «правовий акт – формально обов'язкове волевиявлення уповноважених законом органів або посадових осіб держави (чи, за її дорученням або згодою, ін. суб'єктів), яке встановлює правила діяльності (фізичної або інтелектуальної), приймається певними державними органами (або у деяких, передбачених законом, випадках ін. суб'єктами), має визначені законом форми зовнішнього вираження і поширює свою чинність (обов'язковість) на певні час і простір та на визначених, так чи інакше, суб'єктів» [3, с. 522–523].

Крім того, він проводить класифікацію правових актів на підставі їхньої юридико-регулятивної природи. За цією ознакою він поділяє їх на три види: нормативно-правові, індивідуально-правові (правозастосовні) та інтерпретаційно-правові (правотлумачні). Кожному із зазначених різновидів правових актів притаманні як спільні юридико-регулятивні властивості, так і властивості особливі, специфічні [3, с. 523]. Таку саму думку поділяє М. С. Кельман, який на цій підставі склав порівняльну таблицю [4, с. 277].

Наступним важливим кроком у подальшому дослідженні категорії правових актів як комплексного явища стало дослідження Л. А. Луць під назвою «Теорія правових актів: вимога часу», в якій автор, аналізуючи різні позиції щодо визначення поняття правових актів, висловлені в юридичній літературі, диференціює їх на вузьке та широке розуміння. У вузькому розумінні – це лише акти публічних суб'єктів, зокрема держави й уповноважених нею суб'єктів (тобто нормативно-правові акти, акти застосування права, інтерпретаційно-правові акти), у широкому – крім них, ще й акти безпосередньої реалізації права [4, с. 15].

Пропонуємо розпочати дослідження системи правових актів із з'ясування місця та ролі в ній конституції. Саме така постановка питання видається нам логічно правильною, методологічно виправданою та теоретично обґрунтованою. Конституція є особливим і найважливішим правовим актом. Вона є однією із найбільш вагомих соціальних цінностей. Конституції стали найважливішим здобутком національної політико-правової думки, втілили найкращі здобутки державотворення, а в ряді країн – нормативно закріпили перемоги в революціях, війнах за незалежність тощо [5, с. 363].

Представники будь-яких правових шкіл по-різному тлумачили поняття конституції. Так, представники природної школи права розуміли під конституцією суспільний договір, який виражає волю народу; представники нормативістської школи – вираження абсолютної основоположної норми права (Г. Кельзен); інституціоналісти – статут держави і нації; марксистської – вищий закон, закріплює повновладдя правлячого класу тощо [5, с. 367].

Принципові положення вчення про суспільний договір у сучасному цивілізованому світі становлять основу кожного конституційного порядку, де модель організації державної влади відповідає меті та завданню забезпечення природних, невід'ємних і невідчужуваних прав людини.

Конституція – це особливий юридичний акт, який має важливе значення для людини, суспільства, держави. Вона закріплює основи суспільного й державного ладу, правового становища людини і громадянина, принципи здійснення публічної влади

народом, структуру та взаємовідносини органів держави, а також основи організації місцевого самоврядування. Зокрема, англійські дослідники Уейд і Філліпс зазначали: «Під конституцією, як правило, розуміють наділений особливим правовим значенням документ, в якому визначаються основи організації, а також функції органів управління держави і формулюються принципи, що визначають діяльність цих органів» [6, с. 3].

Конституція є фундаментом, основою правової системи країни та законодавства. Вона є визначним чинником забезпечення державного суверенітету, консолідації суспільства, створює належні умови для самореалізації особистості. Фундаментальність її норм полягає в тому, що конституційні приписи регулюють та охороняють найважливіші суспільні відносини у сфері прав і свобод людини, а також здійснення публічної влади. Норми конституційного права закріплюють основи організації юридичної діяльності держави та її відносини з людиною в різних громадянських станах, містять найбільш загальні принципи права, які конкретизуються в принципах усіх галузей права й мають нормативно-регулятивне та юрисдикційне значення [7, с. 5].

Безумовно, конституція, як особливий правовий акт, відіграє роль суспільного договору. Суспільний договір є джерелом легітимності походження політичної влади і держави як похідного інституту суспільства: оскільки, за теорією природного права, людина (всі люди) народжується (народжуються) вільною (вільними) і є сама (самі) собі господарем (господарями), то ніхто не має права підкорити її (їх) собі без наявності на те її (їхньої) згоди. Лише згода окремих індивідів є єдиним критерієм легітимності політичної влади як такої, себто лише за наявності такої згоди можна свідчити про можливість підпорядкування людей волі одного правителя чи загальній волі суспільства. Отже, згода є методом, а договір – юридичною формою створення державної влади [8, с. 1425]. Конституція і є тим суспільним договором, тобто установчим актом, який фіксує згоду суспільства на функціонування відповідних державних органів. Так, держава – це продукт суспільного договору (Конституція). Мета й завдання цього договору – забезпечення невідчужуваних природних прав людини. Саме тому діяльність держави та її органів має базуватись на положеннях конституції, відбуватись відповідно до них, а рішення державної влади (будь-якої із її гілок) не можуть суперечити нормам конституції.

Отже, природні, невід'ємні та невідчужувані права людини є першоджерелом конституції, а вона зі свого боку є установчим актом, згідно з яким формується і функціонує державна влада. Саме тому верховенство конституції є вирішальним імперативом верховенства права, хоча це і не означає, що зазначені принципи є синонімами. Сама конституція має відповідати принципу верховенства права. Крім того, деякі складові верховенства права не завжди напряму фіксуються в конституціях. Вони сформульовані переважно правовою наукою та юридичною практикою, що аж ніяк не применшує їхнє значення для утвердження верховенства права.

Конституції, як особливому виду правових актів, притаманні певні специфічні ознаки, які розкривають її сутність, зміст і призначення в житті суспільства, зокрема:

– вона приймається від імені народу через референдум або спеціально створеним для цього органом (Конституційна Асамблея, Конституційні Збори), або парламентом як представницьким органом народу;

– у ній реалізується принцип суверенітету народу як носія і єдиного джерела влади, тобто вона є результатом реалізації народом свого природного права на самовизначення;

– вона має найвищу юридичну силу, а це означає, що вона є найважливішим джерелом національного права, вона виконує системоутворювальну функцію щодо системи національного права загалом;

– у ній реалізується принцип верховенства права, що, зокрема, означає верховенство конституції в системі національного права, а це означає, що закони та інші нормативно-правові акти мають прийматися на її основі й повинні відповідати їй;

– вона є втіленням загальновизнаних принципів і цінностей, національних традицій державотворення та правотворення, гарантією реалізації невід'ємних та невідчужуваних прав людини.

Одним із основних видів правових актів є нормативно-правові акти. Нормативно-правовий акт є найбільш поширеною формою права у світі. У сучасному світі немає жодної держави, де б нормативно-правовий акт не мав статусу форми права. Навіть більше, нормативно-правовий акт у всіх правових системах, крім мусульманських, має загальновизнано вищу юридичну силу, ніж усі інші форми права.

Характеристику нормативно-правового акта потрібно, вочевидь, починати з надання визначення. Проте дефініція нормативно-правового акта, по суті, збігається з підходом до розуміння самої форми права. Нормативно-правовий акт – це письмовий документ, який містить юридичні норми, виданий органами державної влади (органами місцевого самоврядування) або іншими уповноваженими державою суб'єктами [10, с. 206].

Ч. 2 ст. 8 Закону України «Про правотворчу діяльність» визначає нормативно-правовий акт як офіційний документ, ухвалений (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та/або законом порядку в письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою статті 47 цього Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію [11].

За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на закони й підзаконні акти. Закон – це нормативно-правовий акт, ухвалений Верховною Радою України та/або на всеукраїнському референдумі в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює найбільш важливі суспільні відносини (ст. 10) [11].

Підзаконний нормативно-правовий акт – це акт, ухвалений (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності на основі та на виконання Конституції України, законів, чинних міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію.

Підзаконні нормативно-правові акти мають відповідати Конституції України, законам, чинним міжнародним договорам України, підзаконним нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгоджуватися між собою (ст. 17) [11].

Нормативно-правовий акт є основною формою сучасного права через загальну тенденцію до підвищення ролі держави в правовому регулюванні. Водночас це й найбільш досконала форма права. Документально-письмова форма нормативно-правових актів дає змогу чітко й доступно викласти правові приписи та оперативно ознайомити з ними населення [12, с. 345].

Ухвалення Закону України про правотворчу діяльність (24.08.2023) не лише створило нормативне підґрунтя для подальшого вивчення нормативно-правових актів, а й надало потенційну можливість системного впливу на дослідження правових актів загалом. Фактично відбулась нормативізація теорії правотворчості, що створює нову методологічну базу для подальших досліджень.

Закон закладає фундамент для формування єдиної теорії правових актів, розробки загальної моделі правового акта як універсальної форми реалізації права.

Нормативно-правовий акт об'єктивується через юридичну практику за допомогою індивідуально-правових актів (правозастосовних). Акт застосування норм права – це документ, який є юридичним підсумком правозастосовної діяльності. Це такий правовий акт, який містить індивідуально-конкретний владний (державно-владний) припис, ухвалений компетентним органом у результаті вирішення юридичної справи.

Акт застосування права – це правовий акт, який містить індивідуальне владне розпорядження, видане компетентним органом у результаті вирішення конкретної юридичної справи [12, с. 419].

У правозастосовних актах закріплюються та оформлюються рішення, які приймаються в процесі застосування норм права. У них певною мірою знаходять своє відображення особливості застосування норм права. Зокрема, вони є актами, виданими компетентними органами, мають владний (державно-владний) характер, обов'язкові для виконання особами, яким адресовані їхні приписи, або посадовими особами, діяльності яких вони стосуються.

Акти застосування норм права є одним із засобів державного управління й засобом вирішення юридичних справ, що виконує функції індивідуального регулювання поведінки суб'єктів у конкретних правових відносинах.

Акти застосування норм права характеризуються такими ознаками:

– це офіційний акт компетентного органу, що виражає волю держави й уособлює одностороннє волевиявлення уповноваженого органу;
– він має обов'язкове значення;
– правозастосовний акт має завжди індивідуальний характер;
– він може відігравати роль юридичного факту, тобто сприяти виникненню, зміні або ліквідації правовідносин;
– це акт, що виданий на підставі та згідно з нормами права, які застосовуються;
– він містить у собі індивідуально-конкретне, владне (державно-владне) веління (розпорядження);
– він видається в певній формі та в передбаченому законом порядку;
– він має юридичну силу й забезпечується відповідними засобами.

Правозастосовні акти відрізняються від нормативно-правових актів. Правозастосовні акти містять індивідуально-конкретний припис, нормативно-правові акти – приписи загального характеру; правозастосовні акти стосуються конкретних життєвих випадків, нормативно-правові – певних видів суспільних відносин; правозастосовні акти адресуються індивідуально-визначеним особам, нормативно-правові – кожному, хто опинився в умовах, передбачених нормою права; правозастосовні акти мають разове значення, нормативно-правові розраховані на неодноразове застосування.

Акти застосування норм права бувають досить різноманітними: це вироки й рішення судів, рішення про призначення пенсії та накази про зарахування абітурієнтів до складу студентів тощо. Вони розмежовуються між собою за різноманітними критеріями.

Зокрема, за суб'єктами, що їх видають, розрізняють: акти органів державної влади й органів управління; судові акти; акти органів контролю та нагляду; акти громадських організацій, корпоративні акти.

Залежно від змісту суспільних відносин і норм права, які до них застосовуються, правозастосовні акти поділяються на регулятивні та правоохоронні. У регулятивних актах визначаються конкретні юридичні права та обов'язки у зв'язку з правомірною поведінкою людини. Ці акти спрямовані на досягнення певних матеріальних або духовних результатів. Поняття правоохоронних актів пов'язане з неправомірною поведінкою людей. До правоохоронних актів належать вироки та рішення судів, слідчі акти, акти застосування заходів адміністративного й дисциплінарного впливу та інші. В них загалом міститься вказівка про притягнення правопорушника до певного виду відповідальності або вимога про належне виконання юридичних обов'язків. За допомогою правоохоронних актів здійснюється боротьба з правопорушеннями та забезпечується зміцнення режиму законності й правопорядку.

Правовий акт, який містить інтерпретацію (роз'яснення, конкретизацію, деталізацію) норми права, є результатом тлумачення відповідної норми. Для того щоб результати офіційного тлумачення отримали обов'язковий характер, їх потрібно формально закріпити. Формою закріплення результатів тлумачення є інтерпретаційно-правові акти. Інтерпретаційний акт (акт тлумачення) – це правовий акт, що містить офіційне тлумачення положень іншого правового акта й прийнятий спеціально з цією метою. Як і інші правові акти, інтерпретаційні акти приймають уповноважені особи в передбачених законом випадках та у встановленому законом процесуальному порядку, мають офіційний характер [13, с. 436–437]. Варто зазначити, що інтерпретаційний акт – це один із видів правових актів. Вони видаються компетентними державними органами, мають обов'язковий характер, формально закріплені, їхня реалізація забезпечується державою.

Зазначені ознаки виявляють безперечну схожість інтерпретаційно-правових актів з іншими правовими актами (нормативними та правозастосовними). Однак є ряд ознак, які властиві лише інтерпретаційним актам і виділяють їх серед інших правових актів. Так, на відміну від нормативно-правових актів, інтерпретаційні акти не створюють нових юридичних норм, а лише інтерпретують їх. Отже, інтерпретатор ніколи не зможе замінити правотворця. Від правозастосовного акта він відрізняється тим, що не містить рішення конкретної справи.

Інтерпретаційно-правовий акт потрібно розглядати і як юридичну дію, і як юридичний документ, і як з'ясування та роз'яснення змісту та значення правової норми. Особливості інтерпретаційно-правових актів полягають у тому, що вони:

– являють собою роз'яснення змісту правових юридичних норм;

– не мають самостійного значення та діють у єдності з тими нормами, які вони тлумачать;

– вони переживають долю інтерпретованих ними норм (із втратою чинності норми, яка інтерпретується, припиняє дію й акт, який її тлумачив);

– їх юридична сила і сфера дії визначаються місцем органу, який його видав.

Інтерпретаційно-правові акти можуть бути класифіковані за різноманітними критеріями: за видами офіційного тлумачення можна виділити акти нормативного і казуального тлумачення (за юридичним значенням). Акти нормативного тлумачення поширюють свою дію на невизначене коло суб'єктів і розраховані на неодноразове застосування, в цьому аспекті вони мають загальний характер. Акти казуального тлумачення стосуються лише конкретного випадку й конкретних осіб, тобто мають індивідуальний характер.

Крім того, їх можна класифікувати на акти автентичного й акти легального тлумачення. Якщо акт приймає орган, який видав норму, то це акт аутентичного тлумачення. Якщо ж норму права інтерпретує суб'єкт, який не видавав норму, але уповноважений її тлумачити, то це акт легального тлумачення. За юридичною силою розрізняються акти офіційного та неофіційного тлумачення. Актами офіційного тлумачення є укази, постанови, роз'яснення державних органів, які є обов'язковими для реалізації відповідних норм.

Актами неофіційного тлумачення є різноманітні коментарі, монографії, наукові статті та інші акти доктринального тлумачення. Усі види неофіційного тлумачення не мають юридичної сили. Їхнє практичне значення визначається авторитетом автора, вагомістю аргументації тощо.

Різновидом правових актів є правові договори. Правовий договір – це двостороння або багатостороння угода з приводу прийняття, зміни або відміни норми (норм) права, або з приводу реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Усім правовим договорам притаманні певні загальні властивості, це стосується як сфери міжнародного, так і національного права, як публічного, так і приватного права. До них, зокрема, належать свобода й рівність сторін, добровільний і узгоджений характер, взаємна обов'язковість і забезпеченість законом. Водночас кожному правовому договору властиві специфічні риси, спорідненість яких дає змогу об'єднати їх у відповідні угрупування (види) на підставі спільних критеріїв (масштаб правового регулювання, сфери правового регулювання), а з іншого боку – відокремити один вид договорів від іншого. Так, розглядають нормативно-правовий та індивідуально-правовий договори.

Нормативно-правовим договорам властиві загальні риси правових договорів загалом, але водночас вони характеризуються й специфічними властивостями, зокрема вони мають публічно-владний характер, тому що хоча б одна із сторін повинна бути наділена владними повноваженнями та бути суб'єктом правотворчості. Крім того, нормативно-правові договори, на відміну від індивідуально-правових, які є актами реалізації норм права, встановлюють (формулюють) правила поведінки загального характеру (норму права), яке є обов'язковим для всіх суб'єктів, які вступають у правові відносини, для регулювання яких і був укладений цей договір. Отже, нормативно-правовий договір – це акт спільного волевиявлення двох або більше суб'єктів правотворчості, що встановлює, змінює або відміняє норму (норми) права та укладений для правового упорядкування (регулювання) відносин цими суб'єктами. Нормативно-

правові договори використовуються у випадках, коли потрібно скоординувати правові позиції двох або більше суб'єктів, які не перебувають у відносинах субординації (влади-підпорядкування), тобто суб'єктів наділених правом самостійно визначати порядок регулювання відносин між ними. Нормативно-правові договори поширені у сфері міжнародного права та в ряді галузей національного права, зокрема в конституційному та трудовому.

Міжнародним договором є угода, укладена між державами в письмовій формі й урегульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох, зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування – конвенція, пакт, угода, протокол тощо. Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору підтверджується через підписання, ратифікацію, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору [13, с. 118–119].

У конституційному праві нормативно-правовий договір переважно характерний для держав із федеративним устроєм, де передбачається можливість за його допомогою провести розмежування повноважень федеральних органів державної влади та органів державної влади суб'єктів федерації. В Україні як приклад нормативно-правового договору можна навести Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року.

Найпоширенішим на сьогодні нормативним договором у правовій системі України є колективний договір, який укладається в галузі трудового права між роботодавцем і трудовим колективом з метою регулювання виробничих, трудових та соціально-економічних відносин [14, с. 159].

Індивідуально-правовий договір – це домовленість двох або більше суб'єктів з метою реалізації їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Індивідуально-правові договори, на відміну від нормативних, не створюють (змінюють, припиняють) норму права як загальнообов'язкове правило поведінки, вони спрямовані на реалізацію вже наявних норм права з метою використання суб'єктивних прав або виконання юридичних обов'язків суб'єктами договору. Крім того, зазначені договори мають індивідуальний, приватно-правовий (непублічний), персоніфікований (стосується визначеного кола суб'єктів), разовий (стосується конкретних правовідносин) характер. На відміну від нормативно-правових договорів, суб'єктами яких можуть бути лише особи, наділені правотворчими повноваженнями, суб'єктами індивідуально-правових договорів є особи наділені ознаками правосуб'єктності у відповідній галузі (правоздатністю, дієздатністю, угодоздатністю та деліктоздатністю). Прикладом індивідуально-правових договорів є договір купівлі-продажу, договір найму, договір оренди тощо в галузі цивільного права (вони вважаються різновидом правочинів), трудовий договір і трудовий контракт у галузі трудового права, шлюбний договір (контракт) у галузі сімейного права та ін.

Варто зазначити, що до правових актів, крім актів-документів, належать також і акти-діяння (в цивільному праві – правочини). Їхнє поєднання створює належні умови для реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, забезпечення інтересів

учасників суспільних відносин. Взаємодія всього різноманіття правових актів робить можливим досягнення спільного результату, а саме формування та забезпечення стабільного правопорядку в масштабах суспільства загалом.

Такий підхід до розуміння правових актів дає змогу охарактеризувати їх як цілісний комплекс, спрямований на досягнення відповідної мети, не абсолютизувати правотворчі, правозастосовні чи правоінтерпретаційні акти й акцентуючи увагу на актах безпосередньої реалізації права, задля належної реалізації яких і створюються три попередні. Усе це підкреслює їх практичну значимість – створення умов для належної реалізації права, забезпечення інтересів учасників суспільного життя. Їхнє створення не є самоціллю, способом задоволення лише вузькогрупових інтересів. Вони створюють умови для забезпечення інтересів учасників суспільного життя. А це, як відомо, є передумовою функціонування та розвитку будь-якого суспільства [5, с. 16].

Висновки. Отже, варто зазначити, що розглянуті правові акти суттєво відрізняються один від одного, відіграють у механізмі правового регулювання неоднакову роль: вони або створюють основу всього механізму правового регулювання (правові норми), або відображають індивідуально-правову правозастосовну діяльність компетентних органів або посадових осіб, або містять офіційну інтерпретацію (роз'яснення, конкретизацію, деталізацію) юридичних норм, чим безумовно сприяють одноманітності юридичної практики, тобто роблять результати процесу правового регулювання прогнозованими й передбачуваними, підвищуючи тим самим ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин.

Водночас, незважаючи на різноманіття правових актів, усі вони мають певні спільні риси, як зовнішні юридичні форми, спрямовані на вирішення спільного (єдиного) завдання, а саме формування та забезпечення правопорядку, що дає підстави й можливість свідчити про таку юридичну конструкцію, як «правовий акт» загалом.

Розгляд правових актів як комплексної правової категорії зробить можливим вибудувати єдині критерії їх класифікації, глибше дослідити їх юридичну силу, уточнити співвідношення нормативності та індивідуальності, переосмислити місце і роль актів тлумачення та застосування норм права, з'ясувати значення індивідуально-правових актів (зокрема, правочинів) у процесі правового регулювання.

Запровадження навчальної дисципліни «Теорія правових актів» сприятиме формуванню системного бачення у здобувачів вищої правничої освіти, навчатиме аналізу будь-якого правового акта за єдиною логікою (структура, компетенція, процедура, юридична сила та правові наслідки), розвиватиме навички юридичної техніки. Для сучасного правника досить важливо орієнтуватися у складному масиві нормативно-правових актів, складати процесуальні документи, аналізувати судові рішення. Саме розуміння правового акта як універсальної форми юридичної діяльності є ключем для формування таких професійних навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бержель Ж-Л. Загальна теорія права / під. заг. ред. В. І. Даниленко, перек. з франц. NOTA BENE, 2000. 576 с.

2. Мурашин О. Г. До проблеми сутності та природи правових (нормативно-правових актів). *Інформація і права.* 2014. № 2 (11). С. 10–15.

3. Рабінович П. М. Правовий акт. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 3 : Загальна теорія права / ред. кол. О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952, [522–524] с.

4. Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права : підручник. Вид. 6-те, допов. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 472 с.

5. Луць Л. А. Теорія правових актів: вимога часу. *Право і суспільство.* 2018. № 5. С. 14–21.

6. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс : підручник. У 2-х томах. Том 1. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 544 с.

7. Вейт Е. С., Філліпс Д. Д. Конституційне право. Видавництво іноземної літератури, 1950. 587 с.

8. Орзіх М. П., Крусян А. Р. Сучасний конституціоналізм України. Вступ до українського конституційного права : монографія. Київ : Алерта, 2006. 290 с.

9. Головатий С. Книга 3. Верховенство права: український досвід. Київ : Фенікс, 2006. С. 1277–1747.

10. Загальна теорія права. Нормативний курс : підручник для студентів-юристів / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 596 с.

11. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 93. Ст. 364.

12. Кристовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Практикум. Тести : підручник. Вид. 2-ге, виправл. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 584 с.

13. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

14. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

V. S. Shilinhov. A LEGAL ACT AS A COMPREHENSIVE LEGAL CATEGORY

The article is devoted to the study of the problem of legal acts, which acquires particular relevance in the context of legal reform in Ukraine. Despite the considerable amount of scientific research in specific types and branches of law, the problem of legal acts as an integral legal category remains insufficiently developed. Existing approaches in modern jurisprudence are largely characterized by methodological fragmentation and a primary focus on individual types of acts, necessitating a comprehensive interdisciplinary study. The proposed article is an attempt to formulate a universal approach to the understanding and analysis of legal acts.

The article substantiates the consideration of the legal act as a complex legal category encompassing normative, individual, and interpretative forms of legal activity. This enables the comprehension of the phenomenon as a form of exercising authoritative powers, an instrument of communication between the state and society, and a structural element of the mechanism of legal regulation – that is, as a universal form of legal activity. It is argued that legal acts constitute a complex and multifaceted system in which each type performs its own role: some form the foundation of the mechanism of legal regulation, others reflect the individual legal activity of competent authorities, and still others provide official interpretation of legal norms. Thus, they contribute to the unity of legal practice, make the results of legal regulation predictable, and enhance the effectiveness of the rule of law. Despite their diversity, all legal acts share common features as external legal forms aimed at achieving a single goal – ensuring legal order.

The article proposes a model for the use of the category "legal act" in legal education. For a modern lawyer, it is crucial to navigate the complex array of normative legal acts, draft procedural documents, and analyse court decisions. Understanding the legal act as a universal form of legal activity is the key to developing such professional skills.

Keywords: *legal act, normative legal act, law enforcement act, interpretative legal act, legal contract.*

Дата надходження 06.03.2026
Дата прийняття 13.03.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.23:341.3
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.82-87

Т. Й. Білоус,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: tanyshabilous@gmail.com
ORCID 0000-0003-1255-5129;
С. Д. Мосьпак,
здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
email: mospaksofia@gmail.com
ORCID 0009-0005-5950-2755

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО, ЩО ЗАЛИШИЛОСЯ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Збройна агресія проти України та тимчасова окупація частини її територій зумовили масштабні порушення права приватної, комунальної та державної власності. Майно громадян і юридичних осіб, що залишилося на окупованих територіях, зазнає ризику незаконного відчуження, знищення, пошкодження або використання без згоди власників. В умовах обмеженого доступу до таких територій ускладнюється здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження майном, а також реалізація ефективних механізмів судового захисту й виконання судових рішень. Додатковими викликами є відсутність повної фіксації шкоди, проблеми доказування, колізії юрисдикцій та потреба у відшкодуванні збитків за рахунок держави-агресора.

Метою статті є комплексний аналіз національних і міжнародно-правових механізмів захисту права власності на майно, що залишилося на тимчасово окупованих територіях, визначення наявних прогалин у правовому регулюванні та формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства й правозастосовної практики.

У процесі дослідження використано діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний і порівняльно-правовий методи. Було здійснено аналіз положень Конституції України, норм цивільного законодавства, спеціальних законів щодо правового режиму тимчасово окупованих територій, а також практики національних судів і міжнародних інституцій. Окрему увагу приділено узагальненню судової практики щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Білоус Т. Й., Мосьпак С. Д., 2026

Під час дослідження встановлено, що чинне законодавство України формально гарантує непорушність права власності навіть в умовах окупації, однак механізми його реалізації залишаються недостатньо ефективними. Також було виявлено проблеми з ідентифікацією обсягу завданої шкоди, збором доказів і доступом до правосуддя для осіб, які втратили контроль над майном, проаналізовано можливості компенсації шкоди через національні суди, міжнародні судові інстанції та спеціальні компенсаційні механізми. Крім того, було обґрунтовано потребу в створенні єдиного державного реєстру пошкодженого та втраченого майна, удосконаленні процедур дистанційного доказування, а також активізації міжнародно-правових інструментів притягнення держави-агресора до відповідальності.

Можна зробити висновок, що ефективний захист права власності на майно, яке залишилося на окупованих територіях, потребує комплексного підходу, що поєднує національні й міжнародні механізми. Основні пропозиції полягають у тому, щоб законодавчо закріпити спрощену процедуру фіксації факту втрати або пошкодження майна, розширити можливості електронного правосуддя для постраждалих осіб, забезпечити інтеграцію національних реєстрів із міжнародними компенсаційними механізмами. Також можна розробити державну програму попереднього відшкодування шкоди з подальшим регресним стягненням із держави-агресора, удосконалити інформаційно-правову підтримку громадян щодо способів захисту їхніх майнових прав. Реалізація зазначених заходів сприятиме зміцненню гарантій права власності та відновленню порушених прав осіб, які постраждали внаслідок окупації.

Ключові слова: *право власності, тимчасово окуповані території, захист майнових прав, відшкодування шкоди, збройна агресія, компенсаційні механізми, судовий захист, доказування, державний реєстр майна, міжнародно-правова відповідальність.*

Постановка проблеми. У контексті збройної агресії та тимчасової окупації частини територій України право власності опинилося під серйозною загрозою. Власники майна – як фізичні особи, так і юридичні суб'єкти – втрачають можливість здійснювати права володіння, користування та розпорядження своїм майном через обмежений доступ на території, де тривають бойові дії або встановлено окупаційну адміністрацію. Це призводить до несанкціонованого використання, знищення чи пошкодження майна, відчуження активів без належної правової основи, а також ускладнює можливості доступу до правосуддя та встановлення обсягу шкоди. Такі обставини ставлять завдання пошуку дієвих механізмів правового захисту, що можуть ефективно функціонувати як на національному, так і на міжнародному рівні, з урахуванням реалій збройного конфлікту та обмеженого контролю держави над окремими територіями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова література, присвячена правовому захисту майнових прав в умовах тимчасової окупації, активно розвивається, особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року. У вітчизняних правових дослідженнях (зокрема, у працях з цивільного та міжнародного права) увага зосереджена на аналізі норм Конституції України та Цивільного кодексу України щодо гарантій права власності, а також на спеціальних положеннях Закону

України «Про правовий режим тимчасово окупованих територій» [4; 11]. Дослідники також розглядають проблеми доказування шкоди, викликані обмеженим доступом до окупованих територій, і способи документування таких порушень із використанням дистанційних та цифрових технологій.

У міжнародній літературі порушено питання відповідальності держави-агресора за порушення майнових прав мирних жителів, зокрема в контексті рішень міжнародних судових органів і міжнародних механізмів відшкодування, як-от ЄСПЛ та міжнародні трибунали. Автори підкреслюють важливість поєднання національних правових інструментів із міжнародно-правовими для забезпечення реального доступу до правосуддя та компенсації збитків.

Попередні публікації також виокремлюють потребу гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, розвитку процедур оцінки шкоди та створення централізованих реєстрів майнових втрат, що має сприяти підготовці доказової бази для майбутніх позовів проти держави-агресора. Незважаючи на наявні напрацювання, більшість досліджень наголошують на недостатності практичних механізмів реалізації наявних правових гарантій у повністю ефективний спосіб.

Метою статті є всебічне вивчення правових механізмів захисту права власності на майно, що залишилося на тимчасово окупованих територіях України, з виявленням існуючих прогалин у законодавстві та практиці їх застосування, а також формулюванням рекомендацій щодо удосконалення національних правових інструментів і імплементації міжнародно-правових механізмів для ефективного відновлення й захисту майнових прав громадян та юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Право власності в Україні гарантується Конституцією України та цивільним законодавством і є одним із фундаментальних прав людини [2; 3]. В умовах тимчасової окупації частини території України особливого значення набуває питання забезпечення реального, а не декларативного характеру цих гарантій. Втрата фактичного контролю над майном не припиняє права власності, однак істотно ускладнює реалізацію правомочностей володіння, користування та розпорядження [10, с. 37–52].

Нормативну основу захисту права власності становлять положення Конституції України, Цивільного кодексу України, а також спеціальні закони, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [5; 6]. Вказані акти закріплюють принцип невизнання будь-яких актів окупаційної влади, що порушують майнові права громадян України, а також гарантують збереження права власності за законними власниками.

Водночас правозастосовна практика демонструє ряд проблем. По-перше, ускладнено фіксацію факту пошкодження або знищення майна на окупованих територіях через обмежений доступ до об’єктів нерухомості та неможливість проведення традиційних експертних оглядів. У зв’язку з цим актуалізується використання альтернативних способів доказування – фото- і відеофіксації, супутникових знімків, свідчень очевидців, електронних документів тощо [1, с. 67–76].

По-друге, постає питання визначення належного відповідача у справах про відшкодування шкоди. У національній судовій практиці сформувався підхід щодо можливості подання позовів до держави-агресора в особі її органів влади [8]. Водночас виконання таких рішень залишається проблематичним і потребує створення спеціальних компенсаційних механізмів, зокрема за рахунок конфіскованих активів держави-агресора.

По-третє, існує проблема подвійної юрисдикції та правової невизначеності щодо правочинів, укладених на окупованих територіях. Українське законодавство визнає нікчемними акти окупаційної адміністрації, однак у практичній площині це створює складнощі для громадян, які вимушено вступали у правовідносини для збереження свого майна.

Важливим напрямом є формування й функціонування державних реєстрів пошкодженого та знищеного майна, що дає змогу акумулювати інформацію про завдану шкоду та створює підґрунтя для майбутніх компенсацій [7]. Цифровізація процесів фіксації збитків і подання заяв значно спрощує доступ до механізмів захисту, особливо для внутрішньо переміщених осіб [9, с. 280–293].

На міжнародному рівні захист права власності пов’язаний із механізмами відповідальності держави за порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Практика міжнародних судових установ свідчить про можливість стягнення компенсації за порушення майнових прав у разі доведення факту ефективного контролю держави над відповідною територією. У цьому контексті важливим є належне документування шкоди та координація національних органів із міжнародними інституціями.

Так, ефективний захист права власності в умовах окупації повинен поєднувати: удосконалення національних процедур фіксації та доказування шкоди; розширення електронних сервісів подання заяв і доступу до правосуддя; формування спеціального компенсаційного фонду та активне використання міжнародно-правових механізмів притягнення держави-агресора до відповідальності.

Висновки. Тимчасова окупація частини території України створила системні виклики для реалізації та захисту права власності, зокрема через втрату фактичного контролю над майном, складність доказування шкоди та проблеми виконання судових рішень. Чинне законодавство України закріплює гарантії непорушності права власності, однак потребує подальшого вдосконалення в частині процедур фіксації збитків, оцінювання шкоди та реалізації компенсаційних механізмів. Національні механізми захисту повинні бути доповнені ефективними міжнародно-правовими інструментами, спрямованими на притягнення держави-агресора до відповідальності та забезпечення реального відшкодування збитків.

Доцільним є законодавче закріплення спрощеного порядку встановлення факту втрати або пошкодження майна на окупованих територіях із використанням цифрових доказів і презумпцій на користь постраждалих осіб. Потрібно забезпечити інтеграцію національних реєстрів пошкодженого майна з міжнародними компенсаційними механізмами та створити державну програму попереднього відшкодування шкоди з подальшим регресним стягненням із держави-агресора.

Отже, комплексний підхід, що поєднує національні правові інструменти, цифрові технології та міжнародну правову співпрацю, є ключовою умовою забезпечення ефективного захисту права власності на майно, що залишилося на тимчасово окупованих територіях України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилюк Т. Л. Доказування шкоди, спричиненої воєнними діями: проблеми та перспективи. *Право і безпека*. 2022. № 9. С. 67–76. DOI : https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.07

2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 18.02.2026).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Перший протокол від 20 березня 1952 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.02.2026).

4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 18.02.2026).

5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18 (дата звернення: 18.02.2026).

6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (дата звернення: 18.02.2026).

7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20 (дата звернення: 18.02.2026).

8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 18.02.2026).

9. Січко Д. С. Захист права власності внутрішньо переміщених осіб. *Правова держава*. 2023. № 50. С. 280–293. DOI : https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.50.280283

10. Скриннікова К. О. Обмеження права власності на майно в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 83 (1). С. 37–52. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.37

11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 18.02.2026).

T. Y. Bilous, S. D. Mospak. PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS TO ASSETS REMAINING IN OCCUPIED TERRITORIES

The armed aggression against Ukraine and the temporary occupation of part of its territories have led to large-scale violations of private, communal, and state property rights. Property belonging to citizens and legal entities that has remained in the occupied territories

faces the risk of unlawful expropriation, destruction, damage, or use without the owners' consent. Due to restricted access to such territories, the exercise of the rights of possession, use, and disposal of property is significantly impeded, as is the implementation of effective judicial protection mechanisms and the enforcement of court decisions. Additional challenges include the absence of comprehensive damage documentation, evidentiary difficulties, jurisdictional conflicts, and the need to recover damages from the aggressor state.

The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of national and international legal mechanisms for the protection of property rights to assets remaining in temporarily occupied territories, to identify existing gaps in legal regulation, and to formulate practical recommendations for improving legislation and law enforcement practice.

The study employs dialectical, formal-legal, systemic-structural, and comparative-legal research methods. It includes an analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, civil legislation, special laws regulating the legal regime of temporarily occupied territories, as well as the practice of national courts and international institutions. Particular attention is paid to the generalization of judicial practice concerning compensation for damage caused by armed aggression.

The research findings indicate that current Ukrainian legislation formally guarantees the inviolability of property rights even under conditions of occupation; however, the mechanisms for their implementation remain insufficiently effective. Problems were identified in determining the scope of damage, collecting evidence, and ensuring access to justice for persons who have lost control over their property. The possibilities for compensation through national courts, international judicial institutions, and special compensation mechanisms were analyzed. Furthermore, the necessity of establishing a unified state register of damaged and lost property, improving remote evidence procedures, and enhancing the use of international legal instruments to hold the aggressor state accountable was substantiated.

It can be concluded that effective protection of property rights to assets remaining in occupied territories requires a comprehensive approach combining national and international mechanisms. The main proposals include legislatively establishing a simplified procedure for documenting the loss or damage of property, expanding access to electronic justice mechanisms for affected persons, and ensuring the integration of national registers with international compensation mechanisms. It is also proposed to develop a state program for advance compensation of damages with subsequent recourse claims against the aggressor state, and to improve informational and legal support for citizens regarding the protection of their property rights. The implementation of these measures will contribute to strengthening property rights guarantees and restoring the violated rights of persons affected by occupation.

Keywords: *property rights, temporarily occupied territories, protection of property rights, compensation for damages, armed aggression, compensation mechanisms, judicial protection, evidence and proof, state property register, international legal responsibility.*

Дата надходження 21.02.2026
Дата прийняття 27.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 347.6
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.88-96

Л. І. Горпинич,
аспірант кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
email: gorpynych.l.i@gmail.com
ORCID 0009-0007-8811-6399

СПАДКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРІЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

У статті здійснено дослідження особливостей застосування правових норм, які регулюють спадкові правовідносини, у судовій практиці в умовах воєнного стану.

Стаття базується на положеннях нормативно-правових актів, матеріалах наукових видань, результатах правозастосовної діяльності. У процесі дослідження використовувалися наукові методи аналізу й синтезу, порівняння та узагальнення.

Визначено, що в умовах оновлення цивільного законодавства та дії правового режиму воєнного стану особливо важливим є врегулювання нових проявів сталих правових явищ у сфері спадкових правовідносин, зважаючи на збалансованість публічно-правових та приватноправових інтересів і вироблення механізму захисту законних прав учасників спадкових правовідносин на основі поєднання положень чинного законодавства та результатів правозастосовної діяльності.

Визнаючи стабільність базових інститутів спадкового права в період дії правового режиму воєнного стану, водночас встановлено внесення змін до законодавства, яке регулює спадкові правовідносини, щодо місця відкриття спадщини, строків для прийняття спадщини, особливостей прийняття спадщини окремими категоріями спадкоємців, спадкування права на земельну ділянку, спадкування права на відшкодування збитків, моральної шкоди, сплати неустойки та отримання компенсації, відумерлості спадщини, оформлення права на спадщину.

Розкрито значення судової практики як індикатора об'єктивності та повноти положень чинного законодавства, яке регламентує спадкові правовідношення. Доведено важливість узагальнень результатів судової практики для створення умов у вирішенні питань, які потребують встановлення правової визначеності для єдиного розуміння та однакового застосування правових норм у правозастосовній діяльності.

Резюмовано, що спадкові правовідносини мають специфічні, характерні лише для них, особливості, а саме: спадкове право як підгалузь цивільного права породжує відносини майнового характеру між учасниками спадкових правовідносин; підставою виникнення спадкового правовідношення є сукупність юридичних фактів, а не один

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Горпинич Л. І., 2026

юридичний факт; суб'єктом спадкових відносин є спадкоємець (спадкоємці) з моменту відкриття спадщини; зміст спадкових відносин поєднує права та обов'язки учасників цих відносин; правову основу регулювання спадкових правовідносин формують Конституція як основний Закон України, ЦК України та акти, які складають цивільне законодавство (закони, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України) та які не повинні протирічити положенням ЦК України.

Акцентовано увагу на тому, що під час дії воєнного стану до законодавства, яке регулює спадкові відносини, були внесені певні зміни з метою адаптації правових норм до нових умов – правового режиму воєнного стану, який вводиться в умовах збройної агресії, небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності. Встановлено, що внесення актуальних змін до чинного законодавства обумовлено застосуванням узагальнень судової практики як результат тісної взаємодії правників-науковців, правників-практиків та суб'єктів правотворчої діяльності.

Ключові слова: *спадкові правовідносини, воєнний стан, правове регулювання, спадкове право, цивільні відносини, цивільне право, суспільні відносини, судова практика, законодавство, права, правозастосовна діяльність.*

Постановка проблеми. Проблематика правового регулювання спадкових відносин завжди була та ще надовго залишатиметься актуальною для суспільства. Справедлива й виважена регламентація питань права власності визначає правову, економічну, емоційну стабільність не лише суб'єктів, а й усіх учасників спадкових правовідносин. Конституція України передбачає, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності», а гарантії прав особи «визначають зміст і спрямованість діяльності держави» (ст. 41, 5) [5].

Аналізуючи тенденції розвитку спадкового права, потрібно визнати, що події, пов'язані з початком збройної агресії 2014 року та подальше повномасштабне збройне вторгнення на суверенну територію України 22 лютого 2022 року Російської Федерації, введення в країні правового режиму воєнного стану мали значний вплив на розвиток спадкових правовідносин [15; 12]. Гостро постало питання забезпечення державою реалізації права особи на спадкування. Потреба у вирішенні питання місця відкриття та строків прийняття спадщини в нових реаліях, процедури оформлення права на спадщину з урахуванням інтересів спадкоємців – внутрішньо переміщених осіб та захисту прав спадкоємців військовослужбовців передбачає осмислення змін правниками та подальшого правового регулювання.

В умовах оновлення цивільного законодавства особливо важливим є врегулювання нових проявів сталих правових явищ у сфері спадкових правовідносин, зважаючи на збалансованість публічно-правових і приватноправових інтересів та вироблення механізму захисту законних прав учасників спадкових правовідносин на основі поєднання положень законодавства та результатів правозастосовної діяльності. Дослідження вказаних питань визначає актуальність цієї наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика спадкових правовідносин завжди користувалася значною увагою правознавців-цивілістів, а в умовах воєнного стану посилилася активність науковців у дослідженні складових спадкового права.

Вивченню питань спадкових правовідносин, включно в умовах воєнного стану, присвячено праці правників, серед яких: Ю. О. Заіка [3], Л. В. Козловська, М. Б. Кравчик, О. Є. Кухарєв [6], Р. А. Майданик, П. Печений [7], З. В. Ромовська [19], Є. О. Рябоконь, І. В. Спасибо-Фатєєва [20], С. Я. Фурса [21] та ін.

Метою статті є встановлення особливостей застосування правових норм, які регулюють спадкові правовідносини, у судовій практиці в умовах воєнного стану на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел, результатів правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Спадкові правовідносини, будучи одним із видів цивільних відносин, надають характеристику суб'єктам, об'єктам та змістовим особливостям спадкового права як підгалузі цивільного права. Загальноприйнятим є розгляд спадкових відносин як відносин між суб'єктами, врегульованими правовими нормами спадкового права. Чинне галузеве законодавство не містить визначення вказаного поняття. Дискусії цивілістів щодо тлумачення категорії базуються передусім на положеннях теоретиків права, які, зокрема, визначають, що правові відносини «як суспільні відносини, є їх юридичним виразом, в яких одна сторона, наділена правами та обов'язками, вимагає від іншої сторони, яка має також права та обов'язки, виконання певних дій чи утримання від них відповідно до чинного законодавства» [2, с. 355]. Зазвичай правознавці визнають, що для встановлення факту виникнення спадкових відносин достатньо наявності таких юридичних фактів: констатації смерті спадкодавця або оголошення його померлим; наявності спадщини; тестаментоздатності спадкоємця (спадкоємців) [3, с. 11]. Окремі фахівці-науковці, наприклад С. Я. Фурса, вважають, що, крім зазначених умов, потрібно також виявлення відповідних правових норм, які регулюють відносини, що виникають, та належного нотаріального супроводу з метою захисту законних прав учасників спадкових правовідносин [21].

Більшість правників, які спеціалізуються на дослідженні актуальних проблем цивілістики, пов'язує розгляд спадкових відносин з поняттям правонаступництва. Як визнає О. П. Печений, спадкові відносини виникають у процесі переходу «прав і обов'язків померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) у порядку посмертного універсального (спадкового) правонаступництва» [7]. Правонаступництво є переходом прав і обов'язків від одного суб'єкта права до іншого. Дослідження спадкових відносин дає змогу встановити, вказує О. Є. Кухарєв, що саме спадкове правонаступництво, яке виникає в результаті взаємозв'язків між правонаступником і попередником, є однією з перших форм такого правового явища, як правонаступництво [6]. На наше переконання, науковці вдало визнають правонаступництво прав на майно померлого правовим механізмом спадкових правовідносин, які виникають саме в процесі реалізації правонаступництва. Відтак поняття «спадкові відносини» та «спадкове правонаступництво» тісно пов'язані, але не тотожні явища. Також варто зауважити, що в роботі поняття «спадкові відносини», «спадкові правовідносини» та «спадкові правовідношення» використовуються як синоніми.

Отже, вчені-фахівці надають різноманітні визначення спадкових правовідносин залежно від критерію, за яким характеризують поняття. У дослідженні визнаємо спадкові правовідносини як вид цивільних відносин, які виникають у момент смерті

спадкодавця чи оголошення його померлою особою, за наявності спадщини та здатності особи бути спадкоємцем, і регулюються нормами спадкового права.

Розглядаючи спадкові правовідносини в умовах воєнного стану, доцільно зауважити про збереження сталого наукового та правового підходу до визначення суб'єктів, об'єктів і змісту вказаних відносин, що підтверджують положення ЦК України.

Структура спадкового правовідношення є традиційною, хоча науковий інтерес завжди визивав питання суб'єкта цих відносин. Підтримуємо позицію правників, які визнають суб'єктом спадкових правовідносин лише спадкоємця (спадкоємців). Також приєднуємося до наукової думки Л. В. Козловської про визнання спадкодавця суб'єктом спадкового правонаступництва, а не суб'єктом спадкових правовідносин [4]. Відповідно, спадкодавець і спадкоємець (спадкоємці) є суб'єктами спадкового правонаступництва.

Відповідно до ст. 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, та особи, які були зачаті за життя спадкодавця й народжені живими після відкриття спадщини. Також спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин, передбачені ст. 2 ЦК України – держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права [22].

Об'єктом спадкового правовідношення є спадщина, до складу якої входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦК України). З. В. Ромовська зазначає ознаку спадщини як об'єкта спадкових правовідносин – обмеженість у часі, бо існує з моменту відкриття й закінчується моментом державної реєстрації спадкоємцем прав на спадщину [19].

Особливість спадщини як явища полягає у віддзеркаленні нових суспільно-правових явищ, що потребують подальшого правового регулювання (право на цінні папери, право на нерухомість, право на частку учасника підприємницького товариства, право на об'єкти права інтелектуальної власності тощо).

Зміст спадкового правовідношення в умовах воєнного стану базується на положеннях ЦК України, законів України, нормативно-правових актів, які були ухвалені та набули чинності в період дії правового режиму воєнного стану в Україні. Питання особливостей правового регулювання спадкових відносин в умовах воєнного стану були розглянуті в попередніх дослідженнях автора [1].

Визнаючи стабільність базових інститутів спадкового права в період дії правового режиму воєнного стану, водночас потрібно констатувати внесення змін до спадкового законодавства щодо місця відкриття спадщини, строків для прийняття спадщини, особливостей прийняття спадщини окремими категоріями спадкоємців, спадкування права на земельну ділянку, спадкування права на відшкодування збитків, моральної шкоди, сплати неустойки та отримання компенсації, відумерлості спадщини, оформлення права на спадщину.

Як уже зазначалося, введення воєнного стану в країні актуалізувало питання захисту права власності, зокрема прав спадкоємців, та прийняття відповідних нормативно-правових актів органами влади для вирішення вказаних питань. Однак результати

правозастосовної, а також судової діяльності виявили прогалини в нормах спадкового права та певні проблеми в застосуванні положень цивільного права. У подальшому були ухвалені закони України від 8 листопада 2023 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» [13] та від 8 листопада 2023 року «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» [14], які на законодавчому рівні регулювали важливі для суспільства питання спадкових правовідносин, визначали першочергове право застосування ЦК України у вирішенні питань спадкування.

Судова практика є індикатором об'єктивності й повноти положень чинного законодавства. Узагальнення результатів судової практики створює умови для вирішення питань, які потребують встановлення правової визначеності для єдиного розуміння та однакового застосування правових норм у правовій діяльності.

Зокрема, судова практика у справах про спадкування важлива для встановлення особливостей умов відкриття спадщини. Так, однією з умов відкриття спадщини є встановлення смерті спадкодавця або оголошення його померлим. Підстави оголошення фізичної особи померлою встановлені в ст. 46 ЦК України. Відповідно до Закону України від 12 липня 2018 року «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» в умовах тимчасової окупації окремих територій України з 19 лютого 2014 року Російською Федерацією до ЦК України були внесені зміни, відповідно до яких фізична особа, яка пропала в зв'язку зі збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років після закінчення воєнних дій, а з урахуванням конкретних обставин суд має право визнати особу померлою і раніше, але не раніше спливу шести місяців. У період дії правового режиму воєнного стану в Україні вказане питання набуло особливої важливості. У результаті з питання спливу строку для оголошення фізичної особи померлою Велика Палата Верховного Суду в постанові від 11 грудня 2024 року у справі № 755/11021/22 визнала, що «з урахуванням конкретних обставин справи суд може розпочати відлік шестимісячного строку для оголошення особи померлою від дня настання події, яка спричинила загибель фізичної особи, у разі якщо ця подія відбулася за межами території ведення активних бойових дій, проте є наслідком воєнних дій» [8]. Значення цього рішення полягає у визнанні відліку шестимісячного строку від настання події, в результаті настання якої особа загинула, а не від дня закінчення воєнних дій в контексті широкомасштабної збройної агресії проти України, встановленого відміною або закінченням правового режиму воєнного стану. Такий підхід до вирішення схожих судових справ сприяє захисту прав спадкоємців.

Важливим для правозастосовної діяльності в умовах воєнного стану є визнання присічним строку для прийняття спадщини, тобто закінчення строку в шість місяців для прийняття спадщини, який починається з дня відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1270 ЦК України) і припиняє право на прийняття спадщини. Постанова КЦС ВС від 21 червня 2023 року у справі № 175/1404/19 (про залучення до справи про розподіл спадкового майна правонаступника позивачки) в мотивувальній частині містить положення про те, що «факт відкриття спадкової справи нотаріусом не може свідчити про прийняття правонаступником спадщини, оскільки повноваження щодо поновлення строку на прийняття спадщини надані виключно суду відповідно до ч. 3 ст. 1272 ЦК України» [11].

Також постанова ВП ВС від 26 червня 2024 року у справі № 686/5757/23 надала роз'яснення поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини. ЦК України визнає право спадкоємця: подати заяву нотаріусу про прийняття спадщини за письмової згоди спадкоємців, які прийняли спадщину, за місцем відкриття спадщини; звернутися з позовом до суду для встановлення додаткового строку, достатнього для подання заяви про прийняття спадщини в разі пропуску строку в шість місяців з поважних причин (чч. 2, 3 ст. 1272 ЦК України). ВП ВС, розглянувши в порядку письмового провадження цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, установила, що «необізнаність спадкоємця про наявність заповіту є поважною причиною пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини, що випливає з принципу свободи заповіту, проте таку необізнаність не можна ототожнювати з незнанням спадкоємцем про його право на спадкування загалом». Відповідно до розглянутої справи можливість продовжити строк про прийняття спадщини є в тих осіб, які не є спадкоємцями за законом. Крім того, поважними причинами пропущення строку для прийняття спадщини є ті, які є істотними, непереборними та об'єктивними для спадкоємця, щоб вчинити дії щодо спадщини [9]. Серед поважних причин для подовження строку для прийняття спадщини КЦС ВС у постанові від 16 серпня 2023 року у справі № 758/13293/18 визвав тяжкий стресовий стан вісімнадцятирічного спадкоємця, спричинений втратою матері [10].

Отже, судова практика сприяє забезпеченню однакового застосування норм права під час вирішення справ з питань спадкування, узагальненню практики застосування матеріальних та процесуальних норм стосовно спадкових правовідносин. Верховний Суд «за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ», зокрема в процесі вирішення судових справ з питань спадкових відносин [18].

Висновки. Під час дослідження були встановлені особливості застосування правових норм, які регулюють спадкові правовідносини, у судовій практиці в умовах воєнного стану на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел і результатів правозастосовної діяльності.

Спадкові відносини – це один із видів цивільних правовідносин, які врегульовані нормами спадкового права. Спадкові правовідносини мають як загальні риси цивільних правових відносин, так і специфічні, характерні лише для них, особливості, а саме: 1) спадкове право як підгалузь цивільного права породжує відносини майнового характеру між учасниками спадкових правовідносин; 2) підставою для виникнення спадкового правовідношення є сукупність юридичних фактів, а не один юридичний факт; 3) суб'єктом спадкових відносин є спадкоємець (спадкоємці) з моменту відкриття спадщини; 4) зміст спадкових відносин поєднує права та обов'язки учасників цих відносин; 5) правову основу регулювання спадкових правовідносин формують Конституція як основний Закон України, ЦК України та акти, які складають цивільне законодавство (закони, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України) та які не повинні протирічити положенням ЦК України.

Під час дії воєнного стану до законодавства, яке регулює спадкові відносини, були внесені певні зміни з метою адаптації правових норм до нових умов – правового режиму воєнного стану, який вводиться в умовах збройної агресії, небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності [16]. Фактично системоутворювальні норми спадкового права продовжують чинність у нових суспільних реаліях. Зміни в узагальненій формі стосуються питань місця та строків відкриття спадщини, процедури спадкування окремих об'єктів спадщини й оформлення спадкування. Внесення актуальних змін до чинного спадкового законодавства обумовлено застосуванням узагальнень судової практики як результат тісної взаємодії правників-науковців, правників-практиків та суб'єктів правотворчої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горпинич Л. І. Спадкові відносини в умовах воєнного стану: особливості правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 6. С. 212–216. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.32

2. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

3. Заіка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення та розвиток : монографія. 2-е вид. К. : КНТ, 2007. 288 с.

4. Козловська Л. В. Фізичні особи як суб'єкти спадкових правовідносин. Суб'єкти цивільного права / за заг. ред. АПрН України Я. М. Шевченко. Х. : Харків юридичний, 2009. С. 163–188.

5. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

6. Кухарєв О. Є. Догматична конструкція універсального правонаступництва у сфері спадкового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2020. № 3 (90). С. 40–49.

7. Печений О. П. До питання про розуміння спадкового правовідношення як правової форми. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2021. Випуск 42. С. 151–160.

8. Постанова ВП ВС від 11 грудня 2024 року у справі № 755/11021/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992364 (дата звернення: 26.02.2026).

9. Постанова ВП ВС від 26 червня 2024 року у справі № 686/5757/23. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/120396086 (дата звернення: 26.02.2026).

10. Постанова КЦС ВС від 16 серпня 2023 року у справі № 758/13293/18. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=112967200 (дата звернення: 26.02.2026).

11. Постанова КЦС ВС від 21 червня 2023 року у справі № 175/1404/19. URL : https://zakononline.ua/court-decisions/show/111742590 (дата звернення: 26.02.2026).

12. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 26.02.2026).

13. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини : Закон України від 8 листопада 2023 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 96. Ст. 388.

14. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини : Закон України від 8 листопада 2023 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 96. Ст. 389.

15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

16. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 26.02.2026).

17. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12 липня 2018 року № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 38. Ст. 280.

18. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 31. Ст. 545.

19. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. К. : Алерта ; КНТ, 2009. 264 с.

20. Спадкове право крізь призму судової практики : монографія / Дзера І. О., Діковська І. А., Дякович М. М., Заіка Ю. О., Кіріяк О. В. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєва. Харків : ЕКУС, 2021. 534 с.

21. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / Фурса С. Я., Фурса Є. І., Клименко О. М., Рябовська С. Я., Кармаза Л. О. та ін. ; за заг. ред. С. Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2007. 1216 с.

22. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 40–44. Ст. 356.

L. I. Horpynych. HEREDITARY LEGAL RELATIONS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW: THEORY AND JUDICIAL PRACTICE

The article examines the specifics of applying legal norms governing hereditary legal relations in judicial practice under conditions of martial law.

The study is based on provisions of normative legal acts, materials from scientific publications, and the results of law enforcement practice. Scientific methods such as analysis and synthesis, comparison, and generalization were used in the course of the research.

It has been established that, in the context of the ongoing updating of civil legislation and the operation of the legal regime of martial law, special attention must be paid to regulating new manifestations of established legal phenomena in the sphere of inheritance relations. This involves balancing public and private law interests and developing mechanisms to

protect the legitimate rights of participants in hereditary legal relations, based on the combination of existing legislation and practical law enforcement results.

While acknowledging the stability of the core institutions of inheritance law during martial law, the study also identifies amendments to legislation regulating hereditary relations. These amendments concern the place of opening an inheritance, deadlines for accepting inheritance, specific procedures for certain categories of heirs, inheritance of land rights, inheritance of claims for damages, moral harm, penalties and compensation, rules regarding escheat, and formalizing inheritance rights.

The article highlights the importance of judicial practice as an indicator of the objectivity and completeness of current legislation regulating inheritance relations. It demonstrates the significance of generalizing judicial practice results to create conditions for resolving issues requiring legal certainty, ensuring uniform understanding and consistent application of legal norms in law enforcement activities.

The study concludes that hereditary legal relations possess specific characteristics unique to them, namely: inheritance law, as a branch of civil law, generates property relations among participants; the basis for the emergence of an inheritance relationship is a set of legal facts rather than a single fact; the subject of inheritance relations is the heir(s) from the moment the inheritance is opened; the content of inheritance relations combines the rights and obligations of the participants; the legal framework for regulating inheritance relations is formed by the Constitution of Ukraine as the fundamental law, the Civil Code of Ukraine, and acts constituting civil legislation (laws, presidential acts, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine), which must not contradict the Civil Code.

Attention is drawn to the fact that, during martial law, certain amendments were introduced to inheritance legislation to adapt legal norms to the new conditions—the legal regime of martial law, which is implemented under armed aggression, threats to the independence of Ukraine, and its territorial integrity. It has been established that the introduction of relevant amendments to current legislation is determined by the use of generalizations of judicial practice as a result of close cooperation among legal scholars, practitioners, and law-making bodies.

Keywords: *hereditary legal relations, martial law, legal regulation, inheritance law, civil relations, civil law, social relations, judicial practice, legislation, rights, law enforcement practice.*

Дата надходження 05.03.2026
Дата прийняття 09.03.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 347.6
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.97-106

А. О. Мілевська,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
email: milevska-ntsk@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-1876-1636

ВІДУМЕРЛА СПАДЩИНА НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАННЯ

Унаслідок довготривалого повномасштабного вторгнення російських військ та окупації значної частини території України на цих територіях виникає правова невизначеність щодо долі майна, яке не було прийнято спадкоємцями або щодо якого такі спадкоємці відсутні. За мирних обставин дієвим інструментом введення відповідного майна до господарського обороту та захисту публічних інтересів слугує інститут відумерлості майна. Проте чинне законодавство України не містить спеціальних норм щодо застосування цього інституту в умовах тимчасової окупації, що породжує системні правові прогалини та практичні труднощі, подолання яких є важливим завданням як для законодавця, так і для правової науки.

Під час дослідження використовувались загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема: діалектичний метод; системно-структурний метод; формально-юридичний метод; порівняльно-правовий метод.

Встановлено, що інституту відумерлості спадщини притаманна складність правозастосування й відсутність уніфікованих підходів щодо його визначення; виявлено, що процес правонаступництва щодо відумерлої спадщини характеризується особливостями, які не є типовими для спадкування за законом чи за заповітом: обов'язковість набуття виключно в судовому порядку; особливий суб'єктний склад, неможливість відмови від спадщини з боку територіальної громади; здійснено аналіз можливостей органу місцевого самоврядування щодо формування доказової бази для подання заяви про визнання відумерлою спадщини, що міститься на тимчасово окупованій території за категоріями: час і місце відкриття спадщини, виявлення майна та належність його померлому, відсутність спадкоємців.

Визнання спадщини на окупованих територіях відумерлою є не лише практично неможливим через відсутність належної доказової бази, а й може бути передчасним. Відумерлість спадщини може бути застосована не раніше ніж спадкоємець отримає реальну можливість реалізувати своє право, тобто після деокупації. Відповідно,

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Мілевська А. О., 2026

пропонується встановити, що строк подання органом місцевого самоврядування заяви про визнання спадщини відумерлою починає перебіг через шість місяців після деокупації відповідної території.

Ключові слова: *спадщина, відумерлість спадщини, тимчасово окупована територія, спадкування, правонаступництво, орган місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Вторгнення російської федерації на територію України, що розпочалося 20 лютого 2014 року, вперше поставило перед вітчизняною правовою системою ряд викликів, які не були вирішені до цього часу, а лише поглибилися з повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року. Серед них – питання правового регулювання майнових відносин на тимчасово окупованих територіях. За даними DeepStateMAP (партнером цього проєкту є Міністерство оборони України), починаючи з 2014 року, тимчасово окупованими є 19,3 % території України, тобто 116,564 тис. км². Зі свого боку, за інформацією українського аналітичного центру «Громадянська мережа ОПОРА», 172 територіальні громади повністю або частково перебувають під окупацією. На цих територіях проживали сотні тисяч людей, частина з яких загинула, зникла безвісти чи померла в окупації. Їхнє майно: житлові будинки, квартири, земельні ділянки, нежитлові приміщення тощо – залишилося на окупованій території без власника та під загрозою руйнування чи незаконного захоплення.

У таких умовах особливої актуальності набуває інститут відумерлості спадщини – правового механізму, що за мирних обставин слугує дієвим інструментом введення відповідного майна до господарського обороту та захисту публічних інтересів. Однак чинне законодавство України не містить спеціальних норм щодо застосування цього інституту в умовах тимчасової окупації, що породжує системні правові прогалини та практичні труднощі, подолання яких є важливим завданням як для законодавця, так і для правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості правового регулювання відносин щодо визнання спадщини відумерлою були предметом досліджень таких вітчизняних вчених, як В. Кройтора, О. Кухарєва, Н. Бондаренко-Зелінської, М. Бориславської, О. Трач, Є. Рябоконь, К. Нечаєва, К. Гуменюка, А. Кочкадамян. Водночас проблематика спадкування майна на окупованих територіях існувала предметом наукових розвідок А. Гончарової, В. Чуйкової, П. Маломуж, В. Парасюк, В. Мудрик та інші. Так, аналіз наукової літератури дає змогу констатувати, що напрями досліджень зазначених авторів практично не перетинаються: дослідження інституту відумерлості спадщини зосереджені на умовах мирного часу та не адаптовані до реалій окупації; а дослідження спадкування майна на окупованих територіях не торкаються особливостей визнання спадщини відумерлою. Винятком є дисертаційне дослідження К. П. Гуменюка на тему «Інститут відумерлості спадщини в цивільному праві України» (Тернопіль, 2018 р.), однак це дослідження було виконано до повномасштабного вторгнення і, відповідно, не охоплює ні масштабу проблеми, ні сукупності правових прогалин, що виявилися у зв’язку з цим.

Метою статті є дослідження правових засад інституту відумерлості спадщини, аналіз правових проблем, пов'язаних із визнанням відумерлою спадщини на тимчасово окупованих територіях України, виявлення прогалин у системі чинного законодавства та розробка пропозицій щодо їхнього усунення.

Методи дослідження. Під час дослідження використовувались загальнонаукові і спеціально-юридичні методи, зокрема: діалектичний метод – для аналізування суперечностей між чинним правовим регулюванням інституту відумерлості спадщини та реальними суспільними відносинами, що виникають у процесі реалізації визнання спадщини на окупованих територіях відумерлою; системно-структурний метод – аналіз інституту відумерлої спадщини в системі спадкового права та виявлення його взаємозв'язків з іншими правовими інститутами; формально-юридичний метод – для тлумачення норм чинного законодавства та виявлення прогалин у правовому регулюванні; порівняльно-правовий – аналіз законодавства Грузії та Кіпру щодо майнових відносин на окупованих територіях.

Виклад основного матеріалу. Інститут відумерлості спадщини, що закріплений статтею 1277 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), є одним із найскладніших та неоднозначних у підходах науковців до інститутів спадкового права. Як справедливо зазначає В. А. Кройтор, проблемність цього правового феномену зумовлена відсутністю його законодавчого визначення, спірністю щодо правової природи відносин відумерлості спадщини [6, с. 182]. Зі свого боку О. Є. Кухарєв, уніфікуючи підходи щодо визначення цього інституту, зазначає такі теорії правової природи відумерлості, як: 1) теорія щодо визнання відумерлої спадщини спадковим правом (перехід спадщини у власність територіальної громади є спадкуванням); 2) теорія щодо невизнання відумерлої спадщини спадковим правом заперечує перехід майна померлого власника до територіальної громади у порядку спадкового правонаступництва [7]. Також потрібно навести позицію Верховного Суду у справі № 320/10856/18, інтерес територіальної громади в отриманні спадкового майна у власність громади в разі відсутності спадкоємців є наслідком неотримання спадщини будь-ким зі спадкоємців або наслідком їх відсутності взагалі. За таких обставин треба дійти висновку, що такі правовідносини є схожими до спадкових, хоч до них загалом не належать [9].

Отже, складність правозастосування цього інституту спадкового права підтверджується й відсутністю уніфікованих підходів щодо його визначення. Відповідне пояснюється тим, що інституту відумерлості спадщини в ЦК України присвячено лише одну норму – статтю 1277, що не містить визначення правового статусу територіальної громади у спадкових правовідносинах, проте дає змогу дійти висновку, що процес правонаступництва щодо відумерлої спадщини характеризується особливостями, які не є типовими для спадкування за законом чи за заповітом: обов'язковість набуття виключно в судовому порядку; особливий суб'єктний склад, неможливість відмови від спадщини з боку територіальної громади.

Відповідно до ч. 1 статті 1277 ЦК України в разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцезнаходженням

нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою [12]. Аналіз відповідної частини статті вказує на потребу у встановленні факту відсутності спадкоємців, які б мали право на цю спадщину – їхня практична відсутність або усунення від спадкування, або відмова від прийняття спадщини. Крім того, відповідною нормою передбачено і зобов'язання органу місцевого самоврядування щодо подання заяви до суду після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Процесуальний порядок визнання спадщини відумерлою визначається положеннями глави 7 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), проте задля реалізації подання такої заяви орган місцевого самоврядування, на якому лежить тягар доказування, має вчинити ряд дій, які б були спрямовані на підтвердження обставин, які є відповідними: виявлення такого майна, підтвердження його належності до складу спадщини, підтвердження факту відкриття спадщини, підтвердження факту відсутності спадкоємців. А. Г. Кочкадамян у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства» до найпоширеніших доказів, які можуть бути використані у справах про визнання спадщини відумерлою, відносить:

свідоцтво про народження спадкодавця;

свідоцтво про смерть спадкодавця;

документи, що підтверджують місце проживання спадкодавця;

медичні довідки, що свідчать про стан здоров'я спадкодавця перед зникненням;

свідчення очевидців, які бачили спадкодавця востаннє;

листування, фотографії, інші матеріали, що підтверджують зв'язки спадкодавця з іншими особами;

результати оперативно-розшукових заходів; висновки експертів (наприклад, медичних, генетичних) [5].

Проте за рахунок подання зазначених доказів відсутнє підтвердження таких обов'язкових обставин, як відсутність спадкоємців та підтвердження майна, що входить до складу спадщини, належність зазначеного майна померлому.

Для визначення можливостей органу місцевого самоврядування щодо формування доказової бази для подання заяви про визнання відумерлою спадщини, що перебуває на тимчасово окупованій території, потрібно проаналізувати кожен з обов'язкових елементів змісту заяви.

Час і місце відкриття спадщини. Відповідно до статті 1220 ЦК України часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою [12]. Час відкриття спадщини має підтверджуватися свідоцтвом про смерть фізичної особи або рішенням суду про визнання фізичної особи померлою. Проте практично неможливим для органу місцевого самоврядування є отримання підтверджувальних документів про смерть особи, навіть тих, що видані окупаційною адміністрацією. За наявності ж певного фото підтвердження місця поховання, лікарських свідоцтв про смерть такої особи та інших матеріалів, орган місцевого самоврядування має право подати заяву про встановлення факту смерті фізичної особи відповідно до статті 317 ЦПК України.

Зважаючи на вимоги статті 1277 ЦК України та статті 334 ЦПК України, вважливим є визначення місця відкриття спадщини, адже заява про визнання спадщини відумерлою у випадках, встановлених ЦК України, подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини [12; 13]. Водночас п. 21 Перехідних та прикінцевих положень чинного ЦК України визначається, що в разі, якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не повним обсягом свої повноваження, територія, на якій ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупована російською федерацією територія, заяви про прийняття чи відмову від прийняття спадщини, інші заяви від спадкоємців, виконавців заповіту, відказоодержувачів, кредиторів подаються нотаріусу незалежно від місця відкриття спадщини [12]. Відповідно, співвідношення місця відкриття спадщини та місця подання заяви про визнання спадщини відумерлою нормами Перехідних положень змінено не було. Очевидно, що наслідком тимчасової окупації території України є і припинення здійснення діяльності судів. Проте, відповідно до статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, за рахунок її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду [11].

Виявлення майна та його належність померлому. Основоположним принципом правового режиму майна на тимчасово окупованих територіях є принцип непорушності права власності, що визначається Конституцією України (стаття 41). Статтею 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі – Закон) визначається, що за державою Україна, територіальними громадами сіл, селищ, міст, розташованих на тимчасово окупованій території, органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічного права зберігається право власності, інші речові права на майно, зокрема на нерухоме майно, охоплюючи земельні ділянки, що розташовані на тимчасово окупованій території [10]. Відтак будь-які рішення окупаційної адміністрації про примусове відчуження майна, його «націоналізацію» є незаконними. Це твердження підтверджується й нормами міжнародного права. Зокрема, стаття 46 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (ратифікована Україною 1991 року) забороняє конфіскацію приватної власності на окупованих територіях [1]; стаття 54 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (набрання чинності для України – 03.01.1955) забороняє знищення рухомого або нерухомого майна, що є приватною власністю, крім випадків, коли це потрібно для проведення військових операцій [4]. Відповідно до статті 11 Закону набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке розташоване на тимчасово окупованій території, здійснюються, згідно із законодавством України, за

межами тимчасово окупованої території [10]. У посібнику для територіальних громад «Організація управління майном територіальної громади» пропонується алгоритм організації роботи органу місцевого самоврядування з відумерлою спадщиною, де щодо процедури виявлення майна застосовують такі кроки:

– прийняття локального нормативно-правового акта, який визначатиме порядок виявлення, обліку та набуття в комунальну власність відумерлої спадщини;

– створення постійно діючої комісії з виявлення, обліку та набуття в комунальну власність майна відумерлої спадщини;

– виявлення майна відумерлої спадщини;

– здійснення обстеження об'єктів майна відумерлої спадщини та складання відповідного акта;

– запит до органів державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень про зареєстроване право власності на нерухоме майно за цією адресою;

– запит інформації про технічні характеристики об'єкта, а в разі відсутності – замовлення виготовлення технічного паспорта на об'єкт;

– запит до відділу ДРАЦС про дату смерті спадкодавця (спадкоємців);

– запит до Спадкового реєстру щодо інформації про заведену спадкову справу та видачу свідоцтва про право на спадщину щодо цього об'єкта [8].

Однак розташування цього майна на окупованій території унеможливлює дії зі сторони органу місцевого самоврядування щодо виявлення майна, здійснення його обстеження та складання акта, зокрема й щодо фіксації факту його знищення. Як зазначає В. А. Кройтор: «Унаслідок того, що після знищення річ припиняє виконувати основні функції, вона і припиняє своє існування як об'єкт матеріального світу. Щодо об'єктів нерухомого майна, то за їхньої значної реконструкції відбувається виникнення нового об'єкта, що вже не може мати статусу відумерлого майна. Тому цілком логічно при виявленні відумерлого майна проводити його обстеження та встановлювати факт його знищення задля збереження стабільності майнових відносин у суспільстві» [6, с. 185].

Відсутність спадкоємців. Положення частини 1 статті 1277 ЦК України ставить у пряму залежність можливість визнання спадщини відумерлою від підтвердження факту відсутності спадкоємців, їх усунення чи відмови від прийняття спадщини.

Крім того, якщо заявник стверджує, що спадкоємців за законом і за заповітом немає, то для визнання спадщини відумерлою йому потрібно довести, що відсутні фізичні особи-потенційні спадкоємці, які були живими на час відкриття спадщини; фізичні особи-потенційні спадкоємці, що були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини; юридичні особи чи інші учасники цивільних правовідносин, які вказані в заповіті як спадкоємці [2, с. 20]. До суду варто надати докази того, що ні за законом, ні за заповітом ніхто зі спадкоємців не прийняв спадщину або що спадкоємці відсутні взагалі. Для цього можуть подаватися довідки з місцевих рад, акти обстеження житла спадкодавця, висновки органів опіки і піклування [5]. Унаслідок неможливості доступу представників органу місцевого самоврядування безпосередньо до останнього місця проживання фізичної особи практично неможливо довести факт відсутності спадкоємців, які проживали спільно зі спадкодавцем та вважаються такими, що прийняли

спадщину. Відсутність доступу до нотаріальних послуг на окупованих територіях унеможливлює й належне здійснення відмови від прийняття спадщини для таких спадкоємців. Правовий режим окупації може вплинути і на можливість спадкоємців дізнатися про відкриття такої спадщини та звернутися до нотаріуса для її прийняття. Відповідно, встановлення такого факту та належне його підтвердження в заяві є практично неможливими.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що, послуговуючись матеріальними та процесуальними нормами щодо визнання спадщини відумерлою, результатами аналізу щодо можливостей доказування елементів заяви про визнання спадщини відумерлою, такий процес щодо окупованих територій є неможливим до моменту деокупації відповідної території територіальної громади. Крім того, навіть якщо б орган місцевого самоврядування спромігся сформувати за рахунок даних реєстрів чи іншої інформації достатню доказову базу та подати відповідну заяву до суду, її задоволення могло б порушити майнові права спадкоємців, які перебувають в окупації та про яких не відомо. У цьому контексті є важливим врахування пріоритету спадкоємців перед правом держави на відумерле майно, що виражається не лише в визначеній черговості спадкування, а й у механізмі встановлення додаткового строку для прийняття спадщини. Зокрема, з метою забезпечення прав спадкоємців реалізувати право на прийняття спадщини, що перебуває на окупованій території, пропонується доповнити Прикінцеві та перехідні положенні ЦК України пунктом 21^1 такого змісту: «У разі якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт або території, зазначені в абзаці першому пункту 21, щодо яких не визначено дату завершення бойових дій або тимчасової окупації, дату відновлення здійснення органами влади своїх повноважень повним обсягом, перебіг строку, встановленого частиною 2 статті 1277, починається через шість місяців після завершення тимчасової окупації».

У межах дослідження проблематики визнання спадщини відумерлою на окупованих територіях і пошуку можливостей її вирішення важливим є здійснення аналізу правового регулювання питання визнання спадщини відумерлою в державах, що зіткнулися з проблемою окупації частини території.

Досвід Грузії щодо окупованих Абхазії та Південної Осетії може видаватися найбільш релевантним, з огляду на схожість з українськими реаліями. Проте питання щодо відумерлості спадщини не отримало свого спеціального врегулювання і має схожі до положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» норми Закону Грузії «Про окуповані території», що встановлює нікчемність будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, укладених без дозволу уряду Грузії. Зі свого боку досвід Республіки Кіпр щодо північної частини острова, окупованої Туреччиною з 1974 року (так звана Турецька Республіка Північного Кіпру) є цінним з огляду на тривалість такої окупації. Зокрема, юрисдикція кіпрських судів поширюється на всю територію острова, включно з окупованою територією, що дає змогу ухвалювати рішення щодо майна, яке розташоване й на окупованій території. Крім того, на Кіпрі діє Компенсаційна комісія нерухомої власності, що була створена через введення Закону 67/2005, «Закон для компенсації, обміну та реституції нерухомого

майна» у відповідь на індивідуальні справи грецьких кіпріотів, які були доведені до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) проти Туреччини [3, с. 28].

Отже, аналіз досвіду правового регулювання Грузії та Кіпру свідчить про відсутність спеціальних норм щодо врегулювання порядку встановлення відумерлості спадщини на окупованих територіях. Досвід Кіпру щодо реалізації механізму компенсації та реституції майна є механізмом захисту права власності від окупаційних дій, проте ніяк не впливає на механізм визнання спадщини відумерлою чи отримання компенсацій органом місцевого самоврядування щодо нерухомого майна. Відповідно, потрібно констатувати відсутність релевантного позитивного досвіду врегулювання питання відумерлості спадщини і в країнах, що мають окупації частини територій.

Висновки. Проведений аналіз порядку визнання спадщини на окупованих територіях відумерлою дав змогу дійти таких висновків:

– норми чинного цивільного законодавства не містять спеціальних норм щодо порядку визнання спадщини на окупованій території України відумерлою. Положення статті 1277 ЦК України орієнтовані на умови мирного часу і не передбачають механізмів вирішення ситуацій, коли до майна неможливий фізичний доступ, органи місцевого самоврядування позбавлені можливості фактично функціонувати, а документальне підтвердження обов'язкових фактів є неможливим або сумнівним. Відсутність централізованого обліку майна, що перебуває в межах кожної територіальної громади та цілком очікувано може стати відумерлою спадщиною (наприклад, майно одиноких осіб похилого віку) додатково не сприяє можливості реалізації подання заяви про визнання спадщини відумерлою, зокрема і на окупованих територіях;

– визнання спадщини на окупованих територіях відумерлою є не лише практично неможливим через відсутність належної доказової бази, а й може бути передчасним. Перебування спадкоємця на окупованій території унеможливлює доступ до нотаріальних послуг на підконтрольній уряду України території, що після деокупації може бути визнано судом як поважна причина пропуску строку для прийняття спадщини. Отже, відумерлість спадщини може бути застосована не раніше, ніж спадкоємець отримає реальну можливість реалізувати своє право, тобто після деокупації. Відповідно, пропонується встановити, що строк подання органом місцевого самоврядування заяви про визнання спадщини відумерлою починає перебіг через шість місяців після деокупації відповідної території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі (дата підписання: 18.10.1907; дата набрання чинності для України: 24.08.1991) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 01.03.2026).

2. Бондаренко-Зелінська Н., Бориславська М., Трач О. Процесуальні аспекти визнання спадщини відумерлою. *Університетські наукові записки.* 2022. № 3 (87). С. 14–34. DOI : https://doi.org/10.37491/UNZ.87.2

3. Гордієнко В. В. Використання закордонного досвіду відшкодування збитків населенню в результаті конфліктів та надзвичайних ситуацій. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3 (53). URL : https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/7d8ef3d0-8bc9-48ea-84ee-9e8425a4ce40/content

4. Женевська конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 // База даних (БД) / «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 01.03.2026).

5. Кочкадамян А. Г. Визнання спадщини відумерлою в порядку цивільного судочинства : дис. … д-ра філос. : спец. 081 – Право. К., 2025. 256 с. URL : https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/49c233b3-28a5-485f-8f2d-eb3a82b0d4c2/content

6. Кройтор В. А. Особливості визнання спадщини відумерлою в доктрині цивільного права та практиці правозастосування. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2024. С. 182–187. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.28

7. Кухарєв О. Є. Сучасні тенденції розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою. *Слово національної школи суддів України*. 2023. № 2 (43). С. 127–140. DOI : https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2(43)

8. Організація управління майном територіальної громади : посібник для територіальних громад / Бакунчик І., Козіна В., Нерета Г., Сербіна А., Станкус Т., Щелкунова-Гончарська С. / USAID. 2024. Частина 1. URL : https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/966/Posibnik_UMTG_P1_2024.pdf

9. Постанова Верховного Суду від 01.03.2023 у справі № 320/10856/18. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109303063

10. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 // База даних (БД) / «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення: 02.03.2026).

11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 // База даних (БД) / «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 02.03.2026).

12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) / «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 01.03.2026)

13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV (редакція від 17 липня 2025 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

A. O. Milevska. ESCHEATED PROPERTY IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: THE PROBLEM OF RECOGNITION

As a result of the long-term full-scale invasion of Russian armed forces and the occupation of a significant part of the territory of Ukraine, legal uncertainty arises regarding the legal status of property that has not been accepted by heirs or for which such heirs are absent. In peaceful circumstances, the institution of escheat of property serves as an effective

tool for bringing such property into civil circulation and protecting public interests. However, the current legislation of Ukraine does not contain special norms regarding the application of this institution in conditions of temporary occupation, which creates systemic legal gaps and practical difficulties, the overcoming of which is an important task for both the legislator and legal scholarship.

The purpose of the article is to study the legal foundations of the institution of escheat of inheritance, analyze legal problems related to the recognition of inheritance as extinct in the temporarily occupied territories of Ukraine, identify gaps in the current legislative framework and develop proposals for their elimination.

During the study, general scientific and special legal methods were used, in particular: dialectical method; systemic-structural method; formal-legal method; comparative legal method.

Results: it was established that the institution of escheated inheritance is characterized by the complexity of law enforcement and the absence of unified approaches to its definition; it was revealed that the process of succession to escheated inheritance is characterized by features that are not typical for inheritance by law or by will: the obligation to acquire exclusively in court; a specific range of legal subjects, the the territorial community cannot refuse such inheritance; an analysis of the capabilities of a local government body to form an evidentiary basis for submitting an application for recognition of escheated inheritance located in a temporarily occupied territory by categories: time and place of opening the inheritance, identification of property and its belonging to the deceased, absence of heirs.

Conclusions: recognition of inheritance in the occupied territories as extinct is not only practically impossible due to the lack of a proper evidentiary base, but may also be premature. The extinction of inheritance can be applied no earlier than the heir receives a real opportunity to exercise his right, that is, after deoccupation. Accordingly, it is proposed to establish that the deadline for submitting an application by a local government body to recognize the inheritance as extinct shall commence six months after the deoccupation of the relevant territory.

Keywords: *inheritance, escheated property, temporarily occupied territory, inheritance, succession, local government body.*

Дата надходження 25.02.2026
Дата прийняття 05.03.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 347.94
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.107-114

Н. Б. Новицька,
доктор юридичних наук, професор,
Державний податковий університет
email: natalka_bn_@ukr.net
ORCID 0000-0003-4753-7625;
М. В. Демчук,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
email: maria_v@ukr.net
ORCID 0000-0003-4302-6764

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ РІВНОСТІ

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій цифрової трансформації цивільного судочинства. У ній розглянуто процес упровадження цифрових технологій у систему цивільного судочинства України та досліджено, як умови воєнного стану вплинули на розвиток електронного правосуддя. Окрему увагу приділено перевагам функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, серед яких економія часу та ресурсів, оперативний доступ до матеріалів справи, посилення відкритості судового процесу та мінімізація необхідності особистих візитів до суду.

Водночас у статті окреслено ключові недоліки та труднощі сучасного електронного судочинства, зокрема недостатнє фінансування, нестача технічного оснащення та нестабільність роботи окремих підсистем ЄСІТС. Також визначено перспективні напрями подальшого розвитку системи, серед яких удосконалення функціонування підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд» та відеоконференцзв'язку, а також створення нових підсистем.

Зроблено висновок, що сучасний етап розвитку правосуддя в Україні демонструє активну цифрову трансформацію, що проявляється у впровадженні електронного судочинства, ЄСІТС, електронних кабінетів та можливості дистанційної участі в засіданнях. Це підвищує ефективність, прозорість і доступність судової системи, проте водночас виявляє проблеми з автентичністю електронних доказів, відсутністю уніфікованих процедур їхнього подання та нерівним рівнем технічної готовності сторін. Для забезпечення справедливості процесу потрібно вдосконалення законодавства, вироблення стандартів роботи з електронними матеріалами та підвищення цифрової

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Новицька Н. Б., Демчук М. В., 2026

компетентності учасників. Грамотне використання електронних інструментів сприятиме зміцненню довіри до судової влади та забезпеченню рівного доступу до правосуддя в умовах цифрової епохи.

Ключові слова: *цивільно-правові способи захисту прав, право власності, цивільний процес, судова система, електронне судочинство, електронний суд, електронний кабінет.*

Постановка проблеми. Попри значні зусилля держави у сфері реформування судової системи, в Україні й досі залишаються актуальними проблеми забезпечення рівного доступу до правосуддя. На це суттєво вплинули наслідки повномасштабного вторгнення росії: зруйнована інфраструктура, тимчасова окупація частини територій, а також надмірне навантаження на суди та органи правопорядку. У схожих умовах гарантувати суспільству швидкий, ефективний і зручний механізм вирішення спорів стає особливо складним завданням.

Водночас сучасні виклики вимагають не лише відновлення системи правосуддя, а й її адаптації до нових реалій, зокрема впровадження цифрових технологій та підвищення прозорості процесів. У цьому контексті все більшої ваги набуває онлайн-вирішення спорів, яке в світі демонструє позитивні результати в спрощенні доступу до правосуддя. Для України цей напрям відкриває перспективу створення більш відкритої та гнучкої моделі правосуддя, що може стати одним із ключових чинників побудови справедливого суспільства в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження електронного правосуддя в Україні неодноразово розглядалися в роботах багатьох провідних науковців і правників, зокрема Д. Богатчук, Н. Голубєва, Є. Дуліба, Ю. Карпенко, Н. Сампара, В. Самонова, Є. Собко, О. Скочиляс-Павлів, В. Теремецький, О. Ярема, М. Ясинок та ін. Водночас цифровізація судочинства розвивається надзвичайно швидко, що вимагає постійного оновлення наукових досліджень і застосування найефективніших підходів для гарантування права на справедливий суд.

Метою дослідження є аналіз перспектив розвитку електронного судочинства в Україні, зокрема в аспекті забезпечення процесуальної рівності сторін та особливостей доказування в цифровому середовищі. Основна увага приділяється виявленню переваг і ризиків, що супроводжують запровадження онлайн-форм правосуддя, а також оцінювання їхнього впливу на дотримання принципів змагальності та справедливості в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. 2017 рік став ключовим етапом у реформуванні судової системи України. Розпочата в цей період судова реформа була спрямована на підвищення ефективності захисту прав громадян, забезпечення простішого доступу до правосуддя та створення умов для цифрової трансформації судової влади. Одним із основних напрямів цих змін стало впровадження електронного судочинства, розвиток якого активізувався після оновлення процесуальних кодексів. Запровадження цифрових інструментів у діяльність судів стало важливим кроком до підвищення оперативності, відкритості та результативності правосуддя, а також сприяло модернізації механізмів державного управління. Електронне судочинство дало змогу оптимізувати документообіг, скоротити строки розгляду справ і покращити взаємодію між учасниками процесу.

Проблематика розвитку електронного судочинства набула особливого значення на початку 2020 року, коли пандемія COVID-19 та запроваджені карантинні обмеження поставили завдання забезпечення безперервного здійснення правосуддя. У відповідь на ці виклики законодавець швидко вніс зміни до Цивільного процесуального кодексу України, надавши можливість проводити судові засідання у форматі відеоконференцій із застосуванням власних технічних засобів учасників. Це рішення стало визначальним для збереження доступності судового захисту та підтримання безперервності роботи судів у період карантину.

Наступним кроком у цифровізації судової влади став запуск 2021 року Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС), що стала ключовою платформою для впровадження сучасних електронних сервісів у сфері правосуддя. Важливою датою в цьому процесі стало 5 жовтня 2021 року. У газеті «Голос України» від 04.09.2021 № 168 (7668) Вища рада правосуддя оприлюднила оголошення про початок роботи трьох підсистем ЄСІТС – «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистеми відеоконференцзв'язку. Відтак ці модулі офіційно почали функціонувати саме з 5 жовтня 2021 року [1].

Кожен із зазначених модулів відіграє важливу роль у забезпеченні зручності користування та прозорості судових процедур. Електронний кабінет дає можливість учасникам судових проваджень обмінюватися документами зі судами та між собою в цифровому форматі. Через нього можна подавати процесуальні документи, заяви, докази, пояснення та заперечення в електронному вигляді. Підсистема відеоконференцзв'язку дає змогу брати участь у судових засіданнях дистанційно, що набуває особливої ваги в умовах надзвичайних ситуацій або під час воєнного стану. Модуль «Електронний суд» забезпечує технічну основу для переходу до повністю цифрового судового процесу. Запровадження цих компонентів значно покращило доступ громадян до судових послуг, спростило документообіг та посилило ефективність комунікації між усіма учасниками процесу.

21 липня 2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами» [2]. Цим Законом було встановлено обов'язок для визначеного кола суб'єктів зареєструвати електронні кабінети та користуватися ними відповідно до встановлених вимог. Невиконання такого обов'язку може спричинити процесуальні наслідки, навіть якщо інтереси особи представляє адвокат. Тобто для окремих категорій учасників судового процесу наявність електронного кабінету є не правом, а обов'язком.

Згодом, 19 жовтня 2023 року, був ухвалений ще один важливий документ – Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи» [3]. З 21 лютого 2024 року електронний кабінет у ЄСІТС стає обов'язковим для всіх юридичних осіб приватної форми власності, які беруть участь у цивільних та адміністративних справах. Як зазначає пресслужба судової влади, у разі подання документів особою, що мала зареєструвати електронний

кабінет, але не зробила цього, такі документи будуть або залишені без руху, або повернуті заявнику залежно від їхнього виду.

Дослідник Д. Михайлов наголошує, що невиконання обов'язку щодо створення електронного кабінету може призвести до того, що учасник процесу не отримуватиме документи, подані проти нього, а його власні процесуальні документи можуть бути повернуті, залишені без розгляду або не враховані судом [4].

В оновленому законодавстві визначено перелік осіб, для яких реєстрація електронного кабінету є обов'язковою. До них належать: адвокати та нотаріуси; державні та приватні виконавці; арбітражні керуючі та судові експерти; органи державної влади та інші державні органи, зареєстровані як юридичні особи; органи місцевого самоврядування; юридичні особи, засновані відповідно до законодавства України [3]. Водночас інші категорії осіб можуть реєструвати електронні кабінети добровільно.

Відповідно до постанови Верховного Суду в складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 грудня 2024 року в справі № 401/2277/23, апеляційну скаргу було залишено без руху з підстав подання її, зокрема, адвокатом, який не зареєстрував електронний кабінет відповідно до вимог статті 14 ЦПК України; недоліки апеляційної скарги усунуто не було, реєстрація адвоката в електронному кабінеті відсутня. Оскільки учасник справи бере участь у цивільному процесі, зокрема, через свого представника адвоката, який не виконав вимоги частини 6 статті 14 ЦПК України та не зареєстрував електронний кабінет, апеляційна скарга не відповідає пункту 2 частини 2 статті 356 ЦПК України [5].

Електронне судочинство суттєво підсилює відкритість роботи судів, оскільки забезпечує можливість стежити за перебігом розгляду справ у режимі онлайн. Такий рівень прозорості сприяє зростанню довіри громадян до правової системи та формує передумови для розвитку більш демократичного та підзвітного судочинства. Водночас використання цифрових інструментів скорочує обсяг бюрократичних процедур, прискорює розгляд справ і створює основу для оновлення та модернізації правової системи держави. Проте електронне правосуддя має і певні недоліки: обмежену комунікацію між сторонами, ризики порушення кібербезпеки, можливість витоку персональних даних та труднощі з перевіркою достовірності електронних доказів. Дослідниця Н. Ю. Голубєва наголошує й на психологічних бар'єрах – побоюванні людей перед новими цифровими інструментами або небажанні їх опановувати. Крім того, онлайн-формат не завжди ефективний для складних справ чи спорів, що потребують негрошових засобів захисту [6, с. 8].

Отже, електронне судочинство стає необхідним елементом сучасної системи правосуддя, який забезпечує її більшу ефективність, відкритість і доступність. Воно формує підґрунтя для інноваційного, гнучкого й орієнтованого на потреби людини механізму судового розгляду, що відповідає викликам XXI століття. У перспективі розвиток електронних сервісів у судовій сфері продовжуватиме посилюватися, зміцнюючи верховенство права та довіру суспільства до судової влади.

Державна судова адміністрація України розробила проєкт Концепції розвитку Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Цей документ сформовано як узагальнення ключових напрямів автоматизації процесів у судах, забезпечення

належного доступу громадян до правосуддя, раціонального використання бюджетних ресурсів та застосування сучасних стандартів захисту інформації. Нова Концепція враховує актуальні тенденції у сфері інформаційних технологій та сучасні виклики. Проєкт, підготовлений із використанням міжнародного досвіду та рекомендацій партнерів України, спрямований на створення комплексної, стійкої та ефективної моделі цифровізації судової системи. У 2023–2024 роках у результаті спільної роботи Вищої ради правосуддя, Державної судової адміністрації, Міністерства цифрової трансформації України та за підтримки проєкту ЄС «Право-Justice» і програми USAID «Справедливість для всіх» було проведено комплексні технічний і функціональний аудити ЄСІТС. За їхніми висновками встановлено, що чинна система є технологічно застарілою, має обмежені архітектурні можливості та недостатню функціональність. Крім того, були надані рекомендації щодо необхідності розроблення нової системи [7, с. 8].

Ключовим елементом майбутньої ЄСІКС визначено підсистему «Електронний документообіг суду», яка має містити базові функціональні модулі та відповідні бази даних. Інші підсистеми повинні використовувати ці компоненти та звертатися до баз даних електронного документообігу. Саме тому створення підсистеми «Електронний документообіг суду» є фундаментальним етапом у побудові ЄСІКС і визначає порядок та пріоритетність розроблення інших модулів. Враховуючи зазначене, запропонована Концепція визначає трирічний план розвитку системи, який передбачає вдосконалення додаткової та експериментальної функціональності ЄСІКС, зокрема на основі технологій великих даних і штучного інтелекту. Поступове впровадження нових інструментів дасть змогу своєчасно виявляти недоліки, усувати технічні проблеми на ранніх етапах і покращувати якість подальших компонентів. Особлива увага приділяється розробленню підсистеми «Електронний документообіг суду», що охоплює: створення компонента «Довідники та класифікатори»; розроблення «Мобільного застосунку»; впровадження функції автоматичної перевірки технічних помилок у документах на базі штучного інтелекту; удосконалення інструментів оцінювання за строками та результатами із використанням штучного інтелекту; автоматичне формування короткого викладу змісту документа за допомогою ШІ; генерація проєктів документів на базі алгоритмів ШІ тощо [7, с. 45].

Стрімка цифровізація суспільства зумовила потребу оновлення правової системи та переходу судової влади до електронних форматів роботи. У цих умовах електронне судочинство стало ключовим інструментом сучасного правосуддя, оскільки дало змогу використовувати електронні матеріали як повноцінні докази, прирівняні за юридичною силою до традиційних документів. Відповідні положення закріплено в процесуальних кодексах України, зокрема в статті 100 ЦПК України, яка визначає порядок подання таких доказів, зокрема в електронній формі, засвідченій кваліфікованим електронним підписом [8].

Специфіка електронних доказів полягає в тому, що їхньою основою є цифрові дані – інформація, зафіксована у формі машинного коду (двійкового чи іншого формату). Через свою природу такі дані не можна повністю віднести до жодного із традиційних видів доказів. Цифрова інформація існує як самостійна сутність, незалежно від конкретного

електронного носія, і саме вона має доказове значення. Важливо, що такі дані можна копіювати, тобто переносити з одного носія на інший, і водночас їхній зміст не зазнає істотних змін [9, с. 39]. Електронні докази мають особливу правову природу, що суттєво відрізняє їх від традиційних засобів доказування. Їм притаманні специфічні риси, серед яких: відсутність матеріальної форми; потреба в спеціальному програмному та технічному забезпеченні для їхнього перегляду; існування інформації на певному технічному носії; специфіка процесу створення й зберігання даних; а також наявність метаданих, тобто закодованих відомостей про сам об'єкт. Саме ці особливості стали підставою для виокремлення електронних доказів як самостійного виду доказових засобів.

Висновки. Узагальнюючи наведене, можна стверджувати, що нинішній етап розвитку правосуддя в Україні характеризується активною цифровізацією та формуванням електронного судочинства як важливого елементу судової реформи. Використання сучасних ІТ-рішень у цивільному процесі підвищує ефективність і прозорість судової діяльності та спрощує доступ громадян до правосуддя. Запровадження ЄСІТС, електронних кабінетів і можливості дистанційної участі в засіданнях стало суттєвим кроком до цифрової трансформації судової влади. Водночас цифровізація виявила й ряд проблем, пов'язаних з перевіркою автентичності електронних доказів, відсутністю уніфікованих процедур їхнього подання та різним рівнем технічної готовності учасників процесу.

Складнощі з електронним доказуванням і технічна нерівність сторін створюють ризики для забезпечення змагальності та справедливості розгляду справ. Тому подальше вдосконалення законодавства, вироблення стандартів роботи з електронними матеріалами та підвищення цифрової компетентності всіх учасників процесу є важливими умовами повноцінного функціонування електронного судочинства.

У майбутньому розвиток електронного правосуддя сприятиме зміцненню довіри до судової системи та забезпеченню рівного доступу до правосуддя. Дослідники підкреслюють, що ефективне використання електронних сервісів потребує як якісного нормативного забезпечення, так і належної підготовки користувачів. На нашу думку, учасникам судового процесу доцільно: ґрунтовно ознайомитися з нормативними актами, що регулюють подання електронних документів та використання електронного підпису; подбати про технічну готовність – стабільний інтернет, відповідне програмне забезпечення й засоби захисту даних; постійно вдосконалювати цифрові навички, проходити навчання та тренінги; користуватися електронним кабінетом і офіційною електронною адресою для надійної комунікації із судом; уважно контролювати процесуальні строки й оперативно реагувати на повідомлення.

Отже, грамотне застосування електронних інструментів робить правосуддя доступнішим і прозорішим та є важливою складовою модернізації української судової системи в умовах цифрової епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Електронне судочинство в дії: в Україні офіційно починають функціонувати три підсистеми (модулі) ЄСІТС / Вища рада правосуддя. URL : https://hcj.gov.ua/news/elektronne-sudochynstvo-v-diyi-v-ukrayini-oficiyno-pochynayut-funkcionuvaty-try-pidsystemy (дата звернення: 12.11.2025).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами : Закон України від 29.06.2023 № 3200-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text (дата звернення: 12.11.2025).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи : Закон України від 19.10.2023 № 3424-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3424-20#Text (дата звернення: 12.11.2025).

4. Михайлов Д. З 18 жовтня реєстрація е-кабінетів для участі в судових процесах стає обов'язковою / ВРП. URL : https://suspilne.media/596081-z-18-zovtna-reestracia-e-kabinetiv-dla-ucasti-v-sudovih-procesah-stae-obovazkovou-vrp/ (дата звернення: 15.11.2025).

5. Постанова Верховного Суду від 12.11.2024. Справа № 401/2277/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992049 (дата звернення: 15.11.2025).

6. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід : монографія. Одеса : Фенікс, 220. 206 с.

7. Проєкт Концепції розвитку єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи / Державна судова адміністрація України. 2024. 62 с. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/news/Kontseptsia%20ESIKS.pdf (дата звернення: 17.11.2025).

8. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 20.11.2025).

9. Самонова В. В. Ознаки електронних доказів в адміністративному судочинстві. *Правова позиція.* 2021. № 3 (32). С. 38–42.

N. B. Novitska, M. V. Demchuk. ELECTRONIC JUSTICE IN CIVIL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF EVIDENCE AND PROCEDURAL EQUALITY

The article is devoted to the analysis of the main trends of the digital transformation of civil proceedings. It examines the process of introducing digital technologies into the civil justice system of Ukraine and examines how the conditions of martial law have influenced the development of electronic justice. Particular attention is paid to the advantages of the functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunications System, including saving time and resources, prompt access to case materials, increasing the openness of the judicial process and minimizing the need for personal visits to the court.

At the same time, the article outlines the key shortcomings and difficulties of modern electronic proceedings, in particular, insufficient funding, lack of technical equipment and instability of the operation of individual subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunications System. Also, promising directions for further development of the system have been identified, including improving the functioning of the subsystems "Electronic Cabinet", "Electronic Court" and video conferencing, as well as the creation of new subsystems.

It has been concluded that the current stage of justice development in Ukraine demonstrates active digital transformation, manifested in the introduction of electronic proceedings, the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), electronic offices, and the possibility of remote participation in hearings. This enhances the efficiency, transparency,

and accessibility of the judicial system, while at the same time revealing problems related to the authenticity of electronic evidence, the absence of unified procedures for their submission, and unequal levels of technical readiness among the parties. To ensure fairness of the process, it is necessary to improve legislation, develop standards for working with electronic materials, and enhance the digital competence of participants. Proper use of electronic tools will contribute to strengthening public trust in the judiciary and ensuring equal access to justice in the digital era.

Keywords: *civil-law methods of rights protection, civil procedure, judicial system, electronic proceedings, electronic court, electronic office.*

Дата надходження 02.02.2026
Дата прийняття 09.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 343.148
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.115-121

І. Д. Северин,
аспірант,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
email: lopashchukira@gmail.com
ORCID 0009-0001-2402-300X

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК ЯК ЄДНІСТЬ ФОРМ І ЗМІСТУ

У статті досліджено проблематику єдності змісту і форми висновку експерта в цивільному процесі України. Зазначено, що ця проблематика є предметом постійного наукового інтересу у вітчизняній та зарубіжній доктрині. А її актуальність зумовлена необхідністю забезпечення можливості верифікації (перевірки) судом та учасниками процесу як самого ходу експертного дослідження, так і його кінцевого результату.

У статті проаналізовано категорію «зміст» через методологію, формальну логіку, теорію пізнання й філософську науку. Окрему увагу приділено аналізу форми висновку експерта та її співвідношення зі змістом. Унаслідок цього зроблено висновок, що зміст визначає юридичну силу висновку експерта, зумовлює його правові наслідки та значення для учасників процесу, тоді як форма є способом його зовнішнього вираження та процесуальної реалізації.

З'ясовано також, що нормативно визначена структурна форма висновку експерта виконує важливу процесуальну функцію в механізмі доказування в цивільному процесі. Її дотримання забезпечує можливість здійснення судом та учасниками процесу повноцінної перевірки висновку експерта як засобу доказування, зокрема щодо його належності, допустимості та достовірності.

Підтверджено, що структурована форма висновку експерта дає змогу простежити логічну побудову, внутрішню узгодженість і послідовність змісту й установити причинно-наслідковий зв'язок між вихідними даними, перебігом дослідження, використаними методами, отриманими результатами та сформульованими висновками експерта. У такий спосіб забезпечується можливість перевірки обґрунтованості отриманих результатів як судом, так і сторонами процесу, що безпосередньо пов'язано з реалізацією принципу змагальності та гарантіями справедливого судового розгляду.

Ключові слова: *засіб доказування, зміст і форма висновку експерта, зміст, експерт, процесуальний документ, суд, судова експертиза, форма, єдність.*

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Северин І. Д., 2026

Постановка проблеми та її актуальність. Незважаючи на глибокі дослідження в доктринальній науці, проблематика єдності змісту й форми висновку експерта залишається дискусійною. Сьогодні продовжує спостерігатися дисонанс між процесуальними вимогами до об'єктивності висновку та відсутністю єдиних стандартів його візуально-структурного оформлення, особливо в контексті використання новітніх методів дослідження.

Актуальність теми зумовлена тим, що висновок експерта є одним із ключових інструментів установлення істини в справі. Його зміст має бути науково обґрунтованим, а форма – бездоганною з погляду права, оскільки формальні недоліки часто стають підставою для визнання його результатів недопустимими в найскладніших судових експертизах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика єдності змісту й форми висновку експерта в цивільному процесі є досить важливою темою як для доктринальної науки, так і для судової практики. Серед українських учених, які присвятили свої праці цьому питанню, можна назвати таких: Ж. В. Васильєва – Шаламова, А. Р. Воробчак, Н. О. Кірєєва, О. А Лазебний, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, А. С. Штефан, М. Є. Шумило, М. Г. Щербаковський, В. Д. Юрчишин та інші.

З-поміж найновіших опублікованих праць в Україні з цієї проблематики варто назвати статті: О. С. Чернявської «Висновок експерта як засіб доказування у цивільному судочинстві України» (2025) [1], І. Д. Северин «Поняття, сутність і характерні ознаки висновку експерта (2025) [2], В. Бараняк «Використання висновку експерта в контексті предмета доказування» (2022) [3], М. В. Жижини, І. Р. Ягутьян «Щодо форми та змісту висновку судово-медичного експерта з почерку» (2019) [4] тощо.

Зазначене вказує на те, що інтерес до питань, які стосуються змісту і форм висновку експерта, не втрачає своєї актуальності.

Мета статті полягає в загальнотеоретичному аналізі змісту й форми висновку експерта як засобу доказування.

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток технологій у середині 60-х років минулого століття підштовхнув юридичну науку до знаходження нових ефективних методик і способів, потрібних для дослідження та встановлення фактичних даних, які мають значення для правильного вирішення кримінальних чи цивільних справ. Важливу роль у цьому відіграє судова експертиза як найбільш поширена й ефективна форма використання спеціальних знань. Така значущість зумовлена тим, що висновок експерта є одним із передбачених процесуальним законодавством засобом доказування в цивільному процесі або джерелом доказування – в кримінальному. Висновок експерта є самостійним засобом доказування, а його доказова сила залежить не лише від наукової обґрунтованості дослідження, але й від суворого дотримання процесуальної форми та змісту.

«Зміст» як категоріальне поняття належить розглядати з погляду філософської науки, формальної логіки, теорії пізнання та методології. Цей термін використовується для позначення внутрішнього наповнення певного явища, а також визначає його природу та якісну специфіку й характеризує сукупність його істотних властивостей, зв'язків, елементів і процесів. Варто мати на увазі, що розуміння сутності змісту має принципове значення для будь-якої сфери діяльності, оскільки дає змогу відрізняти суттєве від другорядного, форму від сутності, зовнішнє від внутрішнього. Саме через аналіз змісту можливе глибоке й обґрунтоване пізнання дійсності.

У класичній діалектичній традиції зміст розглядається в тісному взаємозв'язку з формою як внутрішньою стороною предмета, що перебуває в єдності з його зовнішнім вираженням. Без осмислення сутності змісту неможливо адекватно інтерпретувати явища права, науки, культури чи суспільного життя загалом.

У філософському розумінні (дискурсі) «зміст» визначається як сукупність елементів і процесів, що становлять основу існування об'єкта. У межах діалектики, започаткованої ще в античності та систематизованої в працях відомого німецького філософа Гегеля, зміст не існує ізольовано від форми. Він реалізується через форму, а форма зі свого боку впливає на його розвиток. Зміст є динамічним, оскільки відображає процеси становлення й розвитку явища, тоді як форма існує лише способом його організації та вираженням [5, с. 296–298].

У формальній логіці «зміст» співвідноситься з обсягом поняття. Зміст за логікою – це сукупність істотних ознак, що характеризують предмет, тоді як обсяг – це множина предметів, до яких це поняття застосовується. Чим ширший зміст поняття, тобто чим більше суттєвих ознак, тим вужчий його обсяг (менше предметів), і навпаки. Це правило відоме як закон оберненого (зворотного) співвідношення між змістом та обсягом поняття [6, с. 36–37].

У науковій методології зміст розглядається як інформаційне наповнення теоретичних конструкцій. Наприклад, зміст наукової теорії визначається системою її принципів, гіпотез, категорій та емпіричних підтверджень. Так, зміст має когнітивний (пізнавальний) характер – він є носієм знання [7, с. 78].

Зміст не може бути редукований до простої суми його складових елементів. Він постає як внутрішньо організована, структурно впорядкована цілісність, у межах якої компоненти перебувають у відношеннях взаємозв'язку та взаємодії. Саме системність становить його іманентну (від лат. immanens – властивий, притаманний) ознаку, оскільки трансформація будь-якого структурного елемента зумовлює відповідні зміни у функціонуванні та цілісності об'єкта як єдиного цілого. Таку особливість вперше зауважив Гегель у своїй праці «Лекції з естетики», де він стверджує, що «зміст не є зовнішнім для форми, а форма є «іманентною» змісту» [8]. Щодо співвідношення форми і змісту, то там саме Гегель зауважив, з чим не можна не погодитися, що «форма не накладається на зміст ззовні, вона є результатом саморозвитку змісту» [8] .

У юридичній площині зміст набуває нормативного значення. Зміст правової норми – це сукупність приписів, прав і обов'язків, які вона встановлює. У правозастосовній діяльності особливого значення набуває зміст процесуальних документів, договорів, судових рішень чи експертних висновків. Саме зміст визначає їх юридичну силу, правові наслідки та значення для сторін.

Зміст процесуального документа повинен відповідати вимогам закону, бути логічно структурованим і обґрунтованим. Недостатність або суперечливість змісту може призвести до ухвалення необґрунтованого та незаконного рішення, скасування судового рішення чи визнання доказу недопустимим. Отже, у праві зміст – це не лише філософська категорія, а й практичний критерій якості правового регулювання.

У цьому контексті ще раз варто нагадати, що ключовим у розумінні сутності змісту є його співвідношення з формою, яка є способом організації та зовнішнього вираження змісту. Проте форма не є пасивною оболонкою. Вона може прискорювати або гальмувати розвиток змісту. Коли, наприклад, форма перестає відповідати новому змісту, тоді виникає потреба в її зміні.

Ця закономірність простежується як у соціальних процесах, так і в науковій діяльності. Наприклад, розвиток правових інститутів потребує оновлення законодавчої форми для адекватного відображення нових суспільних відносин. Тоді в цьому разі зміст є рушійною силою розвитку, а форма – механізмом його реалізації.

В Українському тлумачному словнику під словом «зміст» розуміється «те, про що… описується» [9]. Отже, зміст у висновку експерта – це все те, що описує експерт у ньому за результатами проведеної експертизи.

З наукового погляду зміст висновку експерта являє собою системно організовану сукупність фактичних даних, спеціальних знань, логічних міркувань і науково обґрунтованих результатів дослідження, спрямованих на надання відповідей на поставлені судом або зацікавленими сторонами та особами питання в межах предмета доказування. Зміст висновку експерта становлять викладені в ньому суб'єктивні та об'єктивні відомості, потрібні для ухвалення судом або службовими особами уповноважених органів обґрунтованих та законних рішень у справі. Це не лише підсумкова відповідь на задані питання, а весь інтелектуально-дослідницький масив, що формує наукову переконливість доказу в справі.

Зміст висновку експерта характеризується особливою структурою, яка підкреслює його впорядкованість та охоплює такі компоненти, як підсумок, способи обґрунтування висновків, стиль викладення, спосіб подачі тощо. Водночас кожний висновок, його зміст є індивідуальним, як відбитки пальців рук людини. Зміст висновку – це почерк кожного окремого експерта, який проводить дослідження та обґрунтовує свої результати на підставі спеціальних знань у певній галузі науки, мистецтва, ремесла й техніки. Через таку специфічність висновок експерта дає підстави суб'єктами оцінки сприймати його як особливий засіб доказування. Хоча, як стверджує законодавець, він немає переваг над іншими засобами доказування й повинен оцінюватися в сукупності з іншими доказами.

Зокрема, таку правову позицію, яка з того часу є незмінною, висловлено в постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (п. 8, 13), в якій суд роз'яснив, що під час дослідження висновку експерта суди повинні виходити з того, що, згідно зі ст. 62 ЦПК (нині – ст. 110 ЦПК), висновок експерта не має заздалегідь установленої сили та переваги над іншими засобами доказування, підлягає перевірці й оцінюванню за внутрішнім переконанням суду, яке має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в сукупності. Пленум також зазначив, що не варто надавати перевагу висновку експерта лише тому, що експертизу проведено комісією повторно, експертом авторитетної установи або тим, який має більший досвід експертної роботи тощо [10, с. 235].

Зміст у висновку експерта є інформаційно-доказовою категорією, що охоплює: а) фактичну інформацію, яку встановлено в результаті проведених досліджень об'єкта; б) наукові положення та методики, застосовані експертом; в) логічну аргументацію, що обґрунтовує висновкові судження; г) аргументовані кінцеві відповіді на питання суду чи зацікавлених сторін чи осіб.

Водночас зміст висновку експерта повинен відповідати певним вимогам, зокрема: повноті дослідження; науковій обґрунтованості; логічній послідовності; чіткості зв'язку між дослідженням і висновком; точності формулювань та однозначності відповідей.

У цивільному процесі особливо важливо, щоб експерт не виходив за межі спеціальних знань і не давав правової оцінки фактам, оскільки це є виключною компетенцією суду.

Форма висновку експерта як процесуальна гарантія визначається вимогами процесуального законодавства та спеціального Закону України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII «Про судову експертизу» (із змінами). Відповідно до цих вимог висновок експерта має певну структурну побудову, яка складається із «Вступної частини» (підстави, відомості про експерта, питання), «Дослідницької частини» (опис процесу, методи та результати) і «Заключної частини». У «Вступній частині» зазначається: дата і місце складання висновку експерта; підстава проведення експертизи; відомості про експерта; попередження про відповідальність; перелік матеріалів; у «Дослідницькій частині»: опис проведених досліджень; застосовані методи; проміжні результати; а в «Заключній частині»: чіткі та однозначні відповіді на питання суду [11].

Така структурна форма висновку експерта забезпечує: процесуальну перевірку доказу на належність, допустимість і достовірність; можливість перевірки результатів висновку судом і сторонами; реалізацію принципу змагальності та гарантії справедливого судового розгляду.

Натомість порушення форми (відсутність реквізитів, непідписання, недотримання структури) може бути підставою для визнання результатів висновку експерта неналежними або недопустимими.

Єдність змісту та форми як умова доказової сили характеризується органічним взаємозв'язком наукової обґрунтованості й процесуальної легітимності. І проявляється ця єдність у тому, що зміст висновку експерта реалізується виключно через чітко встановлену письмову процесуальну форму і порядок, а результати висновку експерта оцінюються судом виключно в сукупності з іншими засобами доказування. І хоча висновок експерта не превалює перед іншими засобами доказування, тобто суд не зв'язаний висновком експерта, проте він (суд) зобов'язаний надати мотивовану оцінку аргументам, викладених у ньому (у висновку експерта). Суд повинен оцінити висновок експерта – зміст та форму – на предмет належності, допустимості, достовірності та достатності. Бо лише в такому випадку результати висновку експерта можуть лягти в основу майбутнього обґрунтованого й законного рішення у справі.

Водночас недоліки змісту висновку експерта (неповнота, суперечливість, необґрунтованість) можуть зумовити призначення додаткової або повторної експертиз, а порушення форми – вилучення його результатів з доказів у процесі.

У цьому аспекті серед основних проблем у цивільному процесі, які цьому сприяють, це: подання висновків без належної процесуальної підстави; формальне копіювання методик без фактичного дослідження обставин; вихід експерта за межі компетенції; суперечності між декількома висновками тощо.

У таких випадках принцип єдності змісту і форми порушується, що знижує переконливість доказу та ускладнює судову оцінку.

Тому лише гармонійне поєднання змістовної та формальної складових забезпечує належну доказову силу висновку експерта.

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, можемо впевнено стверджувати, що єдність змісту й форми у висновку експерта в цивільному процесі є фундаментальною умовою його доказового значення. Зміст забезпечує наукову достовірність, а форма – процесуальну легітимність. Лише їхнє поєднання гарантує належну реалізацію принципів змагальності, диспозитивності та справедливого судового розгляду. Водночас порушення цієї єдності призводить до втрати доказової сили та створює ризики для сторін процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чернявська О. С. Висновок експерта як засіб доказування у цивільному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Том 1, № 92. С. 595–601. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.85 (дата звернення: 20.02.2026).

2. Северин І. Д. Поняття, сутність і характерні ознаки висновку експерта. *Європейський правничий часопис.* 2025. Вип. 11. С. 109–115. URL : https://cms.legal-journal.eu.edu.ua/uploads/11_16_608c45cabb.pdf (дата звернення: 20.02.2026).

3. Бараняк В. Використання висновку експерта в контексті предмету доказування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2022. Том 9, № 3 (35). С. 313–316. DOI : https://doi.org/10.23939/law2022.35.313 (дата звернення: 21.02.2026).

4. Жижина М. В., Ягутьян І. Р. Щодо форми та змісту висновку судово-медичного експерта з почерку. *Theory and Practice of Forensic Science.* 2019. Том 14, № 2. С. 51–60. DOI : https://doi.org/10.30764/1819-2785-2019-14-2-51-60 (дата звернення: 20.02.2026).

5. Гегель Г. В. Ф. Енциклопедія філософських наук. Т. 1 : Наука логіки. Київ : Абрис, 1996. С. 296–298.

6. Логіка : підручник / О. М. Юркевич, С. В. Качурова, О. П. Не-вельська-Гордєєва та ін. ; за заг. ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2022. 220 с. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_logika_2021.pdf (дата звернення: 20.02.2026).

7. Кримський С. Б. Філософсько-гносеологічний аналіз логічних структур. Київ : Наукова думка, 1970. С. 78.

8. Уривки з «Лекцій з естетики» Гегеля, Б. Бозанке та В. М. Брайант. 1905. URL : https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/aeindex.htm (дата звернення: 26.02.2026).

9. Український тлумачний словник : онлайн-словник / Словник.ua. URL : https://slovnyk.ua/index.php?swrd= (дата звернення: 27.02.2026).

10. Постанови Пленуму Верховного Суду України у цивільних справах. 4-те вид., змін. і доп. К. : Видавничий дім «Скіф», 2009. 408 с. (Серія «Кодекси і закони України»).

11. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 28. Ст. 232. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text (дата звернення: 01.03.2026).

I. D. Severin. EXPERT OPINION AS A UNITY OF FORM AND CONTENT

The article examines the issue of the unity of content and form of expert opinion in civil proceedings in Ukraine. It is noted that this issue is the subject of constant scientific interest in domestic and foreign doctrine. Its relevance is due to the need to ensure the possibility of verification (checking) by the court and the participants in the proceedings of both the course of the expert examination and its final result.

The article analyzes the category of "content" through methodology, formal logic, theory of knowledge, and philosophical science. Particular attention is paid to the analysis of the form of the expert's conclusion and its correlation with the content. As a result, it is concluded that the content determines the legal force of the expert's conclusion, determines its legal consequences and significance for the participants in the proceedings, while the form is a means of its external expression and procedural implementation.

It has also been established that the normatively defined structural form of an expert opinion performs an important procedural function in the mechanism of evidence in civil proceedings. Compliance with it ensures that the court and the participants in the proceedings can fully verify the expert opinion as a means of evidence, in particular with regard to its relevance, admissibility, and reliability.

It has been confirmed that the structured form of an expert opinion makes it possible to trace the logical structure, internal consistency, and consistency of the content, and allows establishing a causal link between the initial data, the course of the study, the methods used, the results obtained, and the conclusions formulated by the expert. This ensures that both the court and the parties to the proceedings can verify the validity of the results obtained, which is directly related to the implementation of the adversarial principle and guarantees of a fair trial.

Keywords: *means of proof, content and form of expert opinion, content, expert, procedural document, court, forensic examination, form, unity.*

Дата надходження 02.03.2026
Дата прийняття 09.03.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 342.7(477):355.01
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.122-132

Н. А. Сердюк,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
Державний податковий університет
email: serdyuk_natalia@ukr.net
ORCID 0000-0003-4279-4294;
О. В. Камардін,
здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
email: alexander.kamardin@gmail.com
ORCID 0009-0005-8325-6152

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ТРАНСФОРМАЦІЇ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ

З початком повномасштабного вторгнення рф 24 лютого 2022 року правова система України зіткнулася з викликами, що не мають аналогів у світовій практиці. Ключовою проблемою стало забезпечення абсолютності права на життя, гарантованого ст. 27 Конституції України, в умовах тотальної загрози національній безпеці. Традиційні механізми охорони прав людини виявилися недостатньо адаптованими до умов великої війни та масованих атак на цивільне населення. Виник дисонанс між нормативним визнанням життя найвищою цінністю та спроможністю державних інститутів виконувати позитивні зобов'язання щодо превентивного захисту та евакуації. Питання відповідальності посадових осіб за бездіяльність у забезпеченні охорони життя набуло характеру критичної суспільної потреби, що вимагає негайного теоретичного переосмислення та законодавчого врегулювання.

Методологічну основу становить сукупність загальнонаукових і спеціальних юридичних методів. За допомогою діалектичного методу досліджено динаміку розвитку права на життя від природної сутності до позитивного нормотворення. Системно-структурний метод дав змогу проаналізувати місце права на життя в ієрархії конституційних цінностей. Порівняльно-правовий метод застосовано під час зіставлення національних норм із міжнародними стандартами (Загальною декларацією прав людини, ЄКПЛ). Метод аналізу судової практики використано для вивчення рішень ЄСПЛ і вироків національних судів щодо воєнних злочинів та службової недбалості.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Сердюк Н. А., Камардін О. В., 2026

Доведено, що право на життя в умовах війни зберігає абсолютний характер, що підтверджується ст. 64 Конституції України. Встановлено трансформацію позитивного обов'язку держави: він вимагає від влади активної діяльності з мінімізації ризиків для цивільних (організація евакуації, доступ до укриттів). Проаналізовано роль Кримінального кодексу України як інструменту посиленої превенції, де воєнний стан є кваліфікувальною ознакою, що підвищує міру відповідальності за злочини проти особи. Виявлено, що рішення Великої Палати ЄСПЛ 2024 року в справах проти рф створюють новий міжнародний стандарт оцінювання відповідальності держави-агресора, що має бути інтегрований у національну стратегію захисту прав.

Констатовано, що український досвід є унікальним прецедентом для оновлення міжнародного гуманітарного права. Пропозиції авторів охоплюють: 1. Деталізацію персональної відповідальності керівників органів влади та ВЦА за зрив планів евакуації або неналежне утримання об'єктів цивільного захисту в умовах бойових дій; 2. Внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо обов'язкового аудиту безпекових заходів у прифронтових зонах для виявлення ризиків до настання трагічних наслідків; 3. Розробку національного механізму імплементації рішень ЄСПЛ для стягнення репарацій та притягнення до відповідальності виконавців на рівні національних судів; 4. Визнання захисту права на життя пріоритетним компонентом Стратегії національної безпеки зі щорічним моніторингом адаптації правових норм до методів сучасної війни.

Ключові слова: *право на життя, воєнний стан, позитивні зобов'язання держави, національна безпека, майнові права, ЄСПЛ, конституційні гарантії.*

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації перед вітчизняною правовою системою постала безпрецедентна потреба в докорінному вдосконаленні механізмів правового регулювання та охорони права на життя. Умови воєнного стану виявили ряд вразливих аспектів у системі державних гарантій, що актуалізувало питання переосмислення ролі держави як гаранта безпеки людського життя. Особливої гостроти набуває проблема пошуку балансу між інтересами національної безпеки та соціально-правовими зобов'язаннями держави. Забезпечення невід'ємного права на життя в умовах особливого правового режиму вимагає не лише декларативного підтвердження його абсолютності, а й розробки дієвого інструменту реалізації відповідальності посадових осіб за бездіяльність чи неналежне виконання своїх обов'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема змісту та захисту права на життя є фундаментальною для загальної теорії права, конституційного та міжнародного права. Цій тематиці присвячені праці таких вчених, як В. Гончаров, В. Буткевич, С. Головатий, П. Рабінович та С. Шевчук. Питання функціонування правового режиму воєнного стану досліджували Т. Дідич, Н. Маслова, І. Наливайко та інші. Водночас стрімка зміна безпекового ландшафту після 2022 року та нова практика Європейського суду з прав людини щодо міждержавних справ проти рф потребують додаткового аналізу. Більшість сучасних публікацій зосереджена на воєнних злочинах агресора, тоді як питання внутрішньодержавних механізмів відповідальності за превентивний захист життя в умовах активних бойових дій залишаються недостатньо висвітленими.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу змісту права на життя в умовах воєнного стану, виявлення системних проблемних питань у механізмі його забезпечення та формулювання обґрунтованих пропозицій щодо подальшого нормативно-правового врегулювання й посилення відповідальності за порушення цього права.

Виклад основного матеріалу. Право на життя є природним і невідчужуваним, що належить людині незалежно від волі держави чи суспільного устрою. Будучи біологічною істотою, наділеною розумом, свідомістю та морально-етичними орієнтирами, людина вступає в суспільні відносини, набуваючи відповідних прав та обов'язків. У юридичному контексті категорію «право на життя» потрібно розглядати не лише через призму його природного походження, а й крізь призму можливості фактичного користування цим благом та дієвих механізмів його збереження.

Треба розмежовувати поняття «життя» та «право на життя»: перше є біологічною категорією, тоді як друге – соціально-правовою. Саме біосоціальна природа людини дала змогу легітимізувати захист життя людини, трансформувавши природне право (фізіологічний аспект «бути») у ранг позитивного права. Отже, право на життя – це суб'єктивна можливість особи, що є невід'ємною від її сутності, гарантована нормами національного законодавства та міжнародно-правовими актами, яка полягає в захисті недоторканності людського життя та свободі розпорядження ним [7]. З огляду на викладене пріоритетним завданням законодавця є створення такої нормативно-правової бази, яка б забезпечувала збереження найвищої цінності – людського життя. Держава зі свого боку зобов'язана реалізувати свої функції щодо дотримання цієї норми, застосовуючи всі наявні методи впливу, включно з інструментами державного примусу. В умовах воєнного стану законодавець має забезпечити гнучкість правового регулювання, оперативно впроваджуючи зміни, що дають змогу органам виконавчої влади застосовувати дієві заходи захисту населення [11]. Варто зазначити, що оскільки методи ведення війни постійно еволюціонують, то й правова система повинна бути релевантною сучасним викликам, адаптуючи законодавчий інструментарій до актуальних загроз безпеці людини.

Стаття 3 Конституції України [5] визначає людину, її життя і здоров'я найвищими соціальними цінностями та ключовими немайновими благами. Закріплення й забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави. Це встановлює фундаментальний вектор державної політики: держава несе пряму відповідальність за створення умов для реалізації та захисту права на життя.

На нормативному рівні зміст цього права розкривається в статті 27 Конституції України, яка проголошує невід'ємність права на життя та заборону його свавільного позбавлення. Особливістю цієї норми є її комплексний характер: вона одночасно закріплює право індивіда захищати своє життя і здоров'я та встановлює позитивний обов'язок держави щодо захисту життя кожної особи від протиправних посягань. Важливо, що законодавець не пов'язує це право з наявністю громадянства, поширюючи дію статті на всіх людей, які перебувають під юрисдикцією України.

Хоча загальновизнано, що правоздатність людини виникає в момент народження й припиняється зі смертю, частина 2 статті 25 Цивільного кодексу України передбачає

охорону інтересів зачатої, але ще не народженої дитини, що підкреслює особливий статус життя як об'єкта правової охорони. Цивільне право як окрема галузь деталізує природну сутність права на життя, розглядаючи його в системі особистих немайнових прав. Водночас важливо розрізняти декларативне визнання права та реальні правові механізми його охорони, які держава зобов'язана підтримувати.

Окрему увагу потрібно приділити правовому режиму воєнного стану. Стаття 64 Конституції України, передбачаючи можливість тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод на легітимних підставах, містить імперативну заборону на обмеження прав, визначених статтею 27. Це означає, що право на життя має абсолютний характер: воно не може бути скасоване або звужене за жодних обставин, навіть у період збройної агресії чи інших кризових станів. Так, будь-які обмеження прав і свобод у цей період є тимчасовим заходом, проте право на життя залишається непорушним фундаментом правового статусу особи.

Права й свободи людини в Україні гарантуються Конституцією України, положення якої ґрунтуються на фундаментальних міжнародних актах. До них, зокрема, належать: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., а також Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Рецепція цих норм у національне право підтверджує пріоритетність захисту життя особи як основного завдання правової держави.

Особливого значення питання захисту життя та здоров'я людини набуває в умовах правового режиму воєнного стану. Відповідно до статті 3 Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, допускається тимчасове обмеження окремих конституційних прав, передбачених статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України. Водночас, згідно зі статтею 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», імперативно встановлено, що права і свободи, визначені частиною 2 статті 64 Основного Закону, не можуть бути обмежені за жодних обставин. До переліку цих захищених прав належать, зокрема, норми статей 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції України.

Отже, навіть у надзвичайних умовах воєнного часу право на життя (ст. 27 Конституції України) залишається недоторканним. У галузевому законодавстві, зокрема в статтях 281 та 282 Цивільного кодексу України, воно класифікується як особисте немайнове право. Життя належить людині за природою, і цей факт не залежить від наявності правових норм, проте саме держава через механізми позитивного права гарантує його охорону. Згідно зі статтею 281 Цивільного кодексу України, зміст права на життя містить заборону свавільного позбавлення життя, право на його захист, а також право на недоторканність у контексті проведення медичних чи наукових дослідів.

Надзвичайно актуальним є питання належного виконання державою свого позитивного обов'язку щодо захисту права на життя в контексті подій початку повномасштабного вторгнення російської федерації 2022 року. Потребує ґрунтовного аналізу ефективність дій органів державної влади та місцевого самоврядування щодо проведення своєчасної евакуації цивільного населення та вжиття інших превентивних заходів задля мінімізації

жертв. Події цього періоду актуалізували потребу в наданні правового оцінювання діяльності посадових осіб, відповідальних за безпеку цивільного населення в умовах воєнної загрози.

Згідно з теоретичними засадами правознавства нормативне регулювання часто не встигає за динамікою суспільних відносин, що стрімко змінюються. Трагічний досвід перших місяців повномасштабного вторгнення став жорстким індикатором потреби в удосконаленні як чинного законодавства, так і практичних механізмів реалізації норм правового регулювання, зокрема в частині посилення персональної відповідальності управлінців.

Важливим кроком у цьому напрямі є законодавче закріплення процедур цивільного захисту. Зокрема, пунктом 19 частини першої статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (в редакції від 27.07.2024) прямо передбачено проведення евакуації населення в разі виникнення загрози надзвичайної ситуації або із зон збройних конфліктів (районів можливих бойових дій) у безпечні райони.

Варто констатувати, що до 24 лютого 2022 року вітчизняна правова система не мала досвіду масштабної практичної імплементації конституційних положень в умовах тотальної війни на всій території країни [8]. Попри те, що державний апарат загалом продемонстрував життєздатність, критично важливою залишається адаптація законодавства до сучасних викликів. Це стосується не лише формального оновлення норм, а й розробки виконавчою владою дієвих алгоритмів, що гарантуватимуть реальне забезпечення права на життя в умовах сучасних воєнних загроз.

Міжнародне право та національне законодавство встановлюють сталі стандарти охорони прав людини в мирний час, проте в умовах воєнного стану реалізація цих норм суттєво ускладнюється. Це зумовлює попит у розробці спеціальних правових механізмів, спрямованих на імплементацію додаткових заходів безпеки та організацію ефективного захисту життя громадян на всій території держави.

Питання вдосконалення захисту права на життя в умовах збройного конфлікту потрібно розглядати не лише в контексті повномасштабного вторгнення 2022 року, а й у ретроспективі – починаючи з 2014 року, від моменту окупації російською федерацією АР Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей. Упродовж останнього десятиліття український законодавець був змушений постійно адаптувати правову базу до мінливих методів і засобів ведення сучасної війни. Варто наголосити, що наявні норми не є статичними: вони потребують безперервної актуалізації з урахуванням нових безпекових викликів. Дослідження цього питання має залишатися пріоритетним і в післявоєнний період, оскільки розробка превентивних правових інструментів є запорукою національної стійкості у майбутньому.

Фундаментальне значення в системі міжнародно-правових гарантій посідає стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4]. Вона визначає право на життя як базисну цінність, на якій ґрунтуються всі інші принципи захисту прав і свобод людини. Для кожної демократичної держави дотримання цієї норми є не просто формальним зобов’язанням, а засадничою умовою існування правопорядку.

Стаття 3 Загальної декларації прав людини [3] проголошує, що кожна людина має право на життя, на свободу й на особисту недоторканність. Подальшу деталізацію це положення отримало в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [9], стаття 6 якого акцентує на невід'ємності права на життя та обов'язковості його охорони законом.

Особливе місце посідає стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4]. Відповідно до усталеної практики, пункт 1 цієї статті накладає на державу не лише негативне зобов'язання (утримуватися від умисного або протиправного заподіяння смерті), а й позитивне – вживати всіх необхідних заходів для захисту життя осіб, які перебувають під її юрисдикцією [10]. Так, міжнародні акти встановлюють прямий і безумовний обов'язок держави щодо гарантування та убезпечення людського життя.

Імплементація міжнародних норм у національну правову систему зобов'язує державу забезпечити їхнє реальне виконання. Потрібно зауважити, що статус підписанта міжнародних угод не завжди гарантує їх дотримання суб'єктом: країна-агресор, формально визнаючи пріоритет права на життя, може де-факто грубо нехтувати ним під час ведення бойових дій проти суверенної держави.

Вагомим кроком на шляху до відновлення справедливості стало рішення Великої Палати Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) від 9 липня 2024 року в справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (заяви № 8019/16, № 43800/14, № 28525/20 та № 11055/22) [1]. Суд констатував системні порушення російською федерацією ряду прав, зокрема й права на життя. Попри те, що з 16 вересня 2022 року рф припинила бути стороною Конвенції, ЄСПЛ зберігає юрисдикцію щодо дослідження правопорушень, вчинених до моменту виходу країни-агресора з-під дії цього договору. Це рішення є історичним прецедентом у сучасному міжнародному праві, що закладає правову основу для подальшого притягнення агресора до відповідальності.

Аналізуючи відповідальність держави за мінімізацію жертв серед цивільного населення, варто спиратися на судову практику ЄСПЛ, зокрема на рішення в справах «Хамідов проти Росії» [13] та «Бензер та інші проти Туреччини» [12]. Паралельно з міжнародними інституціями національна судова система України вже здійснює правосуддя щодо воєнних злочинів. Прикладом є вирок Ічнянського районного суду Чернігівської області у справі про вбивство чотирьох цивільних осіб військовослужбовцями рф [2]. Така сукупність національних і міжнародних судових зусиль створює єдиний механізм захисту права на життя та неминучості покарання за його порушення.

Окремої уваги заслуговує питання відповідальності за незабезпечення належних заходів щодо захисту права на життя в умовах воєнного стану. Кожен випадок загибелі особи під час дії цього правового режиму потребує ретельного розслідування для встановлення того, чи було вжито органами влади та посадовими особами всіх можливих і достатніх заходів для збереження людського життя. Потрібно чітко усвідомлювати: запровадження воєнного стану не є підставою для нехтування правами людини або звільнення від відповідальності за недбале ставлення до виконання посадових та службових обов'язків. Навпаки, випадки загибелі як військовослужбовців, так і цивільних осіб мають аналізуватися крізь призму достатності вжитих заходів безпеки та превенції.

Посадові особи несуть персональну відповідальність за порушення права на життя, і, згідно з чинним законодавством, санкції за такі правопорушення в період дії воєнного стану є значно суворішими, ніж у мирний час. Зокрема, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [6] передбачає посилену відповідальність за злочини, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. Це зумовлює потребу в підвищенні стандартів безпеки та посиленні контролю за діяльністю суб'єктів, відповідальних за цивільний захист і охорону життя громадян.

Тому інститут кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану трансформується в бік суттєвої диференціації та посилення санкцій. Згідно з пунктом 11 частини 1 статті 67 КК України використання умов воєнного стану або воєнних дій є обставиною, що обтяжує покарання за будь-яке кримінальне правопорушення. Така законодавча конструкція зумовлена підвищеною суспільною небезпечністю посягань на життя та здоров'я особи в період загальної вразливості та соціальної дестабілізації, що вимагає від держави застосування найбільш суворих засобів кримінально-правового впливу.

У контексті виконання державою позитивних зобов'язань щодо захисту населення, критичного значення набуває відповідальність за службову недбалість (ст. 367 КК України) та бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України). Воєнний стан не лише не звільняє посадових осіб від виконання обов'язків із забезпечення безпеки цивільного населення, а й висуває підвищені вимоги до їхньої управлінської діяльності. Неналежна організація евакуаційних заходів, ігнорування протоколів цивільного захисту або незабезпечення функціонування об'єктів колективної безпеки (укриттів), що призвели до людських жертв, підлягають кваліфікації як тяжкі злочини, санкції за які в умовах війни мають тенденцію до максимальної межі.

Крім того, сучасна вітчизняна доктрина права розглядає посилення кримінальної відповідальності за посягання на особисті немайнові права як інструмент превенції. Трансформація складів злочинів проти власності, громадської безпеки та порядку підпорядкування у категорію тяжких та особливо тяжких (зокрема, через внесення змін до статей 185, 186, 187 КК України) має на меті недопущення мародерства та свавілля, що в кінцевому результаті сприяє збереженню правопорядку та захисту базового права людини на життя.

Отже, суворість кримінального закону в період воєнного стану є логічним продовженням конституційної норми про абсолютний характер права на життя. Посилення відповідальності посадових осіб за бездіяльність чи недбалість є ключовим механізмом реалізації обов'язку держави щодо захисту життя кожної особи, яка перебуває під її юрисдикцією. Такий підхід підтверджує, що надзвичайна ситуація або збройний конфлікт не є легітимною підставою для зниження стандартів державної відповідальності, а навпаки – вимагає мобілізації всього правового інструментарію для охорони найвищої соціальної цінності.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що на сьогодні жодна держава світу не стикалася з такими масштабними викликами для функціонування правових інститутів в умовах сучасної війни. Виявлені законодавчі прогалини довелося усувати в екстреному порядку, адаптуючи правове поле до безпрецедентних загроз. Досвід, здобутий Україною такою дорогою ціною, став зразком для світової спільноти. Він є неоціненним фундаментом

для подальшої розробки міжнародних і національних правових норм, спрямованих на ефективне гарантування права на життя в умовах глобальної нестабільності та збройних конфліктів майбутнього.

Висновки. Аналіз механізмів реалізації та охорони права на життя в умовах воєнного стану свідчить, що, попри наявність ґрунтовної конституційної бази, практична діяльність державних інститутів подекуди демонструє недостатню ефективність. Це зумовлює нагальну потребу в комплексній модернізації законодавства, яка б сприяла посиленню превентивних заходів захисту людини відповідно до імперативних вимог статті 27 Конституції України. Питання захисту права на життя в період збройної агресії має бути переведено з категорії загальноправових гарантій у площину пріоритетних питань національної безпеки, ставши предметом глибоких міждисциплінарних досліджень із подальшою імплементацією їхніх результатів у нормативно-правове поле.

Виконавча влада як суб'єкт, що безпосередньо реалізує державну політику в кризових умовах, повинна бути основним ініціатором розробки адаптивних нормативних актів. Це передбачає не лише вдосконалення протоколів цивільного захисту, а й створення багаторівневої системи охорони життя. З огляду на результати проведеного дослідження автори пропонують такі кроки щодо вдосконалення законодавства:

1. На законодавчому рівні потрібно *чітко розмежувати та поглибити персональну відповідальність* керівників органів місцевого самоврядування та військово-цивільних адміністрацій за зрив планів евакуації цивільного населення або неналежне утримання об'єктів цивільного захисту в зонах ведення бойових дій.

2. Внести зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо обов'язкового *проведення регулярного аудиту безпекових заходів* у прифронтових зонах. Це дасть змогу виявляти критичні ризики для права на життя (наприклад, стан укриттів чи готовність евакуаційного транспорту) до моменту настання трагічних наслідків.

3. Розробити *дієвий національний алгоритм виконання рішень Європейського суду з прав людини в міждержавних та індивідуальних справах,* пов'язаних із воєнними діями. Це дасть змогу ефективніше використовувати міжнародне визнання порушень права на життя для стягнення репарацій і притягнення до відповідальності конкретних виконавців злочинів на рівні національної судової системи.

4. Визнати *захист права на життя пріоритетним і самостійним компонентом Стратегії національної безпеки України*, що вимагає щорічного моніторингу ефективності правових норм та їхньої оперативної адаптації до нових методів ведення війни.

Досвід, здобутий Україною впродовж останнього десятиліття, є унікальним для світової юридичної практики. Він має стати фундаментом для трансформації міжнародного гуманітарного права та формування нових глобальних стандартів безпеки. Сьогодні Україна демонструє світу, як правова система може й повинна адаптуватися до екстремальних викликів, не втрачаючи водночас своєї людиноцентричної сутності. Захист права на життя залишається незмінним пріоритетом і найвищим мірилом цивілізованості суспільства в будь-які часи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia : Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 9 July 2024 (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22).

2. Вирок Ічнянського районного суду Чернігівської області від 26 квіт. 2023 р. у справі № 733/34/23 (провадження № 1-кп/733/34/23) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/110482776

3. Загальна декларація прав людини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ухвалена Радою Європи 4 листоп. 1950 р. ; ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

5. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

7. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 28 (1). С. 26–30. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3da43f2-bdca-4041-9c6e-daa701774f8c/content

8. Маслова Н. Г. Проблеми дотримання прав людини в умовах воєнного стану на прикладі України. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 13. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.15825983

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ухвалений 16 груд. 1966 р. ; ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовт. 1973 р. № 2148-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

10. Посібник зі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на життя / Рада Європи ; Європейський суд з прав людини. Оновлено 31 серп. 2024 р. URL : https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr

11. Сердюк Н. А. Право на мир: сучасне розуміння та нові виклики. *Ірпінський юридичний часопис.* Ірпінь : Державний податковий університет, 2025. Вип. 2 (19). С. 73–82. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-73-82

12. Справа «Бензер та інші проти Туреччини» (Benzer and Others v. Turkey) : рішення Європейського суду з прав людини від 2 верес. 2014 р. (Заява № 23502/06). URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128036

13. Справа «Хамідов проти Росії» (Khamidov v. Russia) : рішення Європейського суду з прав людини від 15 листоп. 2007 р. (Заява № 72118/01). URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83273

N. A. Serdyuk, O. V. Kamardin. PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS IN THE CONTEXT OF MODERN WARFARE: THE UKRAINIAN EXPERIENCE OF TRANSFORMING STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHT TO LIFE

Introduction. *Since the onset of the full-scale invasion by the Russian Federation on February 24, 2022, the legal system of Ukraine has encountered challenges unprecedented in global practice. The core issue emerged as the necessity to guarantee the absolute nature of the right to life, enshrined in Article 27 of the Constitution of Ukraine, amidst a total threat to national security. Traditional human rights protection mechanisms proved insufficiently adapted to the conditions of a large-scale war and massive attacks on the civilian population. A dissonance arose between the normative recognition of life as the highest value and the capacity of state institutions to fulfill positive obligations regarding preventive protection and evacuation. The issue of the liability of officials for inaction in ensuring the protection of life has become a critical societal necessity, requiring immediate theoretical re-evaluation and legislative regulation.*

Purpose. *To conduct a comprehensive theoretical and legal analysis of the transformation of the substance of the right to life under martial law, identify systemic gaps in the mechanism of its implementation, and develop recommendations for improving legislation regarding the enhancement of responsibility for the failure to ensure proper protection of citize.*

Methods. *The methodological foundation comprises a complex of general scientific and specialized legal methods. Using the dialectical method, the dynamics of the development of the right to life from its natural essence to positive law developme were investigated. The system-structural method allowed for the analysis of the place of the right to life within the hierarchy of constitutional values. The comparative-legal method was applied when juxtaposing national norms with international standards (UDHR, ECHR). The case-law analysis method was employed to examine ECHR decisions and national court verdicts concerning war crimes and official negligence.*

Results. *It is proven that the right to life maintains its absolute character during war, as confirmed by Article 64 of the Constitution of Ukraine. The transformation of the state's positive obligation has been established: it requires authorities to engage in active measures to minimize risks to civilians (evacuation organization, access to shelters). The role of the Criminal Code of Ukraine as an instrument of enhanced prevention was analyzed, where martial law acts as a qualifying circumstance increasing the level of liability for crimes against the person. It was found that the 2024 Grand Chamber judgments of the European Court of Human Rights in cases against the Russian Federation establish an emerging international standard for assessing the responsibility of an aggressor state, which must be integrated into the national human rights protection strategy.*

Conclusion. *The Ukrainian experience is identified as a unique precedent for updating international humanitarian law. The author's proposals include: 1. Detailing the personal liability of heads of authorities and military-civilian administrations for the failure of evacuation plans or improper maintenance of civil protection facilities under combat conditions;*

2. Amending the Law "On the Legal Regime of Martial Law" regarding mandatory safety audits in frontline areas to identify risks before tragic consequences occur; 3. Developing a national mechanism for the implementation of ECHR decisions to claim reparations and hold perpetrators accountable in national courts; 4. Recognizing the protection of the right to life as a priority component of the National Security Strategy with annual monitoring of the adaptation of legal norms to modern warfare methods.

Keywords: *right to life, martial law, positive obligations of the state, national security, non-property rights, ECHR, constitutional guarantees.*

Дата надходження 26.02.2026
Дата прийняття 06.03.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 341.322.5:504.1(477)
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.133-143

М. Ф. Анісімова,
кандидат юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: anis–m@ukr.net
ORCID 0000-0002-0585–1491;
Я. Ф. Фокін,
кандидат юридичних наук,
Державний податковий університет
email: fokin8@gmail.com
ORCID 0000-0002-4625-2006

ЕКОЦИД У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

У статті досліджено питання доцільності розширення наявного в міжнародному праві переліку міжнародних злочинів за рахунок внесення в нього визначення екоциду як окремого міжнародного злочину. Здійснено аналіз наявних проблем зі змістовним наповненням поняття «екоцид» (зокрема, чіткого визначення кваліфікаційних критеріїв (ознак) цього злочину), зважаючи на серйозну загрозу (інколи до повної їхнього втрати) природним екосистемам загалом та їхнім компонентам, які не здатні відновлюватися самостійно, ризики виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, які збільшилися на порядок у сучасних умовах руйнівного впливу на навколишнє природне середовище за рахунок різкої зміни параметрів довкілля у зв'язку з критичною кількістю чинників впливу, активізованих агресивною війною росії проти України, та втрату біорізноманіття в межах держави, що має масштабний негативний вплив на стан довкілля. У зазначеному контексті розглянуто його вплив на процес формування дієвого міжнародного механізму притягнення до відповідальності міжнародних злочинців для забезпечення дії принципу невідворотності покарання як одного із стабілізувальних елементів підтримання світового правопорядку, забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Анісімова М. Ф., Фокін Я. Ф., 2026

Обґрунтовано думку про потребу в криміналізації злочину екоциду в міжнародному праві через внесення його до переліку видів міжнародних злочинів, перелічених у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), оскільки затримка виконання цього нагального завдання фактично «за замовченням унормовує (припускає)» можливість уникнення міжнародної відповідальності для тих осіб, які вже вчинили діяння, що за своєю природою можуть бути кваліфіковані як екоцид.

Висловлено переконання у важливості продовження досліджень зазначеної проблематики в контексті формування нової парадигми міжнародного права, в якій екологічна безпека розглядатиметься як ключовий елемент глобального миру та сталого розвитку, що, безумовно, сприятиме й забезпеченню успішного післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: *міжнародний злочин, міжнародна екологічна безпека, навколишнє природне середовище (НПС), погіршення параметрів довкілля як наслідок критичної кількості чинників впливу, активізованих війною, руйнівний вплив на НПС гібридної війни росії проти України, принцип невідворотності покарання, консолідація зусиль усіх країн світу щодо збереження довкілля, потреба в криміналізації злочину екоциду.*

Постановка проблеми. Одним з нових серйозних викликів геополітичного сьогодення у сфері забезпечення безпеки для міжнародного співтовариства стала війна рф проти України. Цей факт сьогодні є незаперечним, бо вона зруйнувала світовий правопорядок, який міжнародна спільнота колосальними зусиллями створила після Другої світової війни для підтримання відносної стратегічної стабільності. Але це не єдина з тих небезпек, перед якими війна рф проти суверенної України поставила людську цивілізацію. В їхньому списку – руйнація авторитету ООН унаслідок паралічу звичайного режиму роботи Ради Безпеки як гаранта підтримання миру і забезпечення належного функціонування системи колективної безпеки; випуск принципово нових видів зброї та використання новацій у сфері інформаційних технологій для військових цілей, що кардинально змінило характер війни, перетворивши її на гібридну; завдання непоправної шкоди довкіллю в таких катастрофічних масштабах, які провокують серйозні природні катаклізми, що все частіше створюють загрози самому існуванню людства. З огляду на це не дивно, що згадані небезпеки дали новий імпульс для розвитку міжнародного права щодо розширення переліку міжнародних злочинів до п’яти за рахунок введення поняття злочину екоциду.

У тісному зв’язку зі щойно згаданим питанням поповнення переліку міжнародних злочинів за рахунок злочину екоциду є ще одне, не менш важливе питання – чітке визначення кваліфікаційних критеріїв (ознак) цього злочину. Воно навіть викликає більше дискусій серед фахівців (до того ж не тільки юристів, але й екологів), ніж саме питання криміналізації протиправних дій проти природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічна проблематика загалом і проблеми охорони довкілля впродовж збройних конфліктів та в постконфліктних зонах уже доволі довго були й залишаються предметом дослідження вчених-юристів. Серед значної кількості досліджень на екологічну проблематику в контексті обраної для наукового аналізу теми нам цікаві праці науковців, що присвячені питанням розробки

концепції міжнародного злочину, їх системи, а також, зокрема, злочину екоциду. Із вітчизняних науковців такими є: О. В. Бринзанська, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, В. А. Василенко, Р. В. Вереша, М. М. Гнатовський, Г. А. Гончаренко, І. В. Кирєєва, О. М. Ковтун, Ф. І. Кожевников, О. П. Кучинська, М. П. Куцевич, С. М. Мохончук, О. О. Плотніков, Ю. О. Решетов, О. М. Поліщук, Є. Л. Стрельцов, О. В. Шамсутдінов, О. А. Шомпол, В. О. Уколова, Є. О. Уколова, А. В. Фокін, В. І. Чечерський, В. Г. Яворська, а серед зарубіжних: К. Брух, С. Воігт, Е. Давид, Дж. Даймонд, К. Макинтош, Дж. Марлей, М. Наїм, Р. Роджес, Ф. Д. Сэндс, С. К. Филлипс та ін.

Варто зауважити, що в ряді численних публікацій на екологічну тематику кількість тих, що присвячені негативному впливу війни на довкілля України та світу загалом, достатня. І серед них чільне місце займають наукові праці, в яких безпосередньо досліджувався екоцид. Наприклад, О. В. Шамсутдінов, В. І. Чечерський, В. Г. Яворська зосередилися на питаннях визначення та кваліфікаційних ознаках цього злочину [1; 2; 3]. Частина науковців, зокрема О. Плотніков, В. Уколова, Є. Уколова, сфокусувалися під час вивчення зазначеного протиправного діяння на порівнянні підходів до нормативно-правового регулювання екоциду в національному та міжнародному кримінальному праві [4; 5]. У своїй статті Р. В. Вереша, О. П. Кучинська та О. М. Ковтун [6] також розглянули екоцид у цій самій площині, проте окреслення перспектив нормативно-правового регулювання згаданого тяжкого правопорушення в національному та міжнародному кримінальному праві вони зробили через призму нових сучасних викликів, що з усією гостротою постали перед українським суспільством та міжнародним співтовариством з початку повномасштабного вторгнення рф в Україну.

У зовсім іншому ключі побудувала свою пошукову роботу І. А. Елізбарян. Вона зосередилася на вивченні стану наявних наукових підходів і правових норм, що регулюють питання притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку й аналізі дискусій щодо ефективності міжнародних механізмів контролю за дотриманням екологічної безпеки [7].

Окремої уваги заслуговує робота О. В. Бринзанської, яка поставила собі за мету визначити правову природу екоциду в контексті міжнародного права [8]. Авторка після системного порівняльного аналізу переліку міжнародних злочинів stricto sensu, закріплених насамперед у статуті МКС та інших міжнародних договорах, та злочинів міжнародного характеру (транснаціональних злочинів) дійшла висновку, що, з огляду на ознаки, якими характеризується це діяння, воно потенційно може бути віднесеним як до першої з вищезгаданих груп злочинів, так і до другої. Де саме опиниться екоцид, залежатиме від того, яким шляхом міжнародна спільнота піде: в разі обрання варіанта внесення відповідних змін до Статуту Міжнародного кримінального суду – він стане міжнародним злочином stricto sensu, якщо ж буде прийнято окремий багатосторонній міжнародний договір як універсальний правовий стандарт, тоді екоцид потрапить у групу злочинів міжнародного характеру. До того ж дослідниця наголошує, що кожний з цих варіантів має як свої переваги, так і недоліки [8, с. 51–52]. І з цим важко не погодитись. Крім того, у статті констатується також, що дотепер процес розробки концепції екоциду в міжнародному праві, як діяння з певними кваліфікаційними ознаками, ще не завершений.

Враховуючи наведену аргументацію, обидва авторські висновки видаються слушними. Проте вважаємо, що остаточно вирішити питання щодо місця екоциду в системі міжнародних злочинних діянь без завершення дискусії стосовно чіткого переліку його кваліфікаційних ознак неможливо.

До того ж маємо визнати, що на фоні поточних подій розтягнутої в часі гібридної війни, особливо в повномасштабній її стадії, та з урахуванням тривалих колосальних негативних змін екосистем і порушень рівноваги природних процесів, які загрожують глобальній екологічній безпеці, навіть значна кількість проведених наукових розвідок не знизила актуальності взятої до розгляду проблеми. У таких умовах визнання екоциду окремим видом злочину в міжнародному праві та визначення його місця в існуючій системі злочинів на підставі притаманних йому чітких ознак здатні змінити ситуацію на краще. Це й зумовлює потребу в здійсненні подальших наукових досліджень згаданої проблематики, яка розглядається нами як завдання на цю публікацію в розрізі розгляду вітчизняної й міжнародної практики з акцентом на останню.

Метою статті є вивчення питання доцільності доповнення існуючого переліку міжнародних злочинів, наведеного в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, новим їх видом – екоцидом; аналіз змістовного наповнення поняття «екоцид» з огляду на критичні за обсягами й катастрофічні за наслідками масштаби непоправної шкоди довкіллю, які de-facto створюють реальні загрози існуванню людської цивілізації, та його впливу на створення дієвого міжнародного механізму притягнення до відповідальності для забезпечення невідворотності покарання міжнародних злочинців як одного з елементів підтримання світового правопорядку та забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Міжнародного словника Мерріам-Вебстер слово «екоцид» означає руйнування значних територій природного середовища як наслідок діяльності людини [9]. Введенню в науковий обіг термін «екоцид» зобов'язаний В'єтнамській війні (964–1975 рр.), де було вперше використано як засіб впливу на навколишнє середовище хімічну суміш, що викликає онкологічні захворювання і генетичні мутації – «Agent Orange». Але усвідомлення наслідків цього для екосистем відбулося пізніше – лише на початку 1970-х рр. – коли на Конференції з питань війни і національної відповідальності американський біолог Артур У. Галстон – один із авторів її розробки, – назвав цю суміш причиною знищення джунглів В'єтнаму. А вже 1972 року на Конференції ООН із навколишнього середовища людини шведський прем'єр-міністр Улоф Пальме у своїй промові, розглядаючи питання величезних руйнувань, спричинених бомбардуваннями, масштабними будівництвами у природних зонах і використанням гербіцидів, фактично закріпив термін «екоцид», вимагаючи від міжнародної спільноти терміново сфокусуватися на вирішенні зазначених проблем [10].

Наступні періоди були насичені бурхливими обговореннями ідеї екоциду як особливого міжнародного протиправного діяння держави або ж міжнародного злочину, однак у підсумку вона так і не отримала достатнього міжнародного визнання. Нове відродження цієї ідеї відбулося вже на початку 2020-х років, коли міжнародні фахівці на чолі з професором Ф. Сендсом 2021 року розпочали роботу в складі Незалежної експертної групи з правового визначення екоциду. Підсумком її роботи стала дефініція екоциду,

яка містила кваліфікаційні ознаки цього протиправного діяння («незаконні або безглузді дії, скоєні з усвідомленням того, що існує суттєва імовірність серйозної та/або широкомасштабної або довготривалої шкоди навколишньому природному середовищу, спричиненої цими діями» [11]), та пропозиція визнати його п'ятим міжнародним злочином у Римському статуті МКС.

Не залишилися осторонь вирішення зазначеної проблеми і європейські країни. Уряд Бельгії, наприклад, в особі федеральної міністерки довкілля країни Закії Хаттабі, висунув ініціативу створення альянсу прогресивних країн на користь внесення екоциду до Римського статуту МКС [12]. У квітні 2024 року ініціатива була підтримана також інституціями та установами Європейського Союзу: зокрема, Європарламент звернувся до країн-членів Організації з закликом про підтримку визнання екоциду за допомогою його криміналізації в своїх національних законодавствах відповідно до визначення, запропонованого Незалежною експертною панеллю [13], а Європейський Правовий Інститут (The European Law Institute) започаткував активне лобіювання питання визнання екоциду міжнародним злочином.

Наступним кроком на цьому шляху стало ухвалення 25 січня 2023 року довгоочікуваної Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Вплив збройних конфліктів на довкілля» (далі – Резолюція). По суті, ключова увага в ній присвячена екоциду під час війни, зокрема, знову ж таки наголошується на потребі в кодифікації поняття «екоцид» як на національному, так і на міжнародному рівнях. І так само в Резолюції пропонується внести зміни до Римського статуту МКС, долучивши до його тексту екоцид як окремий вид злочину [14].

Поряд із зазначеним вище окрему увагу, на нашу думку, варто приділити з'ясуванню специфіки підходів правового регулювання екоциду на національному та міжнародному (універсальному та регіональному) рівнях (на прикладі Європейського регіону). Про національні законодавства зауважимо таке: екоцид як самостійний злочин закріплений у кримінальних нормах далеко не всіх країн. Змістовно схожі до ст. 441 Кримінального кодексу України норми є у внутрішньому законодавстві деяких країн на пострадянському просторі – Молдови, Грузії, Казахстану, Таджикистану, Киргизстану. Але є держави, де норми про екоцид відсутні. Натомість в їхньому законодавстві є норми про умисне спричинення широкомасштабної, тривалої і серйозної шкоди навколишньому середовищу, вчинене під час збройного конфлікту: Австралія, Азербайджан, Естонія, Канада, Сербія, Словенія, ФРН, Фінляндія, Хорватія, Чорногорія [15, с. 159–160]. Звідси випливає, що для випадків, коли екоцид вчинений не в умовах збройного конфлікту (який є контекстуальною ознакою воєнного злочину), кримінальне переслідування за нього можливо буде здійснити тільки в межах відповідальності за екологічні злочини. Це ставить на порядок денний питання про загальне визнання екоциду як потенційного міжнародного злочину, що передбачає взяття державами на себе зобов'язань щодо криміналізації екоциду поза контекстом збройного конфлікту. Але тут за більш детального розбору виявляється певна невідповідність у вимогах міжнародно-правових норм щодо екоциду, пов'язаного зі збройними конфліктами, і норм, прийнятих на рівні ООН стосовно захисту НПС. Її сутність полягає в тому, що останні не встановлюють

зобов'язань держави щодо окремої криміналізації екоциду як управління природними процесами – динаміки, складу чи структури Землі, охоплюючи її біоту, літосферу, гідросферу й атмосферу чи космічного простору, тобто з урахуванням критеріїв масштабності, довготривалості та серйозності шкоди навколишньому природному середовищу [17]. Наявність цієї проблеми визнали й експерти UNEP – Програми ООН з довкілля – ще 2018 року під час проведення дослідження «Стан знань про злочини, які здійснюють серйозний вплив на довкілля» [18, с. 27]. Про нагальну потребу запровадження в міжнародну практику терміна «екоцид» було наголошено також у консультативному висновку Міжнародного трибуналу Монсанто (International Monsanto Tribunal) у справі про спричинення транснаціональною хімічною компанією Монсанто шкоди для здоров'я людей і навколишнього середовища [19]. Як бачимо, конвенційний механізм ООН, декларуючи глобальність проблем екологічної безпеки, переважно складається з політико-правових актів, спрямованих на визначення засад державних політик, в яких не передбачені конкретні зобов'язання в галузі кримінального права. А це означає, що питання криміналізації певних видів поведінки, які посягають на екологічну безпеку планети, залишаються на розсуд держави.

Аналіз міжнародно-правових норм європейського рівня щодо захисту навколишнього природного середовища дає інший результат – у них діяння, які посягають на екологічну безпеку, криміналізовані, тобто вони такі зобов'язання для держав-учасниць передбачають. Наприклад, Конвенція Ради Європи про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального законодавства № 172 (1998 р.), яка так і не набула чинності, бо не набрала свого часу потрібної кількості ратифікацій держав членів РЄ [20], чи новий її варіант – *Конвенція про захист довкілля засобами кримінального права (2025 р.)* [21], яка de-facto є першим міжнародним юридично обов'язковим документом, спрямованим саме на кримінальні аспекти захисту НПС від шкоди. Її вже оцінюють як відповідь на так звану «потрійну планетарну кризу» – зміну клімату, забруднення та втрату біорізноманіття.

Крім значної кількості суттєвих новел, які містяться в Конвенції 2025 р.(порівняно з попередньою Конвенцією 1998 р.), її характерною ознакою є те, що понятійний апарат її статей, їхня структура й ознаки кримінально протиправних діянь змістовно узгоджені із формулюваннями Директиви ЄС 2024/1203 про екологічні злочини. Це зумовлено фактом надання державами-членами ЄС Єврокомісії мандату на участь у розробці Конвенції для забезпечення цілісності права Союзу та його узгодженості з міжнародним правом. А головне те, що новації розділу IV Конвенції, де відтворені положення про криміналізацію діянь, які вже були в Конвенції № 172 (1998 р.), умовно можна поділити на три групи: 1) приписи, що конкретизують заборону, визначену Конвенцією № 172, через виділення спеціальної норми (ст. 15–18); 2) новели (ст. 20–26); 3) положення, що вводить термін «особливо серйозний злочин» (ст. 31), і перелічує його кваліфікаційні ознаки – наявність умислу та зв'язок з одним з альтернативних наслідків (з деталізованим його переліком). Це положення створює можливість оцінювання таких діянь, як або особливо кваліфікованого злочину проти довкілля, або як злочину, що відповідає порогу екоциду, хоча не названий екоцидом з ряду політико-правових міркувань.

Аналогічний підхід знаходимо в Директиві Європейського парламенту та Європейської Ради (PE-CONS 82/23) від 27.02.2024, де в п. 21 йдеться про «кваліфіковані умисні кримінальні злочини, що можуть охоплювати поведінку, яку можна порівняти з екоцидом» [22].

Проте, досліджуючи цю проблематику, потрібно визнати наявність й інших важливих для досягнення кінцевої мети – забезпечення невідворотності покарання міжнародних злочинців – аспектів, як-от: потребу в розробці чітких критеріїв діяння, яке можна вважати екоцидом не лише з правового погляду, а й з урахуванням ідей та принципів природничих наук; вивченні впливу історичного досвіду виплат репарацій за екоцид на політику побудови можливих варіантів таких виплат рф на користь України тощо.

Варто взяти до уваги й те, що відсутність криміналізації цього злочинного діяння в міжнародному праві сьогодні підвищує гостроту й без того болючого питання про притягнення до відповідальності на міжнародному рівні осіб, які вже вчинили діяння, що за своєю природою можуть бути кваліфіковані як екоцид. Бо, згідно з принципами міжнародного кримінального права, пізніше їх неможливо буде притягнути до відповідальності саме за цей злочин.

Розглянемо, наприклад, питання потреби в напрацюванні чітких кваліфікаційних критеріїв екоциду як міжнародного кримінального діяння. Зауважимо, що пропозиції про співпрацю разом з юристами-спеціалістами інших природничих наук (насамперед біологів, екологів, географів, хіміків та ін.) є доречними й обґрунтованими. Такий розширений, із залученням фахівців різного профілю, підхід до обговорення критеріїв екоциду дасть змогу більше об’єктивізувати й доповнити їх, а отже, й відкорегувати саме визначення екоциду.

Перший позитивний досвід у цьому аспекті вже започатковано. Ініціативною групою фахівців, що представляють різні галузеві науки, на підставі використання біотопічного підходу розроблено шість критеріїв екоциду, які враховують різні структурні рівні організації живих систем, унаслідок чого юридичні терміни наповнені відповідними екологічними та біологічними значеннями [23]. Корисність результатів проведеної роботи не викликає жодних сумнівів, бо застосування напрацьованих фахівцями_критеріїв полегшить роботу експертам, даючи змогу їм запропонувати конкретні методики для оцінювання злочинів проти природи й направити свої зусилля на збір доказів здійснення екоциду. Але, як уже зазначалося, то лише перший досвід. І він, на наше переконання, заслуговує на належне продовження й практичне застосування.

Однак мусимо визнати, що, крім прихильників криміналізації екоциду як самостійного складу злочину, існує й альтернативний підхід до вирішення зазначеного питання, а саме розуміння злочину екоциду як особливо кваліфікованого злочину проти довкілля. Для його напрацювання в лютому 2024 року Офіс Генерального прокурора МКС започаткував з метою вироблення нової політики у сфері відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу в рамках механізму МКС громадські слухання. Запит до держав, неурядових організацій, всіх інших зацікавлених суб’єктів стосувався їхніх пропозицій до програмного документа стосовно екологічних злочинів, які, на їх розсуд, мають перебувати в межах юрисдикції МКС; специфіки розслідування та

судового переслідування злочинів, які вчиняються через використання навколишнього природного середовища або мають наслідком заподіяння шкоди НПС; застосування принципу компліментарності та міжнародного співробітництва під час кримінального переслідування міжнародних екологічних злочинів [24]. А вже в грудні 2024 року Офіс Генерального прокурора МКС оприлюднив проєкт програмного документа – Політики щодо екологічних злочинів відповідно до Статуту МКС [25].

За період підготовки проєкту до Офісу надійшло майже 80 подань від різних суб'єктів: держав та окремих державних органів, міждержавних і громадських організацій, а також і від самого Офісу Генерального прокурора та ін. У них були представлені різноманітні підходи, серед яких (після їхнього узагальнення) можна виокремити два ключові: перший – про оцінювання заподіяння шкоди НПС у рамках Статуту МКС у його чинній редакції, та другий – здійснення переслідування за міжнародні екологічні злочини за допомогою їхньої міжнародної криміналізації. Варто зауважити, що частина потенційно життєздатних пропозицій, отриманих Офісом Генерального прокурора, наприклад пропозиція «Amnesty International» (про міжнародну кримінальну відповідальність юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які «роблять значний внесок у токсичне забруднення землі, повітря та води, незаконну вирубку лісів, викиди парникових газів та інші випадки широкого, тривалого та серйозного збитку природному середовищу», що розглядається як злочини проти людяності [12, с. 2]), досі не мають нормативної бази для реалізації. І хоч компромісний варіант для цієї пропозиції вдалось знайти, проте потенційно дискусійні питання проявилися вже на стадії розробки документа, як-от: статус кінцевого документа та можливості його використання не тільки Офісом Генерального прокурора під час розслідування ситуації, а й самим МКС у процесі розгляду справ; виникає й питання можливого неузгодження з ч. 2 ст. 22 Статуту МКС, відповідно до якого визначення злочину підлягає буквальному тлумаченню [13].

Висновки. Отже, натепер міжнародним співтовариством вжиті вагомі зусилля, спрямовані на визнання екоциду окремим міжнародним злочином. Однак фінального найважливішого кроку – закріплення відповідного формулювання в Римському статуті МКС – досі так і не зроблено, що, вочевидь, пов'язано з доволі складною процедурою внесення змін до цього міжнародного договору. З огляду на це та усвідомлюючи нагальну потребу в оперативному вирішенні зазначеного питання, як компромісний варіант, запропоновано альтернативний підхід: на рівні норми-зобов'язання – у *Конвенції Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального права (2025 р.),* а також у політико-правовому вимірі – на рівні програмного документа – Політики щодо екологічних злочинів відповідно до Статуту МКС. І хоч, на наше переконання, уніфікований підхід до розуміння екоциду в рамках механізму міжнародної кримінальної юстиції та РЄ, безумовно, був би прийнятним, у жорстких воєнних реаліях сьогодення варіативність у визначенні ознак екоциду у внутрішньому праві як «особливо серйозного злочину», яка допущена і зафіксована в Конвенції РЄ 2025 р., є наслідком компромісу й також спрямована на посилення відповідальності за посягання на навколишнє середовище, що спричинили тяжкі наслідки. Проте не вважаємо його оптимальним, а сприймаємо як допустимий на нинішньому конкретному етапі рубіжний результат, що з часом буде доопрацьований.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шамсутдінов О. В. Конструктивні ознаки складу кримінального правопорушення «екоцид» (ст. 441 КК України). DOI : http://doi.org/10.5281/zenodo.7947532

2. Чечерський В. І. Екоцид: проблемні питання визначення та кваліфікації. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.48

3. Яворська В. Г. Визначення поняття «екоцид» у міжнародному праві та Кримінальному кодексі України. DOI : https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-10

4. Плотніков О. Відповідальність держави-окупанта за екоцид на окупованих територіях за законодавством України та міжнародним правом. DOI : https://doi.org/10.33498/louu-2024-03-021

5. Уколова В. О., Уколова Є. О. Проблема екоциду як екологічного злочину: український та міжнародний досвід. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/90

6. Вереша Р. В., Кучинська О. П., Ковтун О. М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.24

7. Елізбарян І. А. Стан дослідження проблеми кримінальної відповідальності за екоцид. DOI : https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.314980

8. Бринзанська О. В. Кримінальна відповідальність за екоцид за міжнародним правом. DOI : https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.16.28.48-56

9. Webster's new world dictionary of the American Language. URL : https://www.merriam-webster.com/

10. Конференція ООН з проблем навколишнього середовища. URL : https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972

11. June 2021: historic moment as Independent Expert Panel launches definition of ecocide. URL : https://www.stopecocide.earth/legal-definition

12. Закія Хаттабі. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Закія_Хаттабі

13. Mackintosh K, 'European Parliament votes unanimously for Ecocide' (Opinio Juris, 10.04.2023). URL : http://opiniojuris.org/2023/04/10/european-parliament-votes-unanimously-for-ecocide

14. Прийняття ПАРЄ резолюції «Вплив збройних конфліктів на довкілля» / ЕПЛ. 2023. 27 січня. URL : https://pace.coe.int/en/files/31460/compendium?fbclid=IwAR1mlU6DcvXZhOu9EeIRQqUkCh3j9EK36e5lR5vsjMAnSZtFfLArc-sGcU

15. Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. Київ, 2007. 274 с.

16. Шутяк С. Злочини проти тварин під час війни. URL : https://justtalk.com.ua/post/zlochini-proti-tvarin-pid-chas-vijni

17. The State of Knowledge of Crimes that have Serious Impacts on the Environment. UN Environment. URL : https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25713/knowledge_crime_envImpacts.pdf?sequence=1&isAllowed=y

18. International Monsanto Tribunal. URL : https://www.monsanto-tribunal.org/How

19. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. Strasbourg. *European Treaty Series.* 1998. № 172. 04.11. URL : https://rm.coe.int/168007f3f4

20. Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law. URL : https://www.coe.int/en/web/cdpc/convention-on-the-protection-of-the-environment-through-criminal-law

21. Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2014/62/EU (PE-CONS 82/24). URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:PE_82_2024_INIT

22. Екоцид в українському і міжнародному законодавстві: поняття, ознаки та критерії / Дідух Я. П., Баран С. І., Кравченко О. В., Куземко А. А, Мойсієнко І. І., Полянська К. В., Ходосовцев О. Є. DOI : https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1139-1153

23. The Office of The Prosecutor launches public consultation on a new policy initiative to advance accountability for environmental crimes under The Rome Statute / International Criminal Court. URL : https://www.icc-cpi.int/news/office-prosecutor-launches-public-consultation-new-policy-initiative-advance-accountability-0

24. Draft policy on environmental crimes under The Rome Statute / The Office of The Prosecutor of International Criminal Court. URL : https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-12/2024-12-18-OTP-Policy-Environmental-Crime.pdf

25. Comment on ICC-OTP Policy on environmental crimes № IOR 30/7864/2024 / Amnesty International. 2024. URL : https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2024/03/IOR3078642024ENGLISH.pdf

26. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнародний документ від 17.07.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

M. F. Anisimova, Y. F. Fokin. ECOCIDE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL CRIMES: LEGAL NATURE AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION

The article examines the issue of the feasibility of expanding the existing list of international crimes in international law by including the definition of ecocide as a separate international crime. An analysis of existing problems with the substantive content of the concept of "ecocide" (in particular, a clear definition of the qualifying criteria (signs) of this crime) is carried out, taking into account the serious threat (sometimes to their complete loss) to natural ecosystems as a whole and their components that are unable to recover independently, the risks of emergency environmental situations, which have increased by an order of magnitude in modern conditions of destructive impact on the environment due to a sharp change in environmental parameters due to a critical number of impact factors activated by Russia's aggressive war against Ukraine, and the loss of biodiversity within the state, which has a large-scale negative impact on the state of the environment and the well-being of Ukrainian society. In this context, its impact on the process of forming an effective international mechanism for holding international criminals accountable is considered to ensure the operation of the principle of the inevitability of punishment as one of the stabilizing elements of maintaining world law, ensuring ecological security and sustainable development.

The idea of the need to criminalize the crime of ecocide in international law by including it in the list of types of international crimes listed in the Rome Statute of the ICC is substantiated, since the delay in the implementation of this urgent task actually "by tacit consent normalizes (assumes)" the possibility of avoiding international responsibility for those persons who have already committed acts that by their nature can be qualified as ecocide.

The author expresses his belief in the importance of continuing research on the above-mentioned issues in the context of forming a new paradigm of international law, in which ecological security will be considered a key element of global peace and sustainable development, which will certainly contribute to ensuring the successful post-war recovery of Ukraine.

Key words: *international crime, international environmental security, natural environment (NE), deterioration of environmental parameters as a result of a critical number of influencing factors activated by the war, destructive impact on the NE of Russia's hybrid war against Ukraine, the principle of inevitability of punishment, consolidation of efforts of all countries of the world to preserve the environment, the need to criminalize the crime of ecocide.*

Дата надходження 26.01.2026
Дата прийняття 02.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 343
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.144-150

С. В. Камінський,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
email: galynadid@gmail.com
ORCID 0009-0000-8077-0790

СТАНОВЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано історичні аспекти становлення механізмів протидії контрабанді в Україні. Зазначено авторський підхід сучасних науковців щодо протидії досліджуваним правопорушенням як складова міжнародної співпраці в нормативно-правовому, багатосторонньому та організаційно-правовому аспектах. Вказується, що надана характеристика правовим інструментам на сучасному етапі протидії цим правопорушенням має стати в нагоді суб'єктам такої діяльності.

Наголошено, що за часи існування КК України було проведено чимало наукових розробок і досліджень проблеми кримінально-правового регулювання контрабанди та запобігання їй, однак наукових розробок міждисциплінарного характеру стосовно кримінально-правового та кримінологічного аналізу контрабанди в Україні у вітчизняній науці поки що не здійснено. Крім того, в окреслених дослідженнях не вирішено ряд фундаментальних завдань, що знайшли своє втілення в сучасній практиці кримінально-правового регулювання кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201 та 305 КК України, його сучасній кримінологічній характеристиці, а також ефективних механізмів протидії цьому негативному явищу.

Зазначається, що протидія вчиненню контрабанди в Україні потребує також об'єктивного підходу, що передбачає необхідність вивчення причин і умов, що провокують таке правопорушення.

У такому розумінні значимим є судження вчених про те, що підґрунтям будь-якого дослідження є загальнофілософські підходи: це й основні принципи, закони та категорії діалектики, й системний підхід, який є загальнонауковою основою кожного дослідження, що робить його застосування опосередкованим до всієї галузі знань і такою, що використовують у всіх сферах науки, техніки й управління, які потрібні для пошуку ефективних механізмів протидії контрабанді.

Вказується, що в міжнародній кримінології також, частково вважають, що єдність наукового пошуку найкраще наповнює саме системний підхід.

Ключові слова: *контрабанда, протидія, кримінальне правопорушення, злочин, кримінологія, кримінально-правові механізми, зброя, національна безпека.*

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Камінський С. В., 2026

Постановка проблеми. Пошук ефективних механізмів протидії контрабанді як в Україні, так і в світі загалом залишається актуальним завданням упродовж багатьох десятиліть. У фаховій літературі неодноразово саме на такій позиції наполягали науковці. Визначаючи основи для вивчення кримінально-правових і кримінологічних проблем, зокрема наукових пошуків стосовно виявлення контрабанди як кримінального правопорушення, обігу зазначених предметів контрабанди, крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї, діяльності злочинності в зазначеній сфері, механізмів протидії окресленим вище явищам, посилюється мотивація дослідження цієї тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цьому питанню було присвячено праці вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них: П. П. Андрушко, А. М. Бабенко, Л. В. Багрій-Шахматова, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, П. С. Матишевський, П. П. Михайленко, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, В. І. Шакун, П. С. Яні, D. Arnott, E. Bianco, J. Claessen, L. Joossens, J. Keiler, D. Roef та інші.

Невирішені раніше проблеми. Контрабанда завжди сприймалася суспільством як явище протиправне й суспільно небезпечне, що несе загрозу для економічних інтересів країни, громадської безпеки, норм моралі, безпеки життя, здоров'я населення та національної безпеки держави загалом. З огляду на це діяльність органів державної влади має бути націлена на розробку ефективних механізмів протидії контрабанді, зокрема через посилення відповідальності, створення належних правових механізмів сприяння легальному переміщенню через державний кордон товарів, валюти, цінностей, іншого майна.

Метою дослідження є пошук ефективних механізмів протидії контрабанді в Україні, аналіз сучасних досліджень щодо протидії контрабанди в Україні під час дії воєнного стану, визначення актуальних питань щодо вибраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Контрабанда як явище існує з давніх віків і, безперечно, впливала на становлення окремих ознак державності, зокрема установлення територіальних меж країн, розвиток економічних відносин між ними, а також становлення зовнішньої та внутрішньої торгівлі. Вбачається, що зародження контрабанди відбулося саме через встановлення контролю державами над своїми кордонами, введення митних податей. Тому цілком логічно, що завжди будуть ті, хто захоче порушити правила та не сплачувати мита, вивозити за межі країни заборонені предмети. Тож, можливо, саме для протидії цьому явищу була створена митниця, що здійснює контроль за незаконним переміщенням товарів і заборонених предметів, що зі свого боку спонукає до динамічного розуміння пошуку ефективних механізмів протидії контрабанді.

«Багато віків митниця була і залишається суттєвим чинником державності й незалежності кожної країни, яскравим підтвердженням владного і фінансового суверенітету як окремої територіальної одиниці. Митниця відіграє велику роль і для України. Для території нашої сучасної держави поняття мита як платні за провіз товарів з'явилося ще за часів Київської Русі. У той самий час і виникли в слов'янській мові терміни «мито» і «митник». У Київській Русі, за свідченням історичних джерел, відомості про контрабанду датовані ще IX–X століттями, однак її визнання прийшло набагато пізніше, приблизно

в XII–XIII століттях, саме тоді держава через удосконалення правових механізмів стала реагувати на контрабанду». Першими контрабандистами, за твердженням вчених, на Русі були іноземні купці, починаючи з представників Ганзи в Новгороді у XIII–XVI століттях, а потім й англійські купці – у XVI–XVII століттях [1, с. 8].

Вбачається, що на виокремлення негативних чинників, які впливають на поведінку щодо порушення порядку переміщенням товарів / предметів через митницю, діють географічне розташування, історія розвитку, соціально-економічні параметри, демографічна ситуація, міграційні процеси, культурний розвиток, інфраструктура тощо. Ці показники є джерелами інформації про середовище, в якому формуються чинники, що сприяють розвитку контрабандної діяльності з давніх часів [2, с. 310].

Тож згодом, за литовсько-польської доби, в Україні у XVI – першій половині XVII століття почало відбуватися поступове збільшення товарообігу, що було зумовлено такими чинниками, як зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва в країнах Західної Європи та перетворення їх, зокрема Великої Британії та Сполучених провінцій Нідерландів, у ринок збуту сільськогосподарської продукції та сировини, швидке зростання цін на сільськогосподарську продукцію більше ніж на вітчизняні та іноземні промислові товари [3].

Як бачимо, історично прослідковується нерозривний процес становлення та забезпечення економічного зростання через забезпечення сплати мита та пошуку механізмів протидії контрабанді.

На початку XX століття, коли Україна повністю стала підконтрольною росії, 19 грудня 1928 року було ухвалено радянський Митний кодекс, де в ст. 164 та 165 було закріплено загальне визначення простої, а в ст. 166 – поняття кримінально караної контрабанди. Цією редакцією закріплено: «Переміщення через кордон товарів, цінностей чи інших предметів повз митні установи чи через ці установи, але з приховуванням від митного контролю; зберігання контрабандних товарів; збут товарів, ввезених з-за кордону без сплати мита, а також із сплатою мита, але без права збуту; систематичний продаж без дозволу предметів, ввезених з-за кордону пасажирами безмитно та безліцензійно; систематичний продаж без дозволу предметів, отриманих із-за кордону безліцензійно в поштових відправленнях; незаконний вивіз, ввіз, пересилку та перевезення за кордон та з-за кордону валютних та фондових цінностей» [4].

Згідно зі ст. 166 вищезазначеного кодексу кримінально караною контрабандою були: «Переміщення вантажів повз митні установи за допомогою спеціально для цієї цілі призначених перевізних засобів; приховування контрабандних вантажів у приміщеннях, особливо для їх приховування пристосованих; контрабанда, пов’язана з підробкою документів чи прикриттям вантажів документами, що відносяться до іншого вантажу; участь в організації, що безпосередньо здійснює контрабанду; при вчиненні контрабанди використовується особами озброєння; вчинення контрабанди посадовими особами (службова контрабанда), що безпосередньо мають зв’язок з митницею, а також посадовою особою, яка мала можливість використати для цілей контрабанди своє службове становище; вчинення контрабанди більше двох разів протягом трьох років, чи зберігання, перевезення або торгівля завідомо контрабандними предметами у вигляді промислу; контрабанда

вибухових речовин та зброї, військового спорядження, повітряних суден, телеграфного та радіотелефонного майна та вивіз анульованих цінних паперів; заняття у вигляді промислу незаконним вивезенням, ввозом, пересилкою та перевозом за кордон з-за кордону валютних та фондових цінностей» [4].

Власне, кримінальне законодавство в частині запобігання контрабанді, що склалося до 1928 року, залишалося незмінним упродовж тридцяти років – до прийняття 25 грудня 1958 року Закону УРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» [5]. Відповідно до КК УРСР 1960 року кримінальна відповідальність за контрабанду встановлювалася в ст. 70 КК УРСР, що розташовувалася в главі I та належала до категорії «Інші злочини проти держави» [6].

Постійне збільшення обсягів контрабандної злочинної діяльності та відсутність ефективних механізмів протидії їй стали згодом одним із аргументів щодо декриміналізації саме товарної контрабанди. Внаслідок цього була сформована група митних правопорушень, яка існує поряд із кримінально караними діяннями, за якими зберіглася назва «контрабанда». Однак у свідомості населення та суб'єктів запобіжної діяльності поняття «контрабанда» фактично, як і раніше, розповсюджується на правопорушення, пов'язані з переміщенням товарів / предметів через митний кордон. Після початку воєнної агресії рф проти України ситуація ускладнилася появою тимчасово окупованих територій із різним правовим статусом (з погляду митного режиму). Вбачається, що це визначає доцільність виокремлення самостійного етапу розуміння правопорушень, пов'язаних з переміщенням товарів / предметів через митний кордон [7, с. 27].

У навчальних посібниках почали використовувати матеріал щодо поглибленого аналізу, зокрема, й чинного законодавства, практичних аспектів роботи окремих державних органів і опрацювання літературних джерел, звертати увагу на правову та кримінологічну характеристику контрабанди, надавати опис напрацьованих механізмів вирішення цієї проблеми [8].

Першим монографічним дослідженням кримінально-правового спрямування стала робота О. М. Омельчука ще 2002 року, в якому автор «дослідив низку проблемних питань теоретичного та практичного значення, пов'язаних із аналізом кримінально-правового запобігання контрабанди». Також «окреслив проблемні аспекти відповідальності за контрабанду в теорії кримінального права, соціальної зумовленості кримінальної відповідальності в Україні за це правопорушення, правової характеристики складу кримінального правопорушення, що передбачено ст. 201 КК України, окремі питання відмежування контрабанди від суміжних кримінальних правопорушень та проблеми призначення покарання за контрабанду». Крім того, автор для вдосконалення досліджуваної кримінально-правової норми запропонував доповнити її кваліфікованими ознаками, як-от: «вчинення контрабанди шляхом застосування насильства до особи, яка здійснює митний або прикордонний контроль», «вчинення контрабанди в особливо великих розмірах», «з використанням засобів електронного зв'язку» [9, с. 11].

Поступово посилилася аналітична робота щодо пошуку ефективних механізмів протидії контрабанді, і на сьогодні здійснено правовий аналіз складу кримінального

правопорушення. Розглянуто питання відмежування контрабанди від суміжних правопорушень та висунуто пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України. Містяться основні положення юридичного аналізу складу правопорушень, передбаченого ст. 201 КК України [10, с. 18].

Варто зазначити, що удосконалення національного кримінального законодавства щодо протидії контрабанді відбувається з урахуванням позитивного іноземного досвіду: Великої Британії, Сполучених Штатів Америки та деяких держав, а також вказується на потребу в збільшенні кількості кваліфікаційних і суто кваліфікувальних ознак контрабанди [11, с. 18].

Водночас варто звернути увагу під час дослідження ефективних механізмів протидії контрабанді в Україні на потребу у врахуванні та використанні позитивного досвіду цієї діяльності в усіх країнах світу. Так, у власному дослідженні О. О. Житний слушно зауважив, яким є основне завдання кримінально-правових досліджень у зарубіжному кримінальному законодавстві. Це кримінальне право іноземних держав як порівняння різних національних кримінально-правових систем для виявлення позитивних або негативних механізмів для запозичення першого або запобігання другому [12, с. 11].

Висновки. Отже, пошук ефективних механізмів протидії контрабанді – це різновекторна система наукових пошуків, що вивчає питання товарообігу через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю та забезпечує підрозділам митної й прикордонної служби впроваджувати комплекси науково обґрунтованих механізмів протидії вчиненню контрабанди в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максимов О. В. Правове регулювання протидії контрабанді: історія питання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 308–319. URL : http://radnuk.info/statti/559-mutne/15127-2011-01-21-07-45-20.html (дата звернення: 05.12.2025).

2. Паламарчук Г. В. Особливості причинного комплексу правопорушень, пов’язаних із переміщенням товарів / предметів через митний кордон України. URL : https://rp.onmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/610/1.%20 ; DOI : https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-4-23 (дата звернення: 05.12.2025).

3. Про кримінальну відповідальність за державні злочини : Закон Верховної Ради СРСР від 25.12.1958. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2151400-91 (дата звернення: 05.12.2025).

4. Кримінальний кодекс України : Закон УРСР від 28.12.1960 № 2005. URL : http://search.ligazakon.ua/l_d2.nsf/link1/KD006.html (дата звернення: 05.12.2025).

5. Паламарчук Г. В. Кримінологічні засади запобігання правопорушенням, пов’язаним із переміщенням товарів / предметів через митний кордон, на сучасному етапі в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 242 с.

6. Контрабанда: засоби попередження та протидії : навчальний посібник / М. І. Камлик та ін. ; ред. Я. Ю. Кондратьєв, Б. В. Романюк ; Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. Київ : МІВВЦ, 2001. 116 с.

7. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. 20 с.

8. Процюк О. В. Кримінальна відповідальність за контрабанду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 251 с.

9. Гайворонський Є. П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 19 с.

10. Сіленко В. В. Кримінальна відповідальність за контрабанду: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. 20 с.

11. Базярук І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання контрабанді в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2013. 17 с.

12. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

S. V. Kaminsky. FORMATION OF ANTI-SMUGGLING MECHANISMS IN UKRAINE

This article analyzes the historical aspects of the formation of anti-smuggling mechanisms in Ukraine. The author's approach of modern scientists in combating the investigated offenses as a component of international cooperation in the regulatory and legal multilateral and organizational and legal aspect is noted. It is indicated that the given description of the legal instruments at the current stage of combating these offenses should be useful to the subjects of such activity.

It is noted that during the existence of the Criminal Code of Ukraine, many scientific developments and studies of the problem of criminal-legal regulation of smuggling and its prevention were carried out, but scientific developments of an interdisciplinary nature regarding the criminal-legal and criminological analysis of smuggling in Ukraine have not yet been carried out in domestic science. In addition, the outlined studies have not solved a number of fundamental tasks that have found their embodiment in the modern practice of criminal law regulation of the criminal offense provided for in Art. 201 and Art. 305 of the Criminal Code of Ukraine, its modern criminological characteristics, as well as effective mechanisms for countering this negative phenomenon.

It is noted that combating smuggling in Ukraine must also take into account an objective approach, which involves the need to study the reasons and conditions that provoke such an offense.In this sense, the judgment of scientists that the foundation of any study is generally philosophical approaches is significant: these are the basic principles, laws and categories of dialectics; it is also a systematic approach, which is the general scientific basis of every study, which makes its application indirect to the entire field of knowledge and one that is used in all areas of science, technology and management, which are necessary for the search for effective mechanisms to combat smuggling.

It is indicated that in international criminology, it is also partially believed that the unity of scientific research is best filled by a systematic approach.

Key words: *smuggling, countermeasures, criminal offense, crime, criminology, criminal justice mechanisms, weapons, national security.*

Дата надходження 10.02.2026
Дата прийняття 16.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.1
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.151-158

О. М. Бодунова,
доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правничої лінгвістики,
Державний податковий університет
email: olesalasuk@gmail.com
ORCID 0000-0001-9179-5985;
І. В. Грицюк,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: nnipravo@ukr.net
ORCID 0000-0003-2253-4057

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

У статті здійснено комплексний науковий аналіз права на справедливий суд у кримінальному процесі України крізь призму міжнародно-правових стандартів та практики Європейського суду з прав людини. Розкрито зміст статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та визначено її ключові елементи, серед яких незалежність і безсторонність суду, змагальність і рівність сторін, розгляд справи впродовж розумного строку, презумпція невинуватості, забезпечення ефективного права на захист і належна мотивація судових рішень.

Особливу увагу приділено значенню Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як основного міжнародного документа, що визначає стандарти справедливого правосуддя та має пряму дію в національній правовій системі України.

Наголошено, що практика Європейського суду з прав людини є джерелом тлумачення положень Конвенції та є обов'язковою для врахування національними судами під час

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Бодунова О. М., Грицюк І. В., 2026

здійснення правосуддя. У цьому контексті підкреслено потребу в системному застосуванні правових позицій ЄСПЛ у кримінальному провадженні з метою забезпечення реального, а не формального дотримання стандартів справедливого суду.

Проаналізовано правові позиції ЄСПЛ у справах «Delcourt v. Belgium» (Делкур проти Бельгії), «Kudła v. Poland» (Кудла проти Польщі), «Salduz v. Turkey» (Салдуз проти Туреччини), «Piersack v. Belgium» (П'єрсак проти Бельгії), «Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain» (Барбера, Мессеге і Хабардо проти Іспанії), «Taxquet v. Belgium» (Таке проти Бельгії), які стали підґрунтям формування сучасних стандартів справедливого кримінального провадження.

Окрему увагу приділено проблемам імплементації зазначених стандартів у національне законодавство та правозастосовну практику України. Визначено основні невирішені питання, зокрема надмірну тривалість кримінальних проваджень, недостатню аргументованість окремих судових рішень, проблеми забезпечення реальної процесуальної рівності сторін та доступу до адвоката з моменту фактичного затримання. Обґрунтовано потребу в подальшому вдосконаленні кримінального процесуального законодавства з урахуванням практики ЄСПЛ і посилення гарантій незалежності суду. Зроблено висновок, що ефективна реалізація права на справедливий суд є визначальною умовою утвердження принципу верховенства права та зміцнення довіри до судової влади в Україні.

Ключові слова: *право на справедливий суд, кримінальний процес, кримінальне провадження, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини, процесуальні гарантії, незалежність і безсторонність суду, розумний строк, право на захист, верховенство права.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження права на справедливий суд у кримінальному провадженні зумовлена його фундаментальним значенням для забезпечення верховенства права та гарантування прав і свобод людини. У сучасних умовах реформування судової системи України, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та інтеграції до європейського правового простору питання реального забезпечення справедливого судового розгляду набуває особливої актуальності.

Це право передбачає комплекс процесуальних гарантій, серед яких незалежність і безсторонність суду, розумні строки розгляду справи, рівність сторін, презумпція невинуватості та забезпечення права на захист. Водночас практика національного правозастосування свідчить про наявність проблем, пов'язаних із дотриманням цих стандартів, що підтверджується значною кількістю звернень до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Так, за роки членства в Раді Європи проти України ЄСПЛ виніс понад 2 000 рішень. Значна частина цих рішень стосується порушень статті 6 Європейської конвенції (право на справедливий суд), зокрема в питаннях тривалості провадження, незалежності суду, доступу до суду та презумпції невинуватості. Ці дані підтверджують: проблеми в реалізації права на справедливий суд носять не поодинокий, а системний характер [1].

Особливої актуальності дослідження набуває в умовах воєнного стану, оскільки в цей період потрібно забезпечити баланс між публічними інтересами держави та

гарантіями прав особи в кримінальному провадженні. Так, аналіз міжнародних стандартів справедливого суду та їхньої реалізації в національному кримінальному процесі є вагомим для вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику права на справедливий суд у кримінальному процесі, забезпечення процесуальних гарантій та імплементації стандартів ЄСПЛ у національне законодавство досліджували українські науковці, зокрема В. Тацій, О. Капліна, М. Хавронюк, Л. Лобойко, І. Гловюк, О. Шило, В. Тютюгін, О. Бандурка, С. Головатий, М. Михеєнко, О. Гайдак тощо.

Незважаючи на реформування кримінального процесуального законодавства України та його орієнтацію на стандарти ЄСПЛ, ряд проблем у сфері забезпечення права на справедливий суд залишається невирішеним. Зокрема, актуальною є проблема надмірної тривалості кримінальних проваджень, що суперечить вимозі розумних строків розгляду справи; не повністю забезпечено реальну процесуальну рівність сторін, особливо щодо можливостей сторони захисту в збиранні та дослідженні доказів; спостерігається формальний підхід до оцінювання доказів і недостатня мотивованість окремих судових рішень; залишаються питання щодо гарантування незалежності та безсторонності суду; існують труднощі із забезпеченням ефективного права на захист на ранніх стадіях провадження, а також проблеми обґрунтованості застосування запобіжних заходів, зокрема тримання під вартою; додаткових викликів набуває необхідність дотримання процесуальних гарантій в умовах воєнного стану та забезпечення балансу між публічними інтересами держави і правами особи.

Метою дослідження є аналіз права на справедливий суд у кримінальному провадженні України крізь призму міжнародних стандартів, зокрема практики ЄСПЛ, визначення проблем його реалізації в національній правозастосовній діяльності та обґрунтування напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства й судової практики з метою забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Варто почати з того, що міжнародні стандарти права на справедливий суд сформовані насамперед у положеннях статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також у практиці Європейського суду з прав людини. Зазначена норма гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, упродовж розумного строку [2, с. 201; 3].

До ключових елементів міжнародних стандартів належать: принцип незалежності та безсторонності суду; забезпечення розгляду справи впродовж розумного строку; публічність судового процесу та проголошення рішення; рівність сторін і змагальність процесу; право на ефективний захист, охоплюючи доступ до адвоката з моменту затримання; презумпція невинуватості; право бути поінформованим про обвинувачення; право допитувати свідків обвинувачення та викликати свідків захисту; право на перекладача в разі потреби; а також обов'язковість належної мотивації судового рішення [3].

Практика ЄСПЛ розширює зміст цих гарантій, підкреслюючи потребу в реальній, а не формальній забезпеченості прав сторін, а також дотриманні балансу між публічними інтересами та правами особи. Суд послідовно наголошує, що справедливість провадження оцінюється загалом з урахуванням усіх його стадій.

Доцільно звернути увагу на те, що практика Європейського суду з прав людини конкретизує зміст статті 6 Конвенції та формує стандарти, обов'язкові для держав-учасниць.

Однією з перших і принципово важливих справ у цьому контексті стала справа «Delcourt v. Belgium» (1970). У зазначеній справі заявник стверджував, що участь представника прокуратури під час розгляду справи в Касаційному суді Бельгії порушила принцип безсторонності та рівності сторін. ЄСПЛ, аналізуючи обставини, сформулював фундаментальні підходи до тлумачення статті 6 Конвенції. Суд підкреслив, що право на справедливий суд займає «видатне місце» в демократичному суспільстві та не може тлумачитися вузько або формально. Особливого значення набув висновок Суду про те, що Конвенція є «живим інструментом», який має тлумачитися з урахуванням сучасних умов та принципу верховенства права. ЄСПЛ наголосив, що справедливість судового розгляду повинна оцінюватися з огляду на все провадження загалом, а не лише на окремі його елементи [4].

Крім того, у цій справі Суд сформував підхід до оцінки процесуальних гарантій через призму довіри громадськості до правосуддя. Було підкреслено, що правосуддя повинно не лише здійснюватися, але й виглядати здійснюваним справедливо, що пізніше стало основою для розвитку стандартів неупередженості суду.

Рішення в справі «Kudła v. Poland» стало знаковим у формуванні стандартів щодо розумних строків судового розгляду та ефективних засобів юридичного захисту. Заявник скаржився на надмірну тривалість кримінального провадження та тримання під вартою, а також на відсутність ефективних національних механізмів оскарження затягування процесу. ЄСПЛ, що стаття 6 §1 Конвенції гарантує кожному право на розгляд справи впродовж «розумного строку». Суд визначив критерії оцінювання розумності строку: складність справи, поведінка заявника, поведінка органів державної влади та значення спору для заявника [5].

Принципово важливим стало те, що Суд поєднав положення статті 6 із статтею 13 Конвенції, зазначивши, що держава зобов'язана забезпечити ефективний національний засіб захисту у випадку надмірної тривалості провадження. Так, рішення заклало обов'язок держав не лише уникати затягування процесу, але й створювати внутрішні механізми компенсації або прискорення розгляду справ [5].

Це рішення стало орієнтиром для подальшої практики ЄСПЛ та мало значний вплив на реформування процесуального законодавства багатьох держав, зокрема України.

У справі «Salduz v. Turkey» ЄСПЛ сформулював один із найважливіших стандартів щодо права на захист у кримінальному процесі. Заявник був допитаний поліцією без участі адвоката, а його зізнання згодом було використано як доказ вини [9].

Суд зазначив, що право на справедливий суд передбачає забезпечення ефективної правової допомоги з ранніх стадій кримінального провадження. Було сформульовано принцип: доступ до адвоката має бути забезпечений з моменту першого допиту особи правоохоронними органами, якщо тільки обмеження цього права не зумовлене винятковими обставинами та не має переконливого обґрунтування [9].

ЄСПЛ підкреслив, що відсутність захисника на початковій стадії провадження може непоправно підірвати права обвинуваченого, а використання показань, отриманих без належних гарантій, ставить під сумнів справедливість усього процесу загалом.

Рішення в справі «Salduz v. Turkey» суттєво вплинуло на формування стандартів допустимості доказів та забезпечення права на захист у державах-учасницях Конвенції, зокрема стало підґрунтям для перегляду підходів до допиту підозрюваних і затриманих осіб.

У справі «Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain» ЄСПЛ розглядав питання дотримання принципів змагальності та рівності сторін у кримінальному провадженні. Заявники стверджували, що судовий розгляд відбувався з порушенням їхнього права на ефективний захист і що вони не мали реальної можливості належним чином представляти свою позицію [8].

Суд наголосив, що принцип змагальності означає право сторін бути поінформованими про всі докази та зауваження, подані суду, і мати можливість коментувати їх. Водночас принцип рівності сторін передбачає надання кожній стороні розумної можливості представити свою справу за умов, які не ставлять її у суттєво невигідне становище порівняно з опонентом.

ЄСПЛ дійшов висновку, що порушення балансу між сторонами та обмеження можливостей захисту можуть поставити під сумнів справедливість усього провадження [8]. Це рішення стало ключовим для розвитку стандартів процесуальної рівності в кримінальному процесі.

У справі «Piersack v. Belgium» Суд уперше чітко сформулював підхід до оцінки безсторонності суду. Заявник скаржився, що суддя, який розглядав його справу, раніше працював у прокуратурі та мав зв’язок із розслідуванням.

ЄСПЛ визначив два критерії оцінки безсторонності:

- суб’єктивний критерій, який стосується особистого переконання конкретного судді та передбачає презумпцію його неупередженості, якщо не доведено протилежне;
- об’єктивний критерій, який передбачає оцінку того, чи існували достатні гарантії для вилучення будь-яких обґрунтованих сумнівів у неупередженості суду [7].

Суд підкреслив, що навіть зовнішні обставини можуть створювати сумнів у безсторонності, а правосуддя повинно не лише здійснюватися, але й виглядати здійснюваним справедливо. Це рішення стало фундаментальним для подальшої практики щодо незалежності та неупередженості суду.

У справі «Neumeister v. Austria» Суд розглядав питання тривалості кримінального провадження та тримання під вартою. ЄСПЛ уточнив зміст поняття «розумний строк» у розумінні статті 6 Конвенції. Було визначено ключові критерії оцінки розумності строку: складність справи, поведінка заявника, поведінка органів державної влади та важливість справи для заявника [6].

Суд наголосив, що держава зобов’язана організувати свою судову систему так, щоб забезпечити дотримання вимоги розумних строків. Це рішення заклало основу для подальшої практики щодо оцінювання надмірної тривалості кримінального провадження.

У справі «Taxquet v. Belgium» ЄСПЛ розглядав питання достатності мотивації судових рішень, зокрема вироків, ухвалених судом присяжних. Заявник стверджував, що не отримав достатнього обґрунтування причин визнання його винним. Суд зазначив, що право на справедливий суд передбачає обов'язок судів надавати належне обґрунтування своїх рішень. Хоча стаття 6 не вимагає детальної відповіді на кожен аргумент сторін, рішення має бути достатньо мотивованим для того, щоб особа могла зрозуміти підстави свого засудження та реалізувати право на оскарження [10].

Отже, аналіз міжнародних стандартів права на справедливий суд та практики ЄСПЛ свідчить про комплексний характер гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. ЄСПЛ послідовно формує правові позиції, які конкретизують зміст принципів незалежності та безсторонності суду, змагальності й рівності сторін, розумних строків розгляду справи, належної мотивації судових рішень, а також забезпечення ефективного права на захист з ранніх стадій кримінального провадження.

Розглянуті рішення Суду демонструють, що справедливість кримінального процесу оцінюється не формально, а з урахуванням усього провадження загалом. Вони встановлюють обов'язок держав не лише закріплювати відповідні гарантії в законодавстві, а й забезпечувати їх реальну та ефективну реалізацію на практиці.

Практика ЄСПЛ має визначальне значення для розвитку кримінального процесу України, оскільки є орієнтиром у тлумаченні національних норм та вдосконаленні механізмів захисту прав людини. Водночас наявність системних порушень, встановлених у справах проти України, свідчить про потребу в подальшому вдосконаленні правозастосовної практики, зміцненні гарантій незалежності суду та забезпеченні балансу між інтересами держави й правами особи.

Висновки. Проведений аналіз міжнародних стандартів і практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що право на справедливий суд є комплексною процесуальною гарантією, яка охоплює не лише формальне дотримання норм кримінального процесуального законодавства, а й реальне забезпечення ефективного захисту прав особи на всіх стадіях кримінального провадження. Для України імплементація цих стандартів має не декларативний, а системний характер, оскільки пов'язана як із міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, так і з необхідністю зміцнення довіри суспільства до правосуддя.

Наявність значної кількості рішень ЄСПЛ щодо порушення статті 6 Конвенції свідчить про те, що проблеми забезпечення розумних строків розгляду справ, процесуальної рівності сторін, належної мотивації судових рішень та ефективного права на захист мають системний характер. Це зумовлює потребу не лише в удосконаленні окремих норм Кримінального процесуального кодексу України, а й у формуванні сталої правозастосовної практики, орієнтованої на стандарти ЄСПЛ.

Особливої актуальності набуває посилення гарантій незалежності та безсторонності суду, оскільки саме ці елементи становлять основу справедливого правосуддя. Об'єктивна та суб'єктивна неупередженість суду, належна мотивація судових актів і прозорість процедур сприяють підвищенню легітимності судових рішень і зміцненню принципу верховенства права.

Водночас важливим напрямом є вдосконалення механізмів контролю за тривалістю кримінального провадження та впровадження ефективних засобів юридичного захисту в разі його затягування. Не менш значущим є забезпечення безумовного доступу до адвоката з моменту фактичного затримання особи, що відповідає стандартам, сформульованим у практиці ЄСПЛ.

В умовах воєнного стану забезпечення права на справедливий суд потребує особливо зваженого підходу, оскільки будь-які обмеження процесуальних гарантій мають бути законними, відповідними та пропорційними поставленій меті. Саме дотримання принципу пропорційності є визначальним критерієм відповідності національної практики європейським стандартам.

Отже, подальше вдосконалення кримінального процесу України повинно здійснюватися за рахунок комплексної імплементації практики ЄСПЛ, зміцнення інституційної незалежності судової влади та підвищення якості правозастосування. Лише за умови системного підходу можливо забезпечити реальне, а не формальне дотримання права на справедливий суд як однієї з ключових гарантій демократичної правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. HUDOC database / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://www.echr.coe.int/hudoc-database-ukr

2. Гайдак О. В. Реалізація права на справедливий суд у кримінальному провадженні в Україні. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2 (19). С. 201–208. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-201-208

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Delcourt v. Belgium, no. 2689/65, judgment of 17 January 1970 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467

5. Kudła v. Poland [GC], no. 30210/96, judgment of 26 October 2000 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920

6. Neumeister v. Austria, no. 1936/63, judgment of 27 June 1968 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57544

7. Piersack v. Belgium, no. 8692/79, judgment of 1 October 1982 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591

8. Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, no. 10590/83, judgment of 6 December 1988 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584

9. Salduz v. Turkey [GC], no. 36391/02, judgment of 27 November 2008 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893

10. Taxquet v. Belgium [GC], no. 926/05, judgment of 16 November 2010 / Європейський Суд з прав людини : офіційний вебсайт. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100063

O. M. Bodunova, I. V. Hrytsiuk. INTERNATIONAL STANDARDS OF ENSURING THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS: IMPLEMENTATION PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVING LEGISLATION

The article provides a comprehensive scientific analysis of the right to a fair trial in criminal proceedings in Ukraine through the prism of international legal standards and the practice of the European Court of Human Rights. The content of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is disclosed and its key elements are identified, including the independence and impartiality of the court, adversarial and equality of parties, consideration of the case within a reasonable time, the presumption of innocence, ensuring the effective right to defense and proper motivation of court decisions.

Special attention is paid to the significance of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as the main international document that defines the standards of fair justice and has direct effect in the national legal system of Ukraine.

It is emphasized that the practice of the European Court of Human Rights serves as a source of interpretation of the provisions of the Convention and is mandatory for national courts to take into account when administering justice. In this context, the need for systematic application of the legal positions of the ECHR in criminal proceedings is emphasized in order to ensure real, rather than formal, compliance with the standards of a fair trial.

The legal positions of the ECHR in the cases of Delcourt v. Belgium, Kudła v. Poland, Salduz v. Turkey, Piersack v. Belgium, Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, Taxquet v. Belgium, which became the basis for the formation of modern standards of fair criminal proceedings, are analyzed.

Special attention is paid to the problems of implementing the above standards into the national legislation and law enforcement practice of Ukraine. The main unresolved issues are identified, in particular the excessive duration of criminal proceedings, insufficient reasoning of individual court decisions, problems of ensuring real procedural equality of the parties and access to a lawyer from the moment of actual detention. The need for further improvement of criminal procedural legislation taking into account the practice of the ECHR and strengthening guarantees of judicial independence is substantiated. It is concluded that the effective implementation of the right to a fair trial is a determining condition for establishing the principle of the rule of law and strengthening trust in the judiciary in Ukraine.

Keywords: *right to a fair trial, criminal process, criminal proceedings, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, practice of the European Court of Human Rights, procedural guarantees, independence and impartiality of the court, reasonable time, right to defense, rule of law.*

Дата надходження 04.02.2026
Дата прийняття 11.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 343.1:347.97
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.159-166

П. Ю. Кравчук,
кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету,
ПВНЗ «Європейський університет»
email: petro.kravchuk@e-u.edu.ua
ORCID 0000-0003-4246-974X

МІЖНАРОДНА ВЗАЄМОДІЯ ТА ПРАВОВА ДОПОМОГА ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

Стаття присвячена дослідженню міжнародної взаємодії та надання правової допомоги під час провадження процесуальних дій у кримінальному процесі. Міжнародна правова допомога розглядається як важливий інструмент забезпечення ефективності досудового розслідування та судового розгляду в справах за участю різних держав, що дає змогу здійснювати допити, огляди, обшуки та інші процесуальні дії за межами національної юрисдикції на основі міжнародних договорів і принципу взаємності.

У роботі акцентовано увагу на потребі в забезпеченні процесуальних гарантій прав осіб, які беруть участь у виконанні міжнародних доручень, зокрема підозрюваних, обвинувачених і свідків. Підкреслюється, що відсутність єдиних доктринальних підходів до розуміння кримінальних процесуальних гарантій у сфері міжнародної правової допомоги ускладнює їхнє практичне застосування та може призводити до порушення прав людини. У цьому контексті особливого значення набуває формування уніфікованих стандартів захисту прав учасників процесу та узгодження національних процедур із міжнародними вимогами.

Окрему увагу приділено ролі адвоката під час виконання процесуальних дій у межах міжнародної правової допомоги. Обґрунтовується, що участь адвоката є ключовою гарантією дотримання прав і законних інтересів особи в умовах транскордонних процедур, де можливі колізії між правовими системами різних держав. Адвокат виконує не лише захисну, а й координаційну функцію, сприяючи законності та процесуальній справедливості.

У статті також висвітлюються сучасні виклики міжнародної правової допомоги, пов'язані з цифровізацією кримінального провадження та використанням віртуальних активів як доказів. Показано, що особливості їх правового визначення й доказування істотно впливають на ефективність міжнародного співробітництва. Зроблено висновок, що міжнародна правова допомога є динамічним правовим механізмом, який потребує

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Кравчук П. Ю., 2026

постійного вдосконалення нормативного регулювання та практики з урахуванням розвитку цифрових технологій і транснаціональної злочинності.

Ключові слова: *міжнародна правова допомога, міжнародне співробітництво, процесуальні дії, права учасників кримінального провадження, процесуальні гарантії, адвокат, міжнародні запити, захист прав людини.*

Постановка проблеми. Сучасні процеси глобалізації, активна міграція населення, транснаціональний характер економічної діяльності, а також зростання кількості кримінальних, цивільних та адміністративних правопорушень із іноземним елементом зумовлюють істотне ускладнення здійснення процесуальних дій у межах однієї юрисдикції. У цих умовах ефективне здійснення правосуддя стає неможливим без належної міжнародної взаємодії та правової допомоги між компетентними органами різних держав.

Міжнародна правова допомога у процесуальних провадженнях є одним із ключових механізмів забезпечення реалізації принципів невідворотності відповідальності, доступу до правосуддя та захисту прав і свобод людини. Водночас практика її застосування свідчить про наявність суттєвих проблем, пов'язаних із різницею правових систем, процедурними стандартами, мовними та організаційними бар'єрами, а також недостатньою узгодженістю міжнародних і національних норм.

Для України особливої актуальності це питання набуло в умовах європейської інтеграції, імплементації міжнародних договорів та адаптації національного процесуального законодавства до стандартів Європейського Союзу і Ради Європи. Проведення процесуальних дій за участю іноземних суб'єктів, отримання доказів з-за кордону, виконання судових рішень та доручень іноземних судів часто супроводжується затягуванням процедур, правовою невизначеністю та ризиком порушення процесуальних гарантій сторін.

Незважаючи на наявність розгалуженої договірної бази та національного нормативного регулювання, практика міжнародної правової допомоги залишається фрагментарною та не завжди відповідає потребам сучасного судочинства. Це зумовлює потребу в комплексному науковому аналізі проблем міжнародної взаємодії під час провадження процесуальних дій, визначенні прогалин у правовому регулюванні та виробленні способів удосконалення механізмів міжнародного співробітництва з метою підвищення ефективності правосуддя та захисту прав учасників процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародної взаємодії та правової допомоги в процесуальних провадженнях досліджується в сучасній юридичній науці як у межах окремих галузей права (цивільного, кримінального, адміністративного), так і в ракурсі міжнародного публічного та приватного права. Значну увагу цій темі приділяють вчені країн Європейського Союзу, Північної Америки та України, що пов'язано із зростанням міжнародної правової мобільності, посиленням співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю та розширенням транснаціональних цивільних спорів.

Зокрема, в публікаціях дослідників із Європейського Союзу питання процедурних аспектів міжнародної правової допомоги розглядається через призму застосування Європейської конвенції про взаємну правову допомогу в кримінальних справах та

відповідних регламентів ЄС щодо цивільного співробітництва. Акцент робиться на уніфікації процедурних стандартів, механізмах пришвидшення обміну доказами та оптимізації комунікації між компетентними органами держав-учасниць. Аналізуються також вплив цифровізації й електронних систем обміну інформацією на ефективність міжнародних процедур.

Американські правознавці у своїх роботах підкреслюють значення двосторонніх договорів про правову допомогу та практику їхнього застосування, розглядають проблеми взаємного визнання судових рішень, а також питання забезпечення конституційних гарантій під час виконання міжнародних процесуальних доручень.

Українські науковці зосереджуються на адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, аналізі імплементації положень міжнародних договорів у сфері правової допомоги, а також на проблемах колізій та невідповідності окремих процедурних норм. Важливим напрямом є дослідження практики застосування норм про міжнародну правову допомогу в кримінальних і цивільних провадженнях, зокрема питання отримання доказів з-за кордону та виконання міжнародних процесуальних доручень українськими органами.

Попри наявність значної кількості праць, що висвітлюють окремі аспекти міжнародної правової допомоги, у науковій літературі все ще бракує комплексних досліджень, які б інтегрували кримінальні процесуальні, цивільно-процесуальні та міжнародно-правові підходи для всебічного розуміння проблематики міжнародної взаємодії під час провадження процесуальних дій. Наявні публікації зазвичай зосереджуються на окремих елементах механізму правової допомоги, не приділяючи достатньої уваги їхнім взаємозв’язкам, практичним бар’єрам та перспективам розвитку.

Отже, проведений аналіз літератури підтверджує потребу в подальшому глибокому науковому дослідженні з метою формулювання цілісних концептуальних положень, що дадуть змогу вдосконалити дію міжнародних механізмів правової допомоги та підвищити ефективність їхнього застосування на практиці.

Метою статті є комплексне дослідження правових і організаційних засад міжнародної взаємодії та правової допомоги під час провадження процесуальних дій, а також визначення проблемних аспектів їх застосування в національній правозастосовній практиці України. У межах дослідження передбачається аналіз міжнародно-правових актів, національного процесуального законодавства та практики їхньої реалізації з метою виявлення прогалин, колізій і процедурних ускладнень, що виникають у процесі здійснення міжнародної правової допомоги.

Крім того, існує формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізмів міжнародного співробітництва компетентних органів, підвищення ефективності виконання міжнародних запитів, а також забезпечення належного рівня процесуальних гарантій прав і законних інтересів учасників провадження в умовах транскордонної правової взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна правова допомога у кримінальному процесі ґрунтується на системі міжнародних договорів та національного законодавства держав. Основу такого співробітництва становлять багатосторонні міжнародні конвенції,

двосторонні договори про правову допомогу та норми кримінального процесуального законодавства. Вона являє собою комплекс дій уповноважених органів держав-учасниць, що здійснюються на підставі міжнародних договорів або за принципом взаємності для отримання процесуальних дій, доказів, допиту свідків чи виконання інших слідчих заходів за межами національної юрисдикції [1].

Серед міжнародних актів важливе значення має Європейська конвенція про взаємну правову допомогу в кримінальних справах 1959 року, яка встановлює загальні принципи надання правової допомоги між державами. Документ передбачає можливість виконання процесуальних доручень, отримання доказів, допиту свідків і передачі документів у межах кримінального провадження.

Крім того, значну роль відіграють міжнародні договори, спрямовані на боротьбу з транснаціональною злочинністю, зокрема Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та Конвенція ООН проти корупції. У цих актах визначено механізми міжнародного співробітництва держав у сфері розслідування злочинів, обміну доказами та виконання процесуальних доручень.

На національному рівні порядок надання міжнародної правової допомоги регулюється положеннями кримінального процесуального законодавства, яке визначає компетенцію органів державної влади, процедуру направлення міжнародних запитів та порядок їхнього виконання.

Однією із ключових форм реалізації міжнародної правової допомоги є міжнародний запит. Саме через нього компетентні органи однієї держави звертаються до органів іншої держави з проханням виконати певні процесуальні дії. Ефективність виконання міжнародного запиту значною мірою залежить від правильності його оформлення та повноти інформації, що міститься в ньому. Запит має містити відомості про кримінальне провадження, опис обставин справи, перелік процесуальних дій, які потрібно виконати, а також правову підставу для їхнього проведення.

Українське законодавство закріплює порядок подання, зміст і механізм розгляду таких запитів, що має забезпечувати чіткість формулювань про предмет правової допомоги та перелік процесуальних дій, які треба здійснити у відповідь на запит [5]. Водночас особливого значення набуває належна деталізація запиту, оскільки від його змісту залежить можливість компетентного органу держави-адресата однозначно та своєчасно виконати відповідні процесуальні дії, не виходячи за межі національного законодавства та міжнародних зобов’язань.

Здійснення процесуальних дій у межах міжнародної правової допомоги має супроводжуватися забезпеченням належних процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження. Це стосується як підозрюваних і обвинувачених, так і свідків та інших осіб, які беруть участь у відповідних процедурах. Важливим аспектом є також дотримання стандартів захисту прав людини, закріплених у міжнародних актах. У цьому контексті особливого значення набуває практика міжнародних судових інституцій, яка формує стандарти справедливого судового розгляду та гарантії процесуальних прав учасників кримінального провадження. У науковій літературі підкреслюється, що відсутність єдиної доктринальної дефініції щодо кримінальних процесуальних гарантій

у контексті міжнародної правової допомоги ускладнює їхнє практичне застосування в діяльності правоохоронних органів [3, с. 1]. Це проявляється в різних підходах до забезпечення прав учасників процесу, відмінностях у процедурах допиту, а також у неоднакових вимогах до документального оформлення та фіксації результатів процесуальних дій у різних країнах. Відтак важливим є формування чітких стандартів щодо захисту прав підозрюваного, обвинуваченого або свідка під час надання міжнародної правової допомоги, що охоплює як гарантії права на захист і участі адвоката, так і забезпечення безпеки, конфіденційності та належного процесуального оформлення дій, які виконуються за межами національної юрисдикції.

Центральне місце в забезпеченні прав учасників процесу займає роль адвоката, який бере активну участь у виконанні процесуальних дій у рамках міжнародної правової допомоги. Українські й зарубіжні науковці звертають увагу на те, що участь адвоката сприяє належному захисту прав та законних інтересів особи під час допитів, оглядів або інших слідчих (розшукових) дій, що здійснюються за запитом іншої держави [3, с. 2]. Крім того, адвокат виконує координаційну функцію між національними органами та міжнародними структурами, забезпечуючи відповідність дій стандартам міжнародного права та процесуальним нормам держави-адресата. Такий захист є особливо важливим в умовах транскордонних процедур, де можуть виникати правові й процедурні колізії між національними нормами, а також у випадках застосування новітніх цифрових доказів або віртуальних активів, що потребують спеціальної кваліфікації та розуміння специфіки міжнародних процесуальних дій. Так, роль адвоката є невід'ємною складовою ефективного функціонування міжнародної правової допомоги, оскільки саме через належний захист прав учасників процесу забезпечується законність, справедливість і результативність виконання процесуальних дій у міжнародному контексті.

Суттєвим аспектом функціонування міжнародної правової допомоги є узгодження національного кримінального процесуального законодавства з міжнародними стандартами та зобов'язаннями, що випливають із багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорів. Умовою ефективної міждержавної взаємодії є не лише формальне приєднання держав до відповідних конвенцій, а й реальна імплементація їх положень у внутрішнє право та практику діяльності правоохоронних і судових органів. У науковій літературі наголошується, що міжнародна правова допомога має здійснюватися з урахуванням принципу взаємності, верховенства права та правового суверенітету держав-учасниць, що дає змогу створювати більш ефективні механізми співпраці між компетентними органами різних юрисдикцій [2]. Дотримання цих принципів забезпечує передбачуваність і правову визначеність міжнародних процедур, що зі свого боку сприяє оперативному обміну доказами, належній координації розслідування та підвищенню якості правосуддя у справах із транскордонним елементом.

Водночас важливо зауважити, що порядок надання міжнародної правової допомоги формується не лише на рівні законодавчого регулювання, а й має ґрунтуватися на належному методологічному та науковому підході до оцінки реальних механізмів міжнародної взаємодії. Так, у практиці підкреслюється необхідність врахування не лише формальних процесуальних норм, а й реальних процедурних бар'єрів, що виникають

у процесі виконання міжнародних запитів [2]. До таких бар'єрів належать адміністративні перепони, різниця в процесуальних стандартах різних правових систем, строки виконання доручень, а також обмеження, пов'язані з дотриманням правових гарантій учасників кримінального провадження. Саме поєднання нормативних приписів із науково обґрунтованим аналізом практичних труднощів дає змогу формувати більш ефективну та збалансовану модель міжнародної правової допомоги, здатну забезпечити як результативність розслідування, так і дотримання прав людини в транскордонному кримінальному процесі.

Для комплексного розуміння міжнародної правової допомоги важливо розглядати її як динамічний механізм, який постійно розвивається під впливом змін у міжнародних правових актах, міжнародних організаціях та рішеннях національних судів. Так, розвиток цифрових технологій створює нові можливості для обміну процесуальною інформацією, що може значно пришвидшити провадження за міжнародними запитами, але водночас потребує відповідного нормативного забезпечення для гарантування захисту персональних даних та дотримання процедурних прав [4, с. 155]. У цьому контексті особливої ваги набуває проблематика використання цифрових даних і віртуальних активів у кримінальному процесі, оскільки саме вони дедалі частіше стають предметом доказування в транскордонних провадженнях. Як слушно зазначають П. Ю. Кравчук та О. В. Кузьменко, складність правового визначення віртуальних активів та специфіка їх фіксації й доказування безпосередньо впливають на ефективність міжнародного співробітництва у кримінальних справах, оскільки такі дані нерідко перебувають за межами національної юрисдикції та потребують міжнародного процесуального реагування [6, с. 199].

Міжнародна правова допомога у кримінальному процесі є складною системою, що об'єднує правові норми, міжнародні договори та практичні процедури для здійснення процесуальних дій у міжнародному контексті. Забезпечення ефективності таких механізмів потребує не лише гармонізації законодавства, а й подальшого наукового вдосконалення підходів до визначення гарантій прав учасників та розбудови практичних процедур.

Висновки. Отже, міжнародна правова допомога є важливим елементом сучасного кримінального процесу, який забезпечує можливість ефективного розслідування кримінальних правопорушень, що мають транскордонний характер.

Аналіз міжнародних правових актів і національного законодавства дає змогу зробити висновок, що нормативна база міжнародного співробітництва у цій сфері є достатньо розвиненою, однак практика її застосування супроводжується рядом проблем. Основними з них є різниця правових систем, тривалість процедур виконання міжнародних запитів, а також складність використання цифрових доказів у транскордонних провадженнях.

Подальше вдосконалення механізмів міжнародної правової допомоги має здійснюватися за допомогою гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, удосконалення процедур виконання міжнародних запитів та розвитку електронних форм міжнародної взаємодії між компетентними органами держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мартовицька О. В. Міжнародна правова допомога в кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2019. № 11 (101). С. 468–473.

2. Аністратенко Ю. І., Грицюк І. В. Проблеми реалізації механізму міжнародного співробітництва під час проведення процесуальних дій під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 2. С. 164–169.

3. Підгородинська А. В., Широбокова Л. О. Кримінальні процесуальні гарантії прав осіб у провадженнях із взаємної правової допомоги та у порядку перейняття. *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. С. 48–57.

4. Висоцький Б. М. Проведення процесуальних дій під час міжнародного співробітництва по кримінальним провадженням серед інших форм міжнародного співробітництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2024. № 72. С. 100–103.

5. Програма навчальної дисципліни «Кримінальний процес» для підсумкової атестації студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» профілю «Досудове розслідування» / уклад. : О. Г. Шило, О. І. Марочкін. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2021. 44 с.

6. Кравчук П. Ю., Кузьменко О. В. Віртуальні активи як предмет кримінального правопорушення: проблеми визначення та доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. С. 197–202.

P. Yu. Kravchuk. INTERNATIONAL COOPERATION AND LEGAL ASSISTANCE DURING PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of international cooperation and the provision of legal assistance during the conduct of procedural actions in criminal proceedings. International legal assistance is considered an important tool for ensuring the effectiveness of pre-trial investigation and trial in cases involving different states, which allows for interrogations, inspections, searches and other procedural actions outside national jurisdiction on the basis of international treaties and the principle of reciprocity.

The work focuses on the need to ensure procedural guarantees for the rights of persons participating in the execution of international orders, in particular suspects, accused and witnesses. It is emphasized that the lack of unified doctrinal approaches to understanding criminal procedural guarantees in the field of international legal assistance complicates their practical application and can lead to violations of human rights. In this context, the formation of unified standards for protecting the rights of participants in the process and the harmonization of national procedures with international requirements is of particular importance.

Special attention is paid to the role of a lawyer during the performance of procedural actions within the framework of international legal assistance. It is argued that the participation of a lawyer is a key guarantee of respect for the rights and legitimate interests of a person in cross-border procedures, where there are possible collisions between the legal systems of different states. A lawyer performs not only a protective but also a coordinating function, contributing to legality and procedural justice.

The article also highlights the modern challenges of international legal assistance related to the digitalization of criminal proceedings and the use of virtual assets as evidence. It is shown that the features of their legal definition and proof significantly affect the effectiveness of international cooperation. It is concluded that international legal assistance is a dynamic legal mechanism that requires constant improvement of regulatory regulation and practice, taking into account the development of digital technologies and transnational crime.

Keywords: *international legal assistance, international cooperation, procedural actions, rights of participants in criminal proceedings, procedural guarantees, lawyer, international requests, protection of human rights.*

Дата надходження 18.02.2026
Дата прийняття 24.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 343.13
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.167-174

В. О. Романов,
кандидат юридичних наук,
Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ
email: romanovv.o.13@gmail.com
ORCID 0000-0002-8569-5723

НЕВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ НСРД: РЕЖИМ, ЗНИЩЕННЯ, КОНТРОЛЬ

Негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) передбачають негласне втручання в приватне життя. За таких умов особа, щодо якої здійснюється втручання, не має змоги одразу перевірити його законність або скористатися процесуальними гарантіями. Тому приватність залежить не лише від того, чи були НСРД належно санкціоновані, а й від того, що стається з отриманими матеріалами далі: як їх відбирають, де і як зберігають, хто має доступ, чи можливе повторне використання та за яких процедур дані стають реально недоступними. Водночас значна частина відомостей, зібраних під час НСРД, не набуває доказового значення або не долучається до провадження, але все одно може існувати як документ, річ, носій тощо.

У цифровому середовищі небезпека пов'язана не тільки зі збереженням, а й зі здатністю даних «відтворюватися» через дублікати й службові сліди – резервні копії, журнали доступу, синхронізовані сховища. До того ж у багатьох системах «видалення» є радше логічною операцією: зміст може залишатися в інших шарах зберігання або в резервних контурах. Отже, знищення має спиратися на перевірювані процедури, а не на одну технічну дію.

Мета статті – розкрити зміст спеціального режиму невикористаних матеріалів НСРД, окреслити типові ризики його реалізації в умовах цифровізації та запропонувати прикладні рішення, що підвищують підзвітність і роблять знищення фактичним. Для цього застосовано формально-юридичний аналіз приписів щодо знищення, заборони стороннього доступу й використання, повернення речей / документів і повідомлення осіб; системний підхід до гарантій приватності; а також функціональний аналіз організаційно-технічних бар'єрів (рольовий доступ, аудит, контроль копіювання й експорту). Використано підходи ЄСПЛ і висновки досліджень про безпечне видалення даних та надійність цифрових доказів.

Запропоновано типологію невикористаних матеріалів НСРД (протоколи / додатки; носії; речі та документи; похідні матеріали) і показано, що спеціальний режим має охоплювати весь обіг чутливих даних, а не обмежуватися питанням їхнього доказового статусу. У цифровому контексті «знищення» доцільно трактувати як доведений стан фактичної недоступності змісту та припинення обігу даних; цього не досягти

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Романов В. О., 2026

без інвентаризації місць зберігання, обліку копій і резервів та належного документування виконання. Так само заборони стороннього використання працюють лише тоді, коли їх підкріплено механізмами контролю – розмежуванням ролей, логуванням, аудитом, обмеженням копіювання та експорту.

Як прикладні рішення, запропоновано мінімальний стандарт реквізитів постанови прокурора про знищення (ідентифікація об'єктів без розкриття змісту; місця зберігання; окремий блок щодо копій / резервів; строк; відповідальні; спосіб контролю), уніфікований акт знищення цифрових даних із фіксацією охоплення резервів / синхронізацій, а також формалізацію повернення майна через акт приймання-передачі із зазначенням долі копій. Окремо наголошено на регулярних аудитних процедурах доступу до чутливої інформації як базовому стандарті підзвітності.

Ключові слова: *НСРД, невикористані матеріали, знищення інформації, цифрові дані, прокурорський контроль, приватність, аудит доступу, резервні копії, рольовий доступ, повернення речей.*

Постановка проблеми. НСРД як інструмент досудового розслідування пов'язані з інтенсивним втручанням у приватне життя [3]. Їхній негласний характер створює дефіцит прозорості: під час втручання особа не може швидко перевірити законність обмеження прав або скористатися засобами захисту. Тому потребує уваги оцінка не тільки до підстав санкціонування, а й до того, що відбувається після завершення НСРД: як організовано доступ, зберігання, використання та знищення отриманих матеріалів [10; 11]. У працях щодо масового перехоплення комунікацій підкреслюється, що саме правила «життєвого циклу» даних (доступ – зберігання – використання – знищення) є частиною стандарту запобіжників у системах негласного спостереження [10].

Практика показує, що помітна частина матеріалів НСРД не використовується в провадженні через відсутність доказової цінності, дублювання, зміну версій, припинення провадження або недоцільність подальшої обробки. Проте навіть «невикористаний» масив даних, якщо він залишається доступним, підтримує ризики витоку, несанкціонованого копіювання чи стороннього використання.

Кримінальний процес встановлює окремі правила для матеріалів НСРД, які прокурор не визнає відповідними: такі матеріали мають бути виведені з подальшого обігу, а будь-які дії з ними поза цілями кримінального провадження є неприпустимими; доступ до них має бути максимально обмеженим. Окремо врегульовано повернення речей / документів і повідомлення осіб про проведення НСРД [4]. Водночас цифрове середовище ускладнює виконання цих приписів: дані здатні «застрягати» у резервних контурах, логах або синхронізованих копіях, тому вимога «знищити» потребує процедурної перевірюваності [5]. Оглядові дослідження з безпечного видалення даних демонструють, що без інвентаризації місць зберігання та охоплення резервних контурів неможливо гарантувати фактичну недоступність інформації, навіть якщо «файл видалено» в робочій системі [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему «надлишкових» даних після застосування негласних заходів зазвичай описують у двох взаємопов'язаних площинах. Перша – конвенційна та правозахисна: ідеться про критерії «якості закону», достатність запобіжників і контроль у режимах спостереження та перехоплення, включно з правилами доступу, зберігання й знищення [6; 10; 12]. Друга – техніко-процесуальна: ризики для справедливості провадження через складність цифрових доказів, множинність копій і нестачу процесуальних гарантій, адаптованих до цифрової реальності [7–9]. У межах цієї другої площини автори також наголошують, що оцінювання надійності цифрових процедур має спиратися на документованість і відтворюваність, а не лише на довіру до інституційного процесу [9].

Окремий масив робіт стосується «безпечного видалення» та помилки, коли видалення ототожнюють із фактичним знищенням: у багатьох системах операція видалення змінює лише доступність через інтерфейс, тоді як зміст може зберігатися і відновлюватися з резервів або похідних матеріалів [2; 5]. Водночас відкритим залишається питання, як перетворити правову вимогу «знищити» на перевірювану процедуру, яка охоплює копії / резерви й водночас не провокує розкриття чутливого змісту. У близькому контексті аналіз проваджень ЄСПЛ звертає увагу, що надмірна закритість здатна «вимивати» контроль, і тому мінімальна процедурна підзвітність має ключове значення навіть тоді, коли зміст матеріалів не може бути розкритий [6].

Мета статті – розкрити зміст правового режиму невикористаних матеріалів НСРД, окреслити ризики його реалізації в цифровому середовищі та запропонувати практично орієнтовані рішення, що забезпечують реальне (а не суто формальне) знищення й підзвітність процедур.

Виклад основного матеріалу. Спеціальний режим невикористаних матеріалів НСРД доцільно розуміти як гарантійний механізм постконтролю. Його логіка проста: надлишкові відомості не мають перетворюватися на автономний ресурс для процесуально несанкціонованого використання. Нормативно режим пов'язаний із прокурорською оцінкою «необхідності»: якщо матеріали не потрібні для подальшого розслідування, їх треба вивести з обігу так, щоб унеможливити подальше використання та доступ сторонніх осіб [4].

Важливо й те, що об'єктом режиму є не лише «докази», а ширший масив – відомості, речі та документи. У цифрових процесах це має особливе значення: чутливий зміст може відтворюватися в похідних файлах (витягах, транскриптах, довідках) або технічних копіях, які формально не є «доказом», але, по суті, містять приватну інформацію.

Для практики доцільно виокремлювати:

– протоколи та додатки (аудіо / відео / фото, метадані);
– носії / архіви (серверні записи, сховища, фізичні носії);
– речі та документи (отримані / вилучені / скопійовані у зв'язку з НСРД);
– похідні матеріали (витяги, транскрипти, аналітичні довідки).

Цей поділ важливий, бо «знищення» для кожної групи означає різні дії. Для паперових документів можливе комісійне знищення з оформленням акта. Натомість для цифрових даних ключовими стають інвентаризація місць зберігання, контроль резервів і синхронізацій,

а також документальне підтвердження того, що охоплено копії [2; 5]. Як показують роботи про безпечне видалення, саме неохоплені резервні контури та похідні матеріали найчастіше руйнують ідею «остаточного» знищення [2; 5]. Для речей і документів першорядним є встановлення власника, повідомлення та належне оформлення повернення.

Рішення про те, які матеріали є «необхідними», має дискреційний характер. Проблема виникає тоді, коли процедура не залишає хоча б мінімального сліду для перевірки: у такому разі вона стає непрозорою. У цифровому контексті ризик ще гостріший – навіть добросовісне рішення не гарантує, що всі копії та резерви будуть охоплені.

Раціональним компромісом виглядає перевірюваність за метаданими без розкриття чутливого змісту. У постанові про знищення та в акті знищення варто фіксувати: ідентифікатор об'єкта (тип, носій, часовий діапазон, технічні маркери), місця зберігання, відповідальних осіб, згадку про охоплення копій / резервів і спосіб контролю виконання. Так процедура стає надійнішою і менш вразливою до довільності, не відкриваючи приватний зміст [7–9]. З позиції справедливого суду та рівності сторін важливо, щоб знищення невикористаних матеріалів не перетворювалося на інструмент процесуальної непрозорості для захисту, а супроводжувалося перевірюваними процедурними слідами, достатніми для контролю без розкриття змісту [8].

Оперативність знищення має гарантійний сенс: що довше надлишкові матеріали залишаються доступними, то вищі ризики витоку або несанкціонованого використання [4]. Водночас у цифровому середовищі це не зводиться до одноразового «видалення». Дані можуть залишатися в робочих дублікатах, резервних копіях, логах доступу, синхронізованих сховищах і похідних матеріалах [5]. Тому практично виправданою є двоступенева модель:

– інвентаризація місць зберігання + тимчасове обмеження доступу;
– знищення / припинення доступу + акт, що підтверджує охоплення копій / резервів.

Норма «не використовувати» працює лише тоді, коли система робить непомітне копіювання або експорт складним і залишає фіксацію в журналах. Тому поряд із формальною забороною потрібні механізми, які забезпечують її виконуваність:

– рольовий доступ;
– логування перегляду та експорту;
– контроль зовнішніх носіїв і друку;
– аудит журналів;
– організаційні правила мінімізації копій [9].

Емпіричні дослідження надійності цифрових криміналістичних процесів підтверджують, що саме документованість, відтворюваність та контроль виконання стандартів є ключовими для оцінки надійності процедур, зокрема в роботі з цифровими носіями та копіями [9].

Повернення майна власнику в межах спеціального режиму скорочує період контролю державою і водночас захищає право власності. Доцільно оформлювати його актом приймання-передачі, де окремо зазначається: чи створювалися копії / образи (для цифрових носіїв), чи знищені вони і чи припинено доступ до них. Без такої фіксації легко виникає ситуація «носій повернули – цифрового двійника залишили».

Знищення матеріалів не скасовує процесуального обов'язку повідомлення осіб, щодо яких проводилися НСРД [4]. Отже, потрібен мінімальний облік, достатній для виконання цього обов'язку (метадані проведення та рішень), але без збереження надлишкового приватного змісту.

У підходах ЄСПЛ гарантії щодо негласного спостереження розглядаються як взаємопов'язана система: від підстав санкціонування до правил доступу, зберігання, використання й знищення [10; 12]. Аналіз справи Big Brother Watch підкреслює, що запобіжники оцінюються комплексно, і правила поводження з даними після їх отримання (включно зі знищенням надлишкових матеріалів та обмеженням вторинного використання) є визначальними для висновку про належність закону в розумінні практики ЄСПЛ [12]. З цього випливають орієнтири: процедура знищення має бути реальною (з урахуванням копій і резервів), контроль – ефективним, а перевірюваність – досяжною через метадані без розкриття змісту.

Мінімальні реквізити постанови прокурора про знищення: реквізити провадження; правова підстава; перелік об'єктів знищення з технічними маркерами (без змісту); місця зберігання; окремий блок про копії / резерви; відповідальні; строк виконання; спосіб контролю.

Уніфікований акт знищення цифрових даних: посилання на постанову; повторна ідентифікація об'єктів; спосіб знищення/припинення доступу; підтвердження охоплення копій / резервів; час операцій; підписи відповідальних; за можливості – контрольні ознаки (хеш) архіву до знищення.

Аудит доступу як стандарт: журналювання і періодичний аудит доступу, зокрема між рішенням про «необхідність» і фактичним знищенням. Формалізація повернення майна: акт приймання-передачі із зазначенням, чи створювалися копії та яка їхня доля.

Висновки. Спеціальний режим невикористаних матеріалів НСРД є гарантійним механізмом, що поєднує виведення надлишкових матеріалів з обігу, обмеження доступу і заборону вторинного використання, а також процедури повернення майна й повідомлення осіб [4].

У цифровому середовищі «знищення» доцільно тлумачити як доведений стан фактичної недоступності змісту та припинення обігу даних. Це потребує інвентаризації місць зберігання і контролю копій / резервів, адже множинність копій робить формальне «видалення» недостатнім [2; 5]. Водночас дослідження з безпечного видалення наголошують, що саме резервні контури, журнали та похідні артефакти є типово недооціненими «точками виживання» даних після видалення [2; 5].

Свобода ухвалення рішення прокурором щодо «необхідності» матеріалів має супроводжуватися мінімальною перевірюваністю без розкриття чутливого змісту. Стандартизована постанова і уніфікований акт знищення з технічними ідентифікаторами та блоком щодо копій / резервів знижують ризик довільності й підсилюють підзвітність [7–9].

Підходи ЄСПЛ підтверджують: правила доступу, зберігання, використання і знищення даних є елементом належності закону в розумінні практики ЄСПЛ та оцінки пропорційності втручання [10; 12].

Особистий внесок автора: обґрунтовано тлумачення «знищення» як фактичної недоступності змісту в цифровому середовищі; запропоновано модель мінімальної перевірюваності рішень прокурора через метадані без розкриття змісту; сформульовано практичні стандарти постанови про знищення, акта знищення цифрових даних та акта приймання-передачі при поверненні майна.

Перспективи подальших розвідок: розроблення типових форм документів (постанова / акт / акт передачі) та методики аудиту доступу до матеріалів НСРД з урахуванням різних архітектур зберігання (локальні сховища, відомчі системи, централізовані архіви, резервні контури).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text

2. Joukov, N., Papaxenopoulos, H., Zadok, E. Secure deletion myths, issues, and solutions // Proceedings of the Second ACM Workshop on Storage Security and Survivability (StorageSS). 2006. DOI 10.1145/1179559.1179571

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін.). Ст. 253 «Повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії»; ст. 255 «Заходи щодо захисту інформації, яка не використовується у кримінальному провадженні». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

5. Reardon, J., Basin, D., Čapkun, S. SoK: Secure data deletion // 2013 IEEE Symposium on Security and Privacy. 2013. P. 301–315. DOI 10.1109/SP.2013.28

6. Sommardal, J. National security secrecy in ECtHR proceedings-the Court's eroding toolbox against unjustified secrecy and abuse. *Human Rights Law Review*. 2025. Vol. 25, Issue 3. Article ngaf024. DOI 10.1093/hrlr/ngaf024

7. Stoykova, R. Digital evidence: Unaddressed threats to fairness and the presumption of innocence. *Computer Law & Security Review*. 2021. Vol. 42. Article 105575. DOI 10.1016/j.clsr.2021.105575

8. Stoykova, R. The right to a fair trial as a conceptual framework for digital evidence rules in criminal investigations. *Computer Law & Security Review*. 2023. Vol. 49. Article 105801. DOI 10.1016/j.clsr.2023.105801

9. Stoykova, R., Andersen, S., Franke, K., Axelsson, S. Reliability assessment of digital forensic investigations in the Norwegian police. *Forensic Science International: Digital Investigation.* 2022. Vol. 40. Article 301351. DOI 10.1016/j.fsidi.2022.301351

10. Turanjanin, V. When does bulk interception of communications violate the right to privacy? The limits of the state's power and the European Court of Human Rights approach. *International Cybersecurity Law Review.* 2023. DOI 10.1365/s43439-022-00074-7

11. White, M. The Investigatory Powers Tribunal and bulk communications data acquisition: Lacking respect for the right to privacy and fundamental rights? *European Data Protection Law Review.* 2021. Vol. 7, Issue 1. P. 74–90. DOI 10.21552/edpl/2021/1/10

12. Zalnieriute, M. Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom. *American Journal of International Law.* 2022. Vol. 116, Issue 3. P. 585–592. DOI 10.1017/ajil.2022.35

V. O. Romanov. UNUSED MATERIALS FROM COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS: REGIME, DESTRUCTION, AND CONTROL

Covert investigative (search) actions (CISA) involve concealed interference with private life. In such circumstances, the person affected has no real opportunity to immediately verify the lawfulness of the interference or to use procedural safeguards. Privacy protection therefore depends not only on whether CISA were properly authorised, but also on what happens to the materials afterwards: how they are selected, where and how they are stored, who can access them, whether reuse is possible, and under what procedures the data become genuinely inaccessible. A substantial share of information collected through CISA does not acquire evidentiary value or is not introduced into proceedings at all, yet it may continue to exist as a document, a physical item, a storage medium, or a digital copy.

In digital environments, the risk stems not only from retention but also from the data's ability to "reappear" through duplicates and technical traces-backups, access logs, synchronised repositories. Moreover, in many systems "deletion" is primarily a logical operation: the content may remain available in other storage layers or backup circuits. Destruction, therefore, should rest on verifiable procedures rather than a single technical step.

The purpose of this article is to clarify the substance of the special regime governing unused CISA materials, identify typical risks of its implementation under digitalisation, and propose practical solutions that strengthen accountability and make destruction effective in practice. The study applies a formal legal analysis of procedural rules on destruction, prohibitions on third-party access and use, the return of items/documents, and notification of persons; a systemic approach to privacy guarantees; and a functional analysis of organisational and technical control barriers (role-based access, logging, audit, and controls over copying and export). It also draws on the European Court of Human Rights' approach to the "quality of law" requirement and findings from research on secure data deletion and the reliability of digital evidence.

A working typology of unused CISA materials is proposed (records/attachments; storage media; items and documents; derivative materials), demonstrating that the special regime must cover the entire circulation of sensitive data rather than focusing narrowly on evidentiary status. In the digital context, "destruction" should be understood as a proven state of factual inaccessibility of content and the cessation of data circulation-something unattainable without an inventory of storage locations, accounting for copies and backups, and proper

documentation of execution. Likewise, prohibitions on third-party use are meaningful only when supported by control mechanisms: role separation, logging, auditing, and restrictions on copying and export.

As practical measures, the article proposes a minimum set of required elements for a prosecutor's destruction order (identification of objects without disclosing content; storage locations; a separate section on copies/backups; timeframe; responsible persons; and the method of oversight), a unified act for the destruction of digital data that records coverage of backups/synchronisations, and formalised return of property via an acceptance–transfer act that specifies the fate of copies. Regular audits of access to sensitive information are emphasised as a baseline standard of accountability.

Keywords: *covert investigative (search) actions, unused materials, information destruction, digital data, prosecutorial oversight, privacy, access audit, backups, role-based access, return of items.*

Дата надходження 11.02.2026
Дата прийняття 16.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

УДК 343.1
DOI 10.33244/2617-4154.1(22).2026.175-187

М. І. Смирнов,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»
email: smirnov_maksim@ukr.net
ORCID 0000-0002-4563-5902

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ У ПИТАННІ ВИКОНАННЯ ПРОХАННЯ ПРО АРЕШТ ТА ПЕРЕДАЧУ ОСОБИ

У статті досліджується порядок виконання прохання про арешт і передачу особи та фактичної передачі до Міжнародного кримінального суду.

Звертається увага на те, що передача осіб до Міжнародного кримінального суду базується на принципі вертикального співробітництва, що потребує чіткого розмежування повноважень між національними правоохоронними та судовими органами й міжнародними судовими інституціями.

Встановлено наявність ряду нормативних колізій і правових прогалин, що можуть суттєво обмежити ефективність взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом у питанні виконання прохання про арешт і передачу особи.

Стверджується, що правову основу для виконання прохань Міжнародного кримінального суду про арешт і передачу особи забезпечують ст. 631–633 КПК України та ст. 59, 89, 91 Римського статуту. Проте між ними є певні відмінності щодо регулювання зазначеного порядку.

Зазначається, що порядок національної процедури виконання прохання Міжнародного кримінального суду про арешт і передачу особи має певні особливості.

Звертається увага на недоліки редакції ст. 632 КПК України, які можуть вплинути на ефективність її реалізації, зокрема: 1) затримка розгляду питання про тимчасове звільнення особи; 2) залежність слідчого судді від рекомендацій Міжнародного кримінального суду; 3) відсутність оскарження ухвали слідчого судді; 4) повторне застосування запобіжного заходу.

Доводиться теза, що передбачений ст. 633 КПК України порядок організації передачі особи до Міжнародного кримінального суду має певні недоліки, що створюють ризики для швидкого та належного виконання передачі особи та можуть порушувати права осіб, до яких застосовується зазначена процедура, зокрема: 1) невизначеність

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Смирнов М. І., 2026

процедури передачі особи; 2) невизначеність строків передачі особи; 3) невизначеність строку відкладання передачі особи.

Наголошується, що гармонізація Кримінального процесуального кодексу України із положеннями Римського статуту в частині арешту та передачі осіб є не лише міжнародним зобов'язанням, а й вагомою умовою для забезпечення невідворотності покарання за найтяжчі злочини, що викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства.

Стверджується, що ратифікація Римського статуту вимагає від України переходу від формального визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду до створення дієвого процесуального механізму взаємодії в питанні виконання прохання про арешт та передачу особи до Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: *Кримінальний процесуальний кодекс України, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, особливості передачі особи, порядок передачі особи, етапи передачі особи, виконання прохання, фактична передача.*

Постановка проблеми. Із набранням чинності для України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС) національна правова система постала перед викликом повної інтеграції в глобальну архітектуру міжнародного правосуддя. Одним із найбільш важливих і процедурно складних аспектів цієї взаємодії є механізм виконання прохань Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) про арешт і передачу осіб.

Основна проблема полягає у відсутності деталізованої кореляції норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) з положеннями розділу IX РС «Міжнародне співробітництво та правова допомога», що ускладнює виконання прохань про арешт і передачу особи до МКС. Це створює ризики правової невизначеності для правоохоронних та судових органів України під час співробітництва з МКС, затримок або відмов у співробітництві з МКС, порушень процесуальних гарантій особи, передачу якої запитує МКС.

Отже, дослідження порядку виконання прохань про арешт та передачу особи до МКС є важливим для розробки пропозицій щодо гармонізації національних норм із положеннями РС, а також вироблення єдиного правового стандарту, який би забезпечував виконання міжнародних зобов'язань України без порушення засад національного суверенітету та фундаментальних прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів співробітництва України з МКС займалися такі вчені: Ю. Аносова, В. Антипенко, М. Антонович, О. Базов, Н. Боднар, М. Буроменський, В. Буткевич, В. Ведькал, О. Виноградова, Р. Волинець, І. Гловюк, В. Гутник, М. Гнатовський, О. Дроздов, Н. Дрьоміна, О. Задорожній, К. Задоя, Н. Зелінська, А. Кориневич, Т. Короткий, У. Коруц, О. Кучер, А. Матковський, М. Пашковський, С. Перепьолкін, В. Пилипенко, В. Попович, В. Попко, А. Підгородинська, Т. Рибалко, М. Селівон, Т. Сироїд, О. Сурілова, О. Червякова, О. Чернецька, Є. Щербань, К. Юртаєва, Я. Яворський та інші. Однак, попри значний доробок зазначених вчених, процесуальний порядок виконання прохання про арешт і передачу особи до МКС

донедавна не був предметом цілісного наукового аналізу, оскільки практична імплементація відповідних норм стала можливою лише після повноцінної ратифікації РС Україною 2024 року. Отже, питання виконання прохання про арешт та передачу особи до МКС на сьогодні залишається малодослідженим у вітчизняній доктрині, що обумовлює актуальність дослідження.

Мета дослідження полягає в потребі провести комплексний аналіз правового механізму виконання прохань про арешт та передачу особи до МКС, дослідити процедурні колізії між положеннями РС і кримінальним процесуальним законодавством України, а також розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення відповідних норм КПК України.

Виклад основного матеріалу. Передача осіб до МКС базується на принципі вертикального співробітництва, що потребує чіткого розмежування повноважень між національними правоохоронними та судовими органами та міжнародними судовими інституціями.

Питання полягає в тому, що передача особи до МКС є особливою формою міжнародного співробітництва, оскільки: 1) не є міждержавною процедурою, тому що правовідносини виникають між державою та МКС; 2) здійснюється не на підставі суверенної рівності держав, а в межах спеціального міжнародно-правового режиму, передбаченого РС; 3) має на меті забезпечення юрисдикції МКС, а не реалізацію кримінальної юрисдикції запитувальної держави. Інакше кажучи, коли держава-учасниця РС передає особу до МКС, вона виконує міжнародні зобов'язання перед МКС як наднаціональною судовою інституцією.

Передача особи до МКС є однією із надскладних форм співробітництва України з МКС та складається з таких етапів:

1) *затримання особи* (ст. 628 КПК України). На підставі того, що особа розшукується МКС або на підставі прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, компетентні органи України здійснюють затримання такої особи. Після затримання особа повинна бути доставлена до суду для розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (тимчасового арешту);

2) *тимчасовий арешт* (ст. 629 КПК України, ст. 92 РС). Після затримання на прохання МКС про тимчасовий арешт до особи застосовується запобіжний захід у формі тримання під вартою (тимчасовий арешт) до шістдесяти діб. Упродовж цього періоду до центрального органу України має надійти прохання МКС про арешт і передачу особи;

3) *виконання прохання про арешт та передачу* (ст. 631 КПК України, ст. 59, 91 РС). Після тимчасового арешту, застосованого відповідно до ст. 629 КПК України та ст. 92 РС, МКС у найкоротші терміни має направити прохання про арешт і передачу особи разом із відповідними документами, передбаченими ст. 91 РС. Після надходження прохання МКС про арешт і передачу особи за дорученням центрального органу України прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у формі тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу до МКС на виконання виданого МКС ордера на арешт або вироку про призначення покарання у формі позбавлення волі;

4) *фактична передача особи до МКС* (ст. 633 КПК, ст. 89 РС). Центральний орган України організовує передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу після набрання законної сили ухвалою суду. Фактична передача особи до МКС здійснюється у спосіб та строки, узгоджені центральним органом України та МКС.

Порядок виконання прохання МКС про арешт і передачу особи, передбачений ст. 631 КПК України та ст. 59, 91 РС. Зазначені статті забезпечують правову основу для виконання прохань МКС про арешт і передачу особи, проте між ними є певні відмінності щодо регулювання зазначеного порядку.

Стаття 91 РС («Зміст прохання про арешт і передачу») передбачає, що держава, яка отримала прохання про арешт і передачу будь-якої особи до МКС, невідкладно вживає заходів для арешту відповідної особи відповідно до свого законодавства і положень ч. 9 РС (ч. 1 ст. 59 РС).

КПК України (ст. 631) передбачає конкретну національну процедуру виконання прохання про арешт і передачу особи, яка має бути дотримана в Україні, враховуючи її зобов'язання як держави-учасниці РС. Порядок виконання прохання МКС про арешт і передачу особи, відповідно до зазначеної статті, виглядає так:

1) *надходження прохання МКС про арешт і передачу особи* (ч. 1 ст. 631 КПК України). МКС може передати прохання про арешт і передачу особи разом з матеріалами, що додаються до прохання, зазначеними в ст. 91 РС, будь-якій державі, на території якої може перебувати ця особа, і звертатися до цієї держави з проханням про співробітництво в здійсненні арешту й передачі такої особи. Держави-учасниці, відповідно до положень ч. 9 РС і процедури, передбачені їхнім національним законодавством, виконують прохання про арешт і передачу (ч. 1 ст. 89 РС). Після надходження прохання МКС про арешт і передачу особи центральний орган України передає це прохання прокурору;

2) *звернення прокурора з клопотанням до слідчого судді* (ч. 1–2 ст. 631 КПК України). За дорученням центрального органу України прокурор звертається до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою або за місцем перебування особи з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу до МКС на виконання виданого МКС ордеру на арешт або вироку про призначення покарання у виді позбавлення волі;

3) *розгляд клопотання слідчим суддею* (ч. 4–5 ст. 631 КПК України). Слідчий суддя розглядає клопотання за участю затриманої особи, її захисника та прокурора. Під час розгляду клопотання прокурора слідчий суддя зобов'язаний встановити, чи підтверджують надані докази наявність обставин, які свідчать про те, що: 1) затримана особа є тією особою, яка зазначена в ордері або вироку МКС; 2) під час затримання особи були дотримані вимоги процесуального законодавства; 3) дотримані права затриманої особи, передбачені КПК України. Варто зазначити, що прохання МКС про арешт і передачу ґрунтується на ордері на арешт або на вироку МКС. Проте ч. 5 ст. 631 КПК України не передбачає можливості для слідчого судді оцінити обґрунтованість виданого Палатою досудового провадження МКС ордера або вироку МКС. Відповідно до ст. 59 РС арештована особа невідкладно доставляється до компетентного судового органу в державі

місця тримання під вартою, який відповідно до законодавства цієї держави визначає, що: a) ордер виданий стосовно цієї особи; b) ця особа арештована з дотриманням належної процедури; c) права цієї особи були дотримані;

4) *постановлення слідчим суддею ухвали за результатами розгляду клопотання* (ч. 6 ст. 631 КПК України). За результатами розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу про: 1) застосування до особи запобіжного заходу у формі тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу особи; 2) відмову в застосуванні до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та у передачі, якщо затримана особа не є тією особою, яка зазначена в ордері МКС на арешт або у вироку МКС. Після прийняття державою місця тримання під вартою рішення про передачу цю особу якомога швидше доставляють до МКС (ч. 7 ст. 59 РС);

5) *надсилання ухвали слідчого судді до центрального органу України* (ч. 6 ст. 631 КПК України). Копія ухвали слідчого судді невідкладно надсилається до центрального органу України;

6) *роз'яснення слідчим суддею прав особі* (ч. 7 ст. 631 КПК України). Після оголошення ухвали про застосування до особи запобіжного заходу у формі тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу особи слідчий суддя роз'яснює особі: 1) право на оскарження ордера на арешт, виданого МКС, до Палати досудового провадження МКС; 2) право звертатися з клопотанням про тимчасове звільнення до її передачі до МКС відповідно до ст. 632 КПК України;

7) *оскарження ухвали слідчого судді* (ч. 8 ст. 631 КПК України). Ухвала слідчого судді, постановлена відповідно до ч. 6 ст. 631 КПК України, може бути оскаржена в апеляційному порядку особою, стосовно якої надійшло прохання МКС про арешт і передачу, її захисником чи законним представником, прокурором. Частина 9 цієї статті зазначає, що якщо строк запобіжного заходу у формі тримання під вартою до фактичної передачі особи до МКС закінчується, а передача особи до МКС не відбулася, строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею за клопотанням прокурора. Клопотання про продовження строку прокурор подає не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення строку тримання під вартою до фактичної передачі особи до МКС [1].

Так, виконання прохання про арешт та передачу як окремий етап передачі особи до МКС передбачає, що після тимчасового арешту, застосованого відповідно до ст. 629 КПК України та ст. 92 РС, МКС у найкоротші терміни має направити прохання про арешт і передачу особи разом із відповідними документами, передбаченими ст. 91 РС. Після надходження прохання МКС про арешт і передачу особи за дорученням центрального органу України прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у формі тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу до МКС на виконання виданого МКС ордера на арешт або вироку про призначення покарання у формі позбавлення волі.

Редакція ст. 631 КПК України, на нашу думку, містить кілька потенційних недоліків, які можуть вплинути на ефективність її реалізації, зокрема:

1) *обмежена можливість оскарження на національному рівні*. Частина 8 ст. 631 КПК України передбачає, що ухвала слідчого судді може бути оскаржена особою в апеляційному порядку. Однак саме питання арешту й передачі значною мірою залежить від МКС, і можливості оскарження ордера на національному рівні є обмеженими. Ордер на арешт або вирок МКС є обов'язковим для виконання державою-учасницею РС, що співпрацює з МКС. Українські суди не мають юрисдикції змінювати або скасовувати рішення, прийняті МКС, оскільки вони діють лише в межах співробітництва з МКС. На національному рівні оскаржити можна лише питання процедури, зокрема: затримана особа є тією особою, яка зазначена в ордері або вироку МКС; під час затримання особи були дотримані вимоги процесуального законодавства; дотримані права затриманої особи, передбачені КПК. Лише ці питання встановлює слідчий суддя. Він не має можливості переглянути або визнати ордер на арешт або вирок МКС необґрунтованим. Це суттєво звужує можливість оскарження рішення про арешт і передачу на національному рівні. Особа може оскаржити сам ордер на арешт або рішення про арешт і передачу лише в Палаті досудового провадження МКС. Але це вже процес, який відбувається на міжнародному рівні і значною мірою виходить за межі юрисдикції компетентних органів України;

2) *питання про продовження строків тримання під вартою*. Частина 9 ст. 631 КПК України передбачає, що строк тримання під вартою може бути продовжений, якщо передача до МКС не відбулася, але не встановлює чітких обмежень щодо кількості та тривалості таких продовжень. Відсутність обмежень щодо кількості продовжень строку тримання під вартою може створити умови для можливих зловживань, коли передача до МКС навмисно затягується або просто не відбувається з різних причин. Це може призвести до невиправдано тривалого тримання особи під вартою без фактичної передачі до МКС, що суперечить її праву на свободу та особисту недоторканність.

Окремо варто зазначити, що КПК передбачає процедуру тимчасового звільнення особи, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на виконання прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу. Основні особливості та етапи цієї процедури полягають у такому:

1) *право на подання заяви про тимчасове звільнення особи* (ч. 1 ст. 632 КПК України). Особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на виконання прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, має право подати до слідчого судді за місцем тримання під вартою письмову заяву про тимчасове звільнення й обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. Така заява може бути подана особою в будь-який час до фактичної передачі її до МКС. Право на подання заяви про тимчасове звільнення також передбачено ч. 3 ст. 59 РС, зокрема арештована особа має право звернутися до компетентного органу в державі місця тримання під вартою з клопотанням про тимчасове звільнення до її передачі до МКС;

2) *одержання рекомендацій від МКС щодо тимчасового звільнення особи* (ч. 1–2 ст. 632 КПК України). Відповідно до ч. 5 ст. 59 РС Палаті досудового провадження МКС повідомляють про будь-яке клопотання про тимчасове звільнення, і вона надає рекомендації компетентному органу в державі місця тримання під вартою. Компетентний орган у державі місця тримання під вартою до прийняття ним рішення повною мірою враховує такі рекомендації, зокрема будь-які рекомендації стосовно заходів запобігання втечі цієї особи. З метою одержання рекомендацій від МКС щодо тимчасового звільнення особи слідчий суддя невідкладно надсилає копію такої заяви до центрального органу України. У зверненні до МКС центральний орган України може зазначити строк, упродовж якого можуть бути надані рекомендації. Одержані від МКС рекомендації передаються центральним органом України слідчому судді в триденний строк;

3) *розгляд заяви про тимчасове звільнення особи* (ч. 3 ст. 632 КПК України). Розгляд заяви про тимчасове звільнення особи здійснюється в триденний строк з дня одержання від центрального органу України рекомендацій МКС. Слідчий суддя розглядає заяву за участю прокурора, особи та її захисника. Під час розгляду слідчий суддя: 1) встановлює особу, яка подала заяву про тимчасове звільнення; 2) роз'яснює особі її права, передбачені КПК України і РС, а також правові наслідки та умови застосування тимчасового звільнення; 3) досліджує матеріали, що стосуються застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 4) досліджує та враховує рекомендації МКС; 5) заслуховує думку учасників розгляду. Ч. 4 ст. 59 РС наголошує, що компетентний орган у державі місця тримання під вартою не може розглядати питання про те, чи виданий ордер на арешт у належний спосіб відповідно до підпунктів a) та b) п. 1 ст. 58 РС. Згідно з ними Палата досудового провадження МКС видає за заявою Прокурора МКС ордер на арешт особи, якщо, розглянувши цю заяву й докази або іншу інформацію, надані Прокурором МКС, вона переконалася в тому, що: a) є обґрунтовані підстави вважати, що ця особа вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію МКС; b) арешт цієї особи видається потрібним для забезпечення її явки на судовий розгляд; для забезпечення того, щоб ця особа не створювала перешкод чи загрози для розслідування або судового провадження; у відповідних випадках, для запобігання продовженню вчинення особою цього злочину або пов'язаного з ним злочину, що підпадає під юрисдикцію МКС і пов'язаний з тими самими обставинами [2]. Отже, під час розгляду заяви слідчий суддя не досліджує питання про винуватість особи та не перевіряє законність процесуальних рішень, прийнятих стосовно особи МКС;

4) *постановлення ухвали за результатами розгляду заяви про тимчасове звільнення особи* (ч. 4–5 ст. 632 КПК України). Під час визначення виду запобіжного заходу слідчий суддя оцінює в сукупності всі обставини, зокрема: 1) тяжкість покарання, що загрожує особі в разі визнання її винуватою у вчиненні злочину, зазначеного в проханні МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу; 2) вік і стан здоров'я особи; 3) міцність соціальних зав'язків особи в місці її постійного проживання, зокрема наявність у неї родини та/або утриманців; 4) наявність у особи постійного місця проживання; 5) дотримання особою умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до неї раніше; 6) обставини, що можуть вплинути на вирішення питання

про тимчасове звільнення особи, з урахуванням потреби в забезпеченні виконання прохання про передачу особи до МКС; 7) строки виконання прохання МКС про тимчасовий арешт, про арешт і передачу; 8) інші надзвичайні та виняткові обставини, що виправдовують тимчасове звільнення особи відповідно до рекомендацій МКС. Крім того, ч. 4 ст. 59 РС звертає увагу на те, що під час прийняття рішення стосовно будь-якого такого клопотання компетентний орган у державі місця тримання під вартою розглядає питання про те, чи існують, з огляду на тяжкість імовірних злочинів, надзвичайні та виняткові обставини, які виправдали б тимчасове звільнення, і чи існують відповідні гарантії для забезпечення того, щоб держава місця тримання під вартою могла виконати свій обов'язок стосовно передачі цієї особи до МКС. Слідчий суддя за результатами розгляду заяви може ухвалити рішення: 1) про тимчасове звільнення особи та обрання їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. В ухвалі про тимчасове звільнення особи та обрання їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, слідчий суддя зобов'язує особу прибувати за кожною вимогою до суду або до центрального органу України, визначеного в ухвалі, а також встановлює особі зобов'язання, визначені в рекомендаціях МКС; 2) про відмову в тимчасовому звільненні особи. Ухвала про тимчасове звільнення особи та обрання їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, або про відмову в тимчасовому звільненні набирає законної сили з моменту її оголошення слідчим суддею та оскарженню не підлягає;

5) *надіслання копії ухвали за результатами розгляду заяви про тимчасове звільнення особи* (ч. 6 ст. 632 КПК України). Копія ухвали не пізніше наступного дня після її постановлення надсилається до центрального органу України для відповідного інформування МКС;

6) *повторне застосування запобіжного заходу* (ч. 7 ст. 632 КПК України). Тимчасове звільнення особи не перешкоджає повторному застосуванню до неї запобіжного заходу у формі тримання під вартою з метою фактичної передачі до МКС або на прохання МКС. Частина 6 ст. 59 РС зазначає, що якщо особа тимчасово звільнена, Палата досудового провадження МКС може запитувати періодичні звіти про статус такого тимчасового звільнення.

Редакція ст. 632 КПК України містить кілька недоліків, які можуть вплинути на ефективність її реалізації, зокрема:

1) *затримка розгляду питання про тимчасове звільнення особи*. Потреба в отриманні рекомендацій від МКС може затримувати розгляд питання про тимчасове звільнення особи. Хоча КПК України й передбачає, що в зверненні до МКС центральний орган України може зазначити строк, упродовж якого може бути надано рекомендації, МКС може знадобиться певний час для їхнього надання компетентному органу в державі місця тримання особи під вартою, що може затягнути процедуру і збільшити термін перебування її під вартою;

2) *залежність слідчого судді від рекомендацій МКС*. Хоча МКС надає саме рекомендації щодо тимчасового звільнення особи, вони все-таки стосуються насамперед слідчого судді, який має розглядати відповідну заяву особи й ухвалювати рішення. Це може створювати ситуацію, коли слідчий суддя фактично змушений виконувати рекомендації

МКС, що може обмежувати його свободу в ухваленні рішення та незалежність у вирішенні такого питання;

3) *відсутність оскарження ухвали слідчого судді*. Відповідно до ч. 6 ст. 632 КПК України, ухвала слідчого судді не підлягає оскарженню. Відсутність апеляційного оскарження ухвали слідчого судді обмежує можливості особи щодо захисту своїх прав у разі, якщо ухвала, на думку особи, є необґрунтованою та несправедливою;

4) *повторне застосування запобіжного заходу*. Частина 7 ст. 632 КПК України передбачає можливість повторного застосування до особи запобіжного заходу у формі тримання під вартою, що змушує особу кілька разів проходити через процедуру тримання під вартою та звільнення, що порушує принцип правової визначеності, який передбачає остаточність судового рішення.

З огляду на етапи передачі особи до МКС ст. 633 КПК України регламентує його заключний етап, а саме організацію та порядок фактичної передачі особи до МКС. Відповідно до цього порядку центральний орган України організовує передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу після набрання законної сили ухвалою суду.

Згідно з ч. 8 ст. 631 КПК України ухвала слідчого судді про застосування до особи запобіжного заходу у формі тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу особи може бути оскаржена в апеляційному порядку особою, стосовно якої надійшло прохання МКС про арешт і передачу, її захисником чи законним представником, прокурором. Тільки після завершення процедури апеляційного оскарження й набрання законної сили ухвалою суду, постановленою відповідно до п. 1 ч. 6 ст. 631 КПК України, центральний орган України організовує передачу особи до МКС.

Лише після цього центральний орган України може розпочати фактичну передачу особи до МКС, яка здійснюється у спосіб та строки, узгоджені центральним органом України та МКС.

Центральний орган України може відкласти фактичну передачу такої особи на строк, узгоджений з МКС, якщо стосовно особи на території України здійснюється кримінальне провадження або вона відбуває покарання за інший злочин, ніж той, якого стосується прохання МКС про арешт і передачу.

Таке повноваження центрального органу України щодо можливості відкласти фактичну передачу передбачено також п. 1 ч. 3 ст. 621 КПК України, в якій зазначається, що в разі якщо негайне виконання прохання перешкоджає досудовому розслідуванню або судовому розгляду в Україні іншої справи, ніж та, якої стосується прохання, центральний орган України може відкласти виконання прохання МКС на строк, погоджений з МКС.

Можливість відстрочки виконання прохання МКС у зв’язку зі здійснюваним розслідуванням або судовим переслідуванням у запитуваній державі передбачає ст. 94 РС. Так, якщо негайне виконання прохання перешкоджає здійснюваному розслідуванню або кримінальному переслідуванню у справі, іншій, ніж та справа, якої стосується прохання, запитувана держава може відстрочити виконання цього прохання на строк, погоджений із МКС.

Крім того, ч. 4 ст. 89 РС зазначає, якщо щодо особи здійснюється кримінальне провадження або вона відбуває покарання в запитуваній державі за злочин, інший, ніж той, у зв'язку з яким запитується передача до МКС, запитувана держава після прийняття свого рішення про задоволення прохання консультується із МКС.

Передбачений ст. 633 КПК України порядок організації передачі особи до МКС має певні недоліки, що створюють ризики для швидкого та належного виконання передачі особи до МКС та можуть порушувати права осіб, до яких застосовується зазначена процедура, зокрема:

1) *невизначеність процедури передачі особи*. Стаття 633 КПК України не визначає конкретний механізм передачі особи, залишаючи це питання для узгодження між центральним органом України та МКС, що може призвести до правових та організаційних перешкод, особливо в ситуації непорозуміння між сторонами щодо деталей процедури передачі особи, таких як місце, час, умови перевезення. Відсутність чітко визначеного механізму передачі особи залишає широкий простір для тлумачення та можливих суперечок між центральним органом України та МКС;

2) *невизначеність строків передачі особи*. У ч. 2 ст. 633 КПК України зазначається, що строки фактичної передачі особи до МКС узгоджуються центральним органом України та МКС. Відсутність передбаченого строку, в межах якого центральний орган України та МКС повинні дійти згоди, може призвести до затримки в передачі особи. Таке положення також не буде сприяти швидкому виконанню прохання;

3) *невизначеність строку відкладання передачі особи*. Частина 3 ст. 633 КПК дає змогу відкласти передачу особи, якщо щодо неї ведеться кримінальне провадження або вона відбуває покарання за інший злочин, ніж той, якого стосується прохання МКС, але не визначає максимального строку, на який можна відкласти передачу особи. Зазначене положення, хоча й захищає національні інтереси України, проте може призвести до затягування фактичної передачі особи до МКС на невизначений час.

Висновки. Проведений аналіз норм КПК України та положень РС щодо порядку виконання прохання про арешт та передачу особи до МКС дає змогу констатувати наявність ряду нормативних колізій і правових прогалин, що можуть суттєво обмежити ефективність взаємодії України з МКС у питанні виконання прохання про арешт і передачу особи.

За результатами дослідження можна дійти таких висновків:

по-перше, передача особи до МКС має особливий правовий характер, що ґрунтується на принципі вертикального співробітництва між державою-учасницею та міжнародною судовою установою. Це зумовлює обмежений обсяг повноважень національних органів щодо перевірки підстав арешту та передачі особи, а також вилучає можливість перегляду за сутністю рішень, ухвалених МКС;

по-друге, норми ст. 628–633 КПК України загалом відтворюють логіку та етапність процедури, передбаченої розділом IX РС, однак їхня узгодженість із положеннями РС має переважно формальний характер. У певних випадках національне кримінальне процесуальне регулювання не забезпечує достатнього рівня правової визначеності, що ускладнює практичну реалізацію відповідних положень;

по-третє, встановлено «процесуальний дуалізм» у питанні оскарження рішень про арешт та передачу особи. Процедура виконання прохання МКС про арешт та передачу особи передбачає безпосередню участь слідчого судді, однак обсяг судового контролю є обмеженим. Слідчий суддя перевіряє виключно дотримання процесуальної форми, ідентичність особи та забезпечення її прав, не маючи повноважень оцінювати обґрунтованість ордера на арешт або вироку МКС, що відповідає вимогам ст. 59 РС, але водночас звужує можливості судового захисту на національному рівні. Обмеження компетенції національних судів лише перевіркою процедурних аспектів затримання без права ревізії обґрунтованості ордера МКС створює ситуацію, за якої реальний судовий захист переміщується виключно в міжнародну площину (до Палати досудового провадження МКС). Це потребує чіткого розмежування юрисдикцій та розроблення механізму правової допомоги затриманий особі для доступу до міжнародного правосуддя безпосередньо з території України;

по-четверте, виявлено ризики порушення права на свободу та особисту недоторканність через відсутність у ч. 9 ст. 631 КПК граничних строків та чіткої кількості продовжень тримання під вартою у випадках затримки передачі особи. Положення ч. 9 ст. 631 КПК України щодо продовження строку тримання під вартою до фактичної передачі особи до МКС не містить чітких обмежень щодо кількості та тривалості таких продовжень. Відсутність законодавчо визначених меж створює ризики невиправдано тривалого тримання особи під вартою та потенційного порушення права на свободу і особисту недоторканність. З метою недопущення свавільного обмеження прав людини вбачається за потрібне законодавче встановлення максимальних часових меж превентивного ув'язнення, за межами яких особа має бути звільнена, якщо передача МКС не була здійснена в розумні строки. Стаття 631 КПК України потребує подальшого вдосконалення в напрямі збалансування міжнародних зобов'язань України за РС із конституційними гарантіями прав і свобод людини на національному рівні;

по-п'яте, процедура тимчасового звільнення особи, передбачена ст. 632 КПК України формально узгоджується з положеннями РС, однак на практиці її реалізація може ускладнюватися потребою в одержанні рекомендацій МКС та відсутності можливості апеляційного оскарження ухвали слідчого судді. Це негативно впливає на оперативність розгляду відповідних заяв та рівень процесуальних гарантій особи;

по-шосте, заключний етап передачі особи до МКС (ст. 633 КПК України) залишається найбільш невизначеним з погляду національного регулювання. КПК України не встановлює ні чіткого механізму фактичної передачі, ні конкретних строків її здійснення, ні граничних меж відкладення передачі у зв'язку з провадженням у національних судах, що може призводити до затягування виконання міжнародних зобов'язань України.

Отже, чинне кримінальне процесуальне законодавство України у сфері виконання прохань МКС про арешт і передачу особи потребує подальшого нормативного вдосконалення. Таке вдосконалення має бути спрямоване на усунення виявлених прогалин, підвищення рівня правової визначеності та забезпечення належного балансу між обов'язком України співпрацювати з МКС і потребою в дотриманні фундаментальних прав і свобод людини.

Ратифікація РС вимагає від України переходу від формального визнання юрисдикції МКС до створення дієвого процесуального механізму взаємодії в питанні виконання прохання про арешт та передачу особи до МКС. Гармонізація КПК України із положеннями РС у частині арешту та передачі осіб є не лише міжнародним зобов'язанням, а й важливою умовою для забезпечення невідворотності покарання за найтяжчі злочини, що викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 23.02.2026).

2. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 лип. 1998 р. : Закон України від 21.09.2024 № 3909-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 23.02.2026).

M. I. Smirnov. FEATURES OF UKRAINE'S INTERACTION WITH THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT IN QUESTIONS OF EXECUTION OF REQUESTS FOR THE ARREST AND SURRENDER OF A PERSON

The article examines the procedure for executing a request for arrest and surrender of a person and the actual transfer to the International Criminal Court.

It is noted that the transfer of persons to the International Criminal Court is based on the principle of vertical cooperation, which requires a clear demarcation of powers between national law enforcement and judicial bodies and international judicial institutions.

The existence of a number of regulatory conflicts and legal gaps has been established, which may significantly limit the effectiveness of Ukraine's interaction with the International Criminal Court in the issue of executing a request for arrest and surrender of a person.

It is argued that the legal basis for executing requests from the International Criminal Court for arrest and surrender of a person is provided by Articles 631-633 of the Code of Criminal Procedure and Articles 59, 89, 91 of the Rome Statute. However, there are certain differences between them in terms of regulating the specified procedure.

It is noted that the procedure for the national procedure for executing the request of the International Criminal Court for the arrest and transfer of a person has certain features.

Attention is drawn to the shortcomings of the wording of Article 632 of the CPC, which may affect the effectiveness of its implementation, in particular: 1) delay in considering the issue of the temporary release of a person; 2) dependence of the investigating judge on the recommendations of the International Criminal Court; 3) lack of appeal of the ruling of the investigating judge; 4) repeated application of a preventive measure.

The thesis is proved that the procedure for organizing the transfer of a person to the International Criminal Court, provided for in Article 633 of the CPC, has certain shortcomings that create risks for the rapid and proper execution of the transfer of a person and may violate the rights of persons to whom the specified procedure is applied, in particular:

1) uncertainty of the procedure for the transfer of a person; 2) uncertainty of the terms of the transfer of a person; 3) uncertainty of the term for postponing the transfer of a person.

It is emphasized that the harmonization of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the provisions of the Rome Statute in terms of arrest and surrender of persons is not only an international obligation, but also a necessary condition for ensuring the inevitability of punishment for the most serious crimes that cause concern to the entire international community.

It is argued that the ratification of the Rome Statute requires Ukraine to move from formal recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court to the creation of an effective procedural mechanism for interaction in the issue of executing a request for arrest and surrender of a person to the International Criminal Court.

Key words: *criminal procedure code, Rome Statute, international criminal court, features of the transfer of a person; procedure for the transfer of a person; stages of the transfer of a person; execution of the request; actual transfer.*

Дата надходження 18.02.2026
Дата прийняття 28.02.2026
Дата рекомендації 25.03.2026
Дата публікації 15.05.2026

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2026. Випуск 1 (22)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Випускаючий редактор	Новицька Н. Б.
Редактори-коректори	Клименко М. П., Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Завальніцька Д. П.
Дизайн обкладинки	Хоменко І. С.

Підп. до друку 15.05.2025. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 10.9. Обл.-вид. арк. 13.05.
Тираж 300 пр. Зам. № 1177.

Видавець і виготовлювач
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
+38(067)734-02-40
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукці
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022